Különösen időszerű: az illegális vagyonteremtésre és az ezt lehetővé tevő „demokratikus" szereplőkre összpontosít.
The Washington Post

ANNE APPLEBAUM

AZ ÉV KÖNYVE

Economist, Financial Times, Foreign Affairs, The Times

★★★★★

AUTOKRÁCIA RT.

Diktátorok, akik uralni akarják a világot

EURÓPA

Anne Applebaum új könyve elmélyült alapossággal tekinti át, hogy a „régi vágású" diktatúrákból autokráciákká váló rendszerek milyen ijesztő hatékonysággal dolgoznak a demokratikus világ meggyöngítésén. Az utóbbi évek, évtizedek hozadéka, hogy ázsiai, afrikai és európai országok hagyományos diktatúrákból autokráciákká alakultak, amelyek egyrészt profitalapon – is – működnek (innen a könyv címe), másrészt az ideológiai kérdésektől függetlenül az egymással történő folyamatos kooperációt is a rendszer fennmaradása feltételének tartják. Továbbá a zavaros tulajdonosi háttérrel bíró, de valójában a saját tulajdonukban lévő médiumokon – híroldalakon, újságokon, illetve közösségi oldalak álprofiljain – keresztül a manipuláció, a félretájékoztatás, a „hírmosás" eszközével arra törekszenek, hogy a demokráciákban, legalábbis látszólag, kaotikus állapotok alakuljanak ki, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy az autokratikus rendszerek stabilnak, már-már vonzónak tűnjenek a demokratikus országok polgárainak, akik – az autokraták reményei szerint – képtelenek eligazodni a hírözönben, képtelenek megkülönböztetni egymástól a valódi és a hamis híreket, és belefáradtak a demokráciákban uralkodó „rendetlenségbe".

X381.456

ANNE APPLEBAUM

AUTOKRÁCIA RT.

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2025

www.alexandra.hu • www.moobius.hu
www.europakiado.hu

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Anne Applebaum: AUTOCRACY, INC.

Copyright © 2024 by Anne Applebaum
All rights reserved.

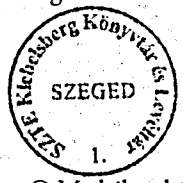

Hungarian translation © Medzibrodszky Alexandra, 2025

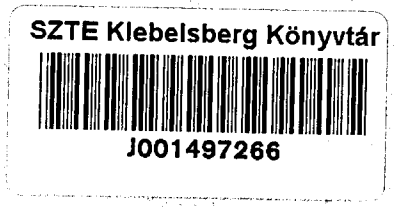

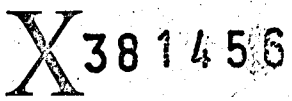

A szerzőtől az Európa Könyvkiadónál megjelent:

A demokrácia alkonya
A Gulag története
Vasfüggöny
Vörös éhínség

Bevezető

Az Autokrácia Rt.

Mindannyian látjuk magunk előtt az autokrata állam karikatúráját. A képen az állam élén egy gazember a markában tartja a katonaságot és a rendőrséget, amely erőszakkal fenyegeti a lakosságot. Mindenfelé ádáz kollaboránsok, esetleg feltűnik a kép szélén néhány bátor másként gondolkodó.

A huszonegyedik században azonban ennek a képnek már vajmi kevés köze van a valósághoz. Manapság az autokráciákat nem egy gonosz ember vezeti. A hatalmat bonyolult hálózatok gyakorolják, amelyek kleptokratikus rendszerekre, katonai, félkatonai, rendőri erőszakszervekre és propagandát, dezinformációt terjesztő, megfigyelést végző szakértői csoportokra épülnek. A hálózatok tagjai közötti együttműködés nemcsak az adott autokrácia határain belül zajlik, hanem gyakran más autokrata országokkal vagy akár demokráciákkal is. Egy diktatúra korrupt állami cégeinek fő üzletpartnerei általában egy másik diktatúra korrupt állami cégei közé tartoznak. Az egyik ország rendőrsége fegyvert, felszerelést vagy kiképzést biztosít egy másik ország rendfenntartó szervei számára. A propagandisták megosztják erőforrásaikat – a trollfarmok és médiahálózatok, amelyek az egyik diktátor propagandáját szolgálják, szolgálhatják

egy másikét is –, és a témákat is: a demokrácia romlottsága, az autokrata rendszerek stabilitása vagy a gonosz Amerikai Egyesült Államok.

Nem arról van szó, hogy ezek a gazemberek zárt ajtók mögött titkos megbeszéléseket tartanának, akár egy James Bond-filmben. És ez nem is a hidegháború második felvonása, nem egy fekete-fehér, kétváltozós küzdelem. A modern autokraták között mindenféle ideológia követői megtalálhatóak: kommunisták, monarchisták, nacionalisták vagy akár teokraták is. A rezsimek különböző történelmi gyökerekkel, célokkal és imázzsal rendelkeznek. A kínai kommunizmus és az orosz nacionalizmus nem egy kaptafára épül, és ugyanúgy más és más a venezuelai bolivarizmus-szocializmus, az észak-koreai dzsucse vagy az Iráni Iszlám Állam síita radikalizmusa. Ezek mindannyian különböznek az arab monarchiáktól és egyéb országoktól – például Szaúd-Arábiától, az Egyesült Arab Emírségektől vagy Vietnámtól –, ezeknek ugyanis nem céljuk a demokráciák meggyengítése. A szelídebb autokráciák és hibrid – vagy illiberális – demokráciák egy újabb, különálló csoportot alkotnak. Idetartozik Törökország, Szingapúr, India, a Fülöp-szigetek és Magyarország. Ez a csoport néha egy úton jár a demokratikus országokkal, de az is előfordul, hogy letérnek erről az útról. Az a csoportosulás, amelyről ez a könyv szól, nem összehasonlítható más idők és más helyek katonai vagy politikai szövetségeivel; továbbá nem tekinthető egy blokkba rendeződött csoportnak, hanem inkább olyan vállalatok tömörüléséről van szó,

amelyek vezetőit egyetlenegy eltökélt szándék vezérli: mindenáron megtartani személyi vagyonukat és befolyásukat. Ez az Autokrácia Rt.

Oroszország, Kína, Irán, Észak-Korea, Venezuela, Nicaragua, Angola, Mianmar, Kuba, Szíria, Zimbabwe, Mali, Fehéroroszország, Szudán, Azerbajdzsán és még jó néhány hasonló ország erős vezetőit[1] nem eszmék kapcsolják össze, hanem abban hasonlítanak egymásra, hogy mindannyian éjt nappallá téve azon dolgoznak, hogy korlátozzák országuk állampolgárait a szabad véleménynyilvánításban, felszámolják az átláthatóság és az elszámoltathatóság minden formáját, és célpontnak tekintenek bárkit, aki megkérdőjelezi a hatalmukat – otthon vagy külföldön.[2] Ezenkívül végtelenül gyakorlatiasan tekintenek a pénzre. Míg a letűnt idők fasiszta és kommunista vezetői mögött pártok álltak, és nem kérkedtek a vagyonukkal, az Autokrácia Rt. vezetői gyakran fényűző palotákban laknak, és profitalapon szervezik az együttműködéseiket. Kapcsolataikat nem eszmék mentén, hanem az üzleti logikát követve ápolják, hogy tompítsák a szankciók hatásait, megfigyelési technológiákat osszanak meg egymással, és segítsenek a másik gazdagodásában.

Az Autokrácia Rt. tagjai támogatják egymást a hatalommegtartásban is. Alekszandr Lukasenka igencsak népszerűtlen fehéroroszországi kormányát több nemzetközi szerv is kritizálta már – az Európai Unió, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet –, illetve saját szomszédjai is ódzkodnak tőle.[3] Számos fehéroroszországi terméket kitil-

tottak az EU-ból és az Egyesült Államokból. A fehérorosz nemzeti légitársaság, a Belavia nem repülhet európai országok légterében. Mindezek ellenére Fehéroroszország nincs teljesen elszigetelve. Húsznál több kínai cégnek zajlanak beruházásai az országban, még egy kínai–fehérorosz ipari parkot is építettek, amelyet a Szucsou városában készült projekt inspirált.[4] Irán és Fehéroroszország között több magas szintű, diplomáciai találkozó is zajlott 2023-ban, kubai tisztviselők pedig együttérzésüket fejezték ki Lukasenkának az ENSZ-ben.[5] Oroszországtól piaci lehetőségeket, külföldi tőkét, politikai támogatást és minden bizonnyal rendfenntartói és biztonsági szolgáltatásokat kapnak. Amikor fehéroroszországi újságírók nem voltak hajlandók tudósítani a 2020-as elcsalt választásokról, orosz újságírók érkeztek a helyükre.[6] Fehéroroszország cserébe orosz csapatokat és fegyvereket engedett be, amelyeket az Ukrajna elleni támadásnál vetettek be.

Venezuela is nemkívánatos országgá vált a nemzetközi színtéren. Az Egyesült Államok, Kanada és az Európai Unió különböző szankciókat vezetett be Venezuelával szemben, válaszul arra, hogy a rezsim brutálisan bánik a lakossággal, továbbá kábítószer-csempészekkel és egyéb nemzetközi bűnszervezetekkel tart fenn kapcsolatokat. Ennek ellenére Oroszország hitelt folyósít Nicolás Maduro kormányának, illetve Iránnal együtt pénzt fektetett be a venezuelai olajiparba. Egy fehérorosz cég traktorokat szerel össze Venezuelában,[7] míg Törökország segédkezik az illegális venezuelai aranykereskedelemben.[8] Kuba már régóta biztonsági szakértőkkel és technológiával támogatja a caracasi rendfenntartó erőket. Amikor Caracasban kínai gyártmányú vízágyúkkal, könnygázgránátokkal és pajzsokkal oszlatták a tömeget 2014-ben és 2017-ben, több mint hetvenen életüket vesztették.[9] Ugyancsak kínai megfigyelési technológia segítségével követik a lakosság életét is.[10] Mindeközben a vezetők, csatlósaik és családjuk a nemzetközi kábítószer-kereskedelemből származó bevételüknek köszönhetően Versace és Chanel luxustermékekkel vannak kitömve.

Fehéroroszország és Venezuela vezetőit az országuk lakossága mélyen megveti.[11] Mindketten veszítenének a szabad választásokon, ha valaha is sor kerülne ilyenre.[12] Pedig mindkét vezető befolyásos ellenzékkel néz szembe: a fehérorosz és a venezuelai ellenzéki mozgalmak tagjai között találunk karizmatikus vezetőket és elhivatott helyi közösségi szervezőket, akik arra ösztönözték a lakosságot, hogy vállalják a kockázatot, tegyenek a változásért, menjenek ki az utcára és tüntessenek. Ennek eredményeként 2020 augusztusában a tízmilliós Fehéroroszországban egymilliónál többen demonstráltak az utcákon az elcsalt választások miatt. Ugyancsak több százezer venezuelai is tüntetett az utcákon számos alkalommal.

Ha tényleg csak a korrupt, csőd szélén álló venezuelai kormányt és a brutális, viszolyogtató fehérorosz rezsimet kellett

Szt. Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 1

volna megbuktatni, akkor ezek az ellenzéki mozgalmak talán felülkerekedhettek volna. De nemcsak a hazai autokratákat kellett volna legyőzniük, hanem az ország határain túl élőket is. Olyan autokrata vezetőket, akik állami cégek élén – akár több országban is – sok-sok milliárd dolláros befektetésekről dönthetnek. Az ellenzéki erők olyan rendszerek ellen harcoltak, amelyek Kínából rendelnek biztonsági kamerákat vagy Szentpétervárról internetes automata botokat. Olyan uralkodókkal állnak szemben, akiknek már régen megvastagodott a képükön a bőr: nem érdekli őket saját országuk polgárainak érzelmei vagy véleménye, és úgy igazán senki másé sem. Az Autokrácia Rt. nemcsak pénzt és biztonságot nyújt a tagjainak, hanem ezeknél valami kevésbé megfoghatót is: büntetlenséget.

Nem olyan régen jelent meg a világ legelhivatottabb autokratái körében az a hit, hogy a külvilág nem érhet el hozzájuk, a többi nemzet véleménye érdektelen, és nincs olyan közvélemény, amely pellengérre tudná állítani őket. A Szovjetunió vezetői egykoron, a huszadik század legerősebb autokráciájának az élén, még őszintén törődtek vele, hogy mit gondol róluk a világ. Buzgón érveltek politikai rendszerük felsőbbrendűsége mellett, és hevesen tiltakoztak mindenféle kritika ellen. Ők legalább még hajlandóak voltak tettetni, hogy a második világháború után felállított norma- és egyezményrendszer keretei között játszanak, amely rendszer nagy hangsúlyt fektet az olyan fogalmakra, mint

az emberi jogok, a hadi jog és úgy általánosságban a jogállamiság. Amikor például Nyikita Hruscsov szovjet vezető 1960-ban azért püfölte a cipőjével az ENSZ közgyűlésén az asztalt, mert egy Fülöp-szigeteki képviselő azt találta mondani, hogy a szovjetek által megszállt Kelet-Európában az állampolgárokat „megfosztották politikai és állampolgári jogaiktól", és a térséget „bekebelezte a Szovjetunió".[13] Hruscsov kötelességének érezte, hogy visszautasítsa a vádakat. A legtöbb diktatúra még ennek a századnak az elején is jól kidolgozott, végletekig manipulált demokráciaperformanszok mögé rejtette valódi szándékait.[14]

Manapság az Autokrácia Rt. tagjai fittyet hánynak az őket vagy országukat érő kritikákra. Mianmar és Zimbabwe vezetői egyedül azzal foglalkoznak, hogy a vagyonuk gyarapodjon, és ne veszítsék el a hatalmukat, úgyhogy nem igazán lehet őket zavarba hozni. Irán vezetői magabiztosan vetik el a nyugati hitetlenek véleményét. Kubában és Venezuelában a külföldről érkező kritikákat egyszerűen az ellenük irányuló birodalmi összeesküvés egyértelmű jeleként értelmezik. A kínai és az orosz vezetők pedig már évtizedek óta megkérdőjelezik a nemzetközi szervezetek által használt emberjogi terminológiát, és sikeresen meggyőztek másokat, hogy a háborúval és a népirtással kapcsolatos egyezmények, szerződések, továbbá az olyan fogalmak, mint az „egyéni szabadságjogok" és a „jogállamiság", nyugati eszméket fejeznek ki, amelyek rájuk nem vonatkoznak.

Mivel a nemzetközi kritikák lepattannak róluk, a modern autokraták szégyentelenül alkalmaznak brutális és nyílt erőszakot. A burmai junta nem rejtegeti azt a tényt, hogy több száz tüntetőt ölt meg Jangon utcáin, köztük kamaszokat is. A zimbabwei rezsim nyíltan zaklatja az ellenzéki jelölteket az egyébként bohózatba illő, rendre elcsalt választások során. A kínai kormány dicsekszik vele, hogy szétbomlasztotta a népszerű demokrácia mozgalmat Hongkongban, és büszke a „szélsőségességellenes" kampányára, melynek keretében muszlim ujgurok ezreit tömegesen tartóztatták le és zárták koncentrációs táborba Hszincsiangban. Az iráni rezsim sem rejtegeti az iráni nőkkel szembeni erőszakos fellépését.[15]

Szélsőséges helyzetekben az ilyen megvetés átfordulhat az ún. Maduro-modellbe, amelyet Szrgya Popovics nemzetközi demokráciaaktivista nevezett el Venezuela jelenlegi elnöke után.[16] A modell lényege, hogy az autokrata vezetők „készek elfogadni, hogy országuk bukott állammá korcsosult", elfogadják a gazdasági összeomlást, a helyi erőszakot, a tömegeket érintő mélyszegénységet és a nemzetközi elszigetelődést, ha erre van szükség, hogy megtartsák a hatalmukat. Maduróhoz hasonlóan, Bassár el-Aszad szíriai és Lukasenka fehérorosz elnök, tökéletesen megbarátkozott azzal, hogy egy összeomlott gazdaság és társadalom vezetője. A demokráciában élők számára nehéz megérteni ezeknek a rezsimeknek a logikáját, hiszen itt nem számít az állampolgárok boldogulása vagy életminősége. Az elsődleges cél, hogy a vezetők megtartsák hatalmukat és pozíciójukat az állam élén, ennek

érdekében pedig hajlandóak akár szomszédos államokat destabilizálni, átlagemberek életét tönkretenni, vagy – folytatva elődjeik gyakorlatát – akár több százezer állampolgárt a halálba küldeni.

Az autokraták világa a huszadik században sem volt egységes, ahogy manapság sem az. A kommunisták és a fasiszták egymással háborúztak, sőt az is előfordult, hogy kommunista fordult másik kommunista ellen.[17] Ugyanúgy gondolkodtak azonban arról a politikai rendszerről, amelyet Lenin, a szovjetállam alapítója, gúnyosan „burzsoá demokráciának" csúfolt, és amely véleménye szerint „mindig szűk, korlátozott, hamis, képmutató lesz, paradicsom a gazdagok, csapda és csalás a kizsákmányoltak, a szegények számára". „A tiszta demokrácia", írta, „a munkások elbolondítására törekvő liberálisnak a hazug frázisa."[18] Lenin nem meglepő módon nem volt nagy híve a szabad választásoknak sem. „Csak a gazemberek vagy tökfilkók gondolhatják, hogy a proletariátusnak előbb meg kell hódítania a többséget a burzsoázia jármában, a bérrabszolgaság igájában végrehajtott szavazásokon, és csak ezután ragadhatja meg a hatalmat. Ez a korlátoltság vagy a képmutatás netovábbja."[19]

A fasizmus alapítói, bár teljes mértékben szemben álltak a lenini rezsimmel, hasonlóképpen lenézően szóltak demokrata ellenfeleikről. Mussolini, az olasz vezető, akinek a mozgalma alkotta meg a „fasizmus" és a „totalitarizmus" kifeje-

zéseket, gúnyosan beszélt a liberális társadalmakról, amelyek gyengék és elkorcsosultak.[20] Már 1932-ben megjósolta, hogy „a liberális állam sorsa, hogy elenyésszen. A mai világ politikai kísérletei mind szembemennek a liberalizmussal." Kiforgatta a demokrácia fogalmát is, mivel a szemében az olasz és a német diktatúrák testesítették meg a „legnagyszerűbb és legegészségesebb demokráciákat, amelyek a világon léteznek". Hitler liberalizmuskritikája hasonló gondolatmenetet követett. A *Mein Kampf* című művében azt írta, hogy a parlamentáris demokrácia „az emberiség hanyatlásának egyik legkomolyabb jele".[21] Továbbá kijelentette, hogy „a magasabb kultúrának nem az egyén szabadsága a szimbóluma, hanem az egyén szabadságának a korlátozása", amennyiben azt egy faji szempontból tiszta szervezet végzi.

Mao Ce-tung, a Kínai Népköztársaság későbbi diktátora már 1929-ben figyelmeztetett az „ultrademokratikus" eszmék veszélyére, „amelyek teljes mértékben összeegyeztethetetlenek a proletariátus harcával".[22] Ez a véleménye később belekerült a *A vörös könyvecske* című munkájába is. A modern kori mianmari rendszer egyik alapító dokumentuma, az 1962-ben publikált, „Burma útja a szocializmus felé" című irat dühödten támadja a választott törvényhozó testületeket: „Burma »parlamentáris demokráciájának« nem sikerült hozzájárulnia a szocialista rendszer fejlődéséhez, ráadásul a benne rejlő következetlenségek, hibák, gyengeségek és kiskapuk, a visszaélések és az érett közvélemény hiánya okán, eltévedt és letért a szocialista útról."[23] Szajed Khutub,

a modern kori radikális iszlám egyik eszmei alapítója, átvette a kommunisták egyetemes forradalomba vetett hitét és a fasiszták szent meggyőződését az erőszak felszabadító erejéről. Hitlerhez és Sztálinhoz hasonlóan amellett érvelt, hogy a liberális eszmék és a modern kereskedelem fenyegetést jelentenek az eszményi civilizáció, esetében az iszlám civilizáció kialakulására. Ideológiáját a demokráciával és az egyén szabadságával szemben határozta meg, ezáltal létrehozva a pusztítás és halál kultuszát. Ladan és Roya Boroumand, két iráni kutató és emberjogi aktivista értelmezésében, Khutub úgy képzelte, hogy egy „ideológiailag tudatos, élenjáró kisebbség" vezetné az erőszakos forradalmat, amely létrehozza az eszményi társadalmat.[24] Ez egy osztály nélküli társadalom lenne, ahol a liberális demokráciák „önző egyénét" felszámolnák, és megszűnne az „emberek egymás közötti kizsákmányolása". Egyetlen vezetője Isten lenne, aki az iszlám jog (saría) segítségével kormányozna. A kutatók szerint ez maga a „leninizmus iszlám kaftánban".

A modern autokraták sok szempontból mások, mint huszadik századi elődeik. De a régebbi vezetők és gondolkodók örököseinek, utódainak és majmolóinak, bármennyire különböznek is egymástól ideológiailag, van egy közös ellenségük. Ez az ellenség pedig mi vagyunk.

Jobban mondva, a demokratikus világ, „a Nyugat", a NATO, az Európai Unió, az adott rezsim belső demokratikus ellenzéke és az őket inspiráló liberális eszmék. Liberális eszmék alatt azt értjük például, hogy a jog semleges erő, nem

szabad kiszolgáltatni a politika szeszélyeinek; hogy a bíróságok és a bírák legyenek függetlenek; hogy nem illegális a politikai ellenzék; hogy garantált a szabad véleménynyilvánítás és gyülekezési jog; hogy lehetnek olyan független újságírók, értelmiségiek és gondolkodók, akik kritikát fogalmaznak meg a vezető párttal vagy vezetőjével szemben, miközben az államhoz hűségesek maradnak.

Az autokraták gyűlölik ezeket az elveket, mert veszélyt jelentenek a hatalmukra. Hiszen ha a bírák és az esküdtek függetlenek, akkor a vezetőket felelősségre lehet vonni. A valóban szabad sajtó fényt deríthet a magas szintű csalásokra és a korrupciós ügyekre. Ha az állampolgárok olyan rendszerben élnek, ahol képesek befolyással lenni a kormányzatra, akkor azt a rendszert le is tudják váltani.

A demokratikus világgal szembeni ellenséges viszony nem csupán a hagyományos geopolitikai versengés része, ahogy azt sok „realista" és a nemzetközi kapcsolatok témájában jártas stratéga hiszi. Ezek az ellenséges érzelmek a demokratikus politikai berendezkedés lényege ellen irányulnak, az „elszámoltathatóság", a „transzparencia" és a „demokrácia" fogalmai ellen, amelyeket a demokratikus világ és a saját ellenzékük is használ, s mindkettőt el akarják pusztítani. Ez jól látszik az általuk használt nyelvezetben is. Amikor Hszi Csin-ping 2013-ban hatalomra került, megjelent egy belső használatra szánt feljegyzés, amely a rejtélyes Kilences számú dokumentum, illetve „Közlemény az ideológiai szféra jelenlegi állapotáról" néven vált ismertté. Felsorolta „a hét

fő veszélyt", amely a Kínai Kommunista Pártra leselkedik. A lista élén a nyugati alkotmányos demokrácia szerepelt, ezt követte az „egyetemes értékek" fogalma, a média függetlensége és állampolgári részvétel, továbbá a Kommunista Párt „nihilista" kritikája. A hírhedtté vált dokumentum azzal a gondolattal zárult, miszerint „a Kínával szemben ellenséges nyugati erők", az ország másként gondolkodóival karöltve, „újra és újra beférkőznek az ideológiai szférába". A dokumentum azt javasolta a párt vezetőinek, hogy szorítsák vissza ezeket az eszméket, és tartsák ellenőrzés alatt a nyilvános térben, mindenekelőtt az interneten vagy bárhol máshol, ahol felbukkannak.[25]

2004 óta az oroszok hasonló fenyegetésekre koncentrálnak. Abban az évben zajlott az ún. narancsos forradalom Ukrajnában, amely a tüntetők narancssárga pólóiról és zászlóiról kapta a nevét, és ami az ügyetlenül elcsalt elnöki választások miatt tört ki. A feldühödött tömeg meghiúsította Viktor Janukovics végletekig manipulált és jól megtervezett győzelmét, ami különösen felzaklatta az oroszokat, mivel Janukovics élvezte Putyin közvetlen támogatását. Egy évvel korábban hasonlóan fékezhetetlen tüntetéssorozat hatalomra juttatta Georgiában az európai irányt támogató Mikhail Szaakasvilit. A két esemény okozta megrázkódtatást követően Putyin az orosz propaganda központi elemévé tette a „színes forradalmak" mumusát. A polgári tiltakozó mozgalmakra azóta mindig „színes forradalmakként" hivatkoznak, amelyeket külső erők szítanak. A népszerű ve-

zetőkből mindig külföldi bábok lesznek, a korrupcióellenes és demokráciapárti szlogeneket pedig a káosszal és a bizonytalansággal kötik össze. Amikor 2011-ben választási csalás miatt Oroszországban is tömegtüntetések törtek ki, Putyin keserűen idézte fel a narancsos forradalmat, amely véleménye szerint „egy bejáratott, fondorlatos módja a társadalom destabilizálásának", és azzal vádolta az orosz ellenzéket, hogy „átültetik ezt a gyakorlatot az orosz földre is", hiszen egy hasonló népfelkelés fenyegette a hatalmát.[26]

Tévedett, nem volt semmiféle „fondorlatos mód", amelyet „átvett" az ellenzék. Az általános elégedetlenségnek az utcai tüntetéseken kívül egyszerűen nem volt más csatornája Oroszországban, hasonlóan Kínához. Putyin ellenfeleinek nem volt semmiféle jogi eszközük az elnök elmozdítására. A rezsim kritikusai Oroszországban azért beszélnek a demokráciáról és az emberi jogokról, mert így tudják megfogalmazni az őket ért igazságtalanságokat. Hasonlóképpen indultak el demokratikus átalakulások a Fülöp-szigeteken, Tajvanon, a Dél-afrikai Köztársaságban, Dél-Koreában, Mianmarban, Mexikóban; továbbá idekapcsolhatók a „népi forradalmak", amelyek 1989-ben rendszerváltást hoztak Kelet-Európában, illetve a 2011-es arab tavasz és a 2019–20-ban zajló hongkongi tüntetéshullám.

Ez a probléma veleje: az Autokrácia Rt. vezetői tisztában vannak vele, hogy mindig lesznek olyan állampolgárok, akik számára fontos az átláthatóság, az elszámoltathatóság,

az igazság és a demokrácia nyelvezete. Hatalomban maradásukhoz támadniuk kell ezeket az eszméket, bárhol bukkannak is fel.

Oroszország 2022. február 24-én totális támadást indított Ukrajna ellen, ami az első kinetikus háború az Autokrácia Rt. és a legtágabb értelemben demokratikusnak nevezhető világ között. Oroszország különleges szerepet játszik az autokrata közösségben; egyrészt ebben az országban született meg a kleptokrácia és a diktatúra modern házassága, másrészt Oroszország különösen agresszívan igyekszik felborítani a status quót. Az inváziót ebben a szellemben tervezték meg. Putyinnak nemcsak területszerzési céljai voltak, hanem demonstrálni akarta, hogy a nemzetközi térben való viselkedés régi szabályai már nem érvényesek.

A háború első napjától kezdve Putyin és az orosz biztonságpolitikai elit hivalkodóan demonstrálta, hogy lenézi az emberi jogi nyelvezetet, semmibe veszi a háborús törvényeket, és megveti a nemzetközi jogot, illetve azokat az egyezményeket, amelyeket egykor maguk az oroszok is aláírtak. Közszolgákat és polgári vezetőket tartóztattak le: polgármestereket, rendőrtiszteket, köztisztviselőket, iskolaigazgatókat, újságírókat, művészeket és múzeumi kurátorokat. Számos elfoglalt dél- és kelet-ukrajnai városban építettek civileknek szánt kínzókamrákat.[27] Több ezer gyermeket raboltak el,

egyeseket a családjuktól szakítottak el, másokat árvaházakból hurcoltak el, új „orosz" identitást próbáltak rájuk erőltetni, és megakadályozták, hogy visszatérjenek Ukrajnába.[28] Szándékosan veszélyeztették a segélyszolgálatok munkatársainak munkáját és életét.[29] Félresöpörve a területi integritás elvét, amelyet Oroszország az ENSZ Alapokmányában és a helsinki záróokmányban elfogadott, Putyin 2022 nyarán bejelentette, hogy olyan területeket csatolnak Oroszországhoz, amelyeket még nem is ellenőrzött a hadserege. A megszálló erők elrabolták, majd exportálták az ukrán gabonát, ukrán gyárakat és bányákat „államosítottak", azaz Putyinhoz közeli orosz üzletembereknek adták át őket, valósággal gúnyt űzve a nemzetközi tulajdonjogból.[30]

Ezek a lépések nem a háborút kísérő járulékos károk vagy véletlen mellékhatások voltak. Mind része volt annak a tervnek, hogy szándékosan aláássák azoknak az eszméknek, szabályoknak és egyezményeknek az erejét, amelyek 1945 óta a nemzetközi jog alapját képezték, továbbá, hogy elpusztítsák az 1989 után létrejött európai rendet, és csorbítsák az Egyesült Államok és demokráciapárti szövetségeseik befolyását és hírnevét. „Ez egyáltalán nem Ukrajnáról szól, hanem a világrendről" – jelentette ki Szergej Lavrov, orosz külügyminiszter, nem sokkal a háború kezdete után.[31] „A jelenlegi válság a modern történelem sorsdöntő és korszakalkotó pillanata. A csata tétje maga a világrend természete."

Putyin abba a hitbe ringatta magát, hogy következmények nélkül megúszhatja ezeket a bűntetteket, és hamar győ-

zedelmeskednek a katonái, mert vajmi keveset tudott a modern Ukrajnáról. Úgy képzelte, hogy az ország nem fogja megvédeni magát, és a többi demokrácia is fejet hajt majd a követelései előtt. Arra számított, hogy az amerikai és európai vezetők nem lesznek képesek érdemben fellépni a mély politikai megosztottság miatt, amelyet egyébként maga is igyekezett súlyosbítani az elmúlt években. Úgy vélte, hogy az európai üzleti közösség, amelynek már jó ideje udvarolt, követelni fogja az orosz kereskedelmi kapcsolatok újranyitását.

A világ különböző pontjain hozott döntések a 2022-ben indított inváziót követően rácáfoltak Putyin várakozásaira: Washington, London, Párizs, Brüsszel, Berlin és Varsó, továbbá Tokió, Szöul, Ottawa és Canberra mind a szankciók mellett foglalt állást. A demokratikus világ gyors és komoly szankciókat foganatosított Oroszországgal szemben, az orosz állami kintlévőségeket befagyasztották, és az orosz bankokat kizárták a nemzetközi fizetőrendszerekből. Mintegy ötven ország szolgáltatott fegyvereket, hírszerzési információkat és pénzt az ukrán kormánynak. A politikai semlegességéről híres Svédország és Finnország úgy döntött, hogy csatlakozik a NATO-hoz. A német kancellár, Olaf Scholz bejelentette, hogy a németek fordulóponthoz érkeztek, és az ország, 1945 óta először, fegyvereket szállított egy európai háborúhoz. Az amerikai elnök, Joe Biden, egy varsói beszédében azt mondta, hogy a jelenlegi helyzet próbatétel Amerika, Európa és a transzatlanti szövetség számára. „Kiállunk-e a nemzetek szuverenitása mellett?" – kérdezte. „Kiállunk-e azokért az

emberekért, akiknek joguk van az agresszió nélküli szabad élethez? Kiállunk-e a demokrácia mellett?" A válasza egyértelmű igen volt, amit hangos üdvrivalgás követett. „Erősek leszünk és egységesek."[32]

Putyin alábecsülte a demokratikus világ egységét, a demokráciák viszont nem fogták fel, hogy milyen súlyos kihívással néznek szembe. Hasonlóan a venezuelai és fehéroroszországi aktivistákhoz, a demokratikus világnak is rá kellett jönnie, hogy nem csak Oroszország ellen harcol Ukrajnában, hanem az egész Autokrácia Rt. ellen.

Hszi Csin-ping már azelőtt jelezte támogatását Oroszországnak, hogy a törvénytelen invázió elkezdődött volna. A két ország vezetői közös nyilatkozatot adtak ki február 4-én, alig három héttel Kijev bombázása előtt. Számítva az amerikai és az európai felháborodásra, a vezetők már előre kijelentették, hogy nem vesznek tudomást az orosz lépések elleni kritikáról, különösképpen, ha a bírálat „a demokrácia és az emberi jogok ürügyét használja, hogy beavatkozzon a szuverén országok belügyeibe".[33] Bár Hszi sosem volt olyan megszállottja Ukrajna elpusztításának, mint az orosz elnök, és úgy tűnt, a kínaiak szeretnék elkerülni a nukleáris eszkalációt, Kína részéről mégis elmaradt a nyílt kritizálása az orosz lépéseknek. Ráadásul hasznot is húztak a kialakult helyzetből, olcsón jutottak orosz olajhoz és gázhoz, továbbá csendben honvédelmi technológiát adtak el az oroszoknak.[34]

Nem ők voltak az egyetlenek. A háború előrehaladtával Irán több ezer halálos drónt exportált Oroszországba.[35] Észak-Korea pedig lőszert és rakétákat szállított.[36] Azok az afrikai országok pedig, amelyek gazdaságilag függenek Oroszországtól, pl. Eritrea, Zimbabwe, Mali és a Közép-afrikai Köztársaság, támogatták Oroszországot az ENSZ-ben és egyéb fórumokon.

A háború kezdetekor Fehéroroszország engedélyezte az orosz katonai csapatoknak, hogy az ország területére lépjenek, és használják az autósztrádákat, vasútvonalakat és katonai bázisokat.[37] Az illiberális államok, például Törökország, Georgia, Kirgizisztán és Kazahsztán, amelyeknek szoros érdekkapcsolatai vannak az autokrata világ szereplőivel, azzal segítettek Oroszországnak elkerülni az orosz védelmi ipart sújtó szankciókat, hogy szerszámgépeket és elektronikai eszközöket importáltak. India élt a lehetőséggel és olcsó orosz olajat vásárolt.[38]

2023 tavaszára az orosz tisztviselők vérszemet kaptak. Előkerült egy eurázsiai digitális pénznemnek a gondolata, amely valószínűleg a blokklánc-technológiára épült volna, és átvehette volna a dollár helyét a régióban, ezáltal visszaszorítva az amerikai globális gazdasági befolyást. Napirenden volt, hogy szorosabbra fűzik a viszonyukat Kínával, megosztják kutatási eredményeiket a mesterséges intelligencia és a dolgok internete területén. Mindezek végső célja mindig is egyértelmű volt. Egy kiszivárgott dokumentum szerint,

amely Lavrov szavait idézte: Oroszországnak arra kell törekednie, hogy „új világrendet teremtsen".[39]

Sokan értenek egyet ezzel a céllal. Figyelembe véve, hogy különféle technológiai megoldásokat és taktikákat másolnak egymástól, összekötik őket a közös gazdasági érdekek, valamint, hogy foggal-körömmel ragaszkodnak a hatalomhoz, azt láthatjuk, az autokráciák abban a hitben élnek, hogy győzelemre állnak. Ennek a könyvnek ez a hit a témája, annak eredete és szilárdsága, továbbá annak a története, hogy a demokratikus világ még eleinte segített is megerősíteni ezt a meggyőződést, de szó lesz arról is, hogyan tudunk végül győzedelmeskedni.

1

A kapzsiság, ami összeköt

Ausztria és Nyugat-Németország gáz- és acéliparának vezető kapitalistái 1967 nyarán szovjet kommunisták egy csoportjával találkoztak egy Bécs környéki, Habsburg-időkben épült csendes vadászlakban.[40] A légkör minden bizonnyal furcsának hatott. A szovjet csapatok mindössze tizenkét évvel azelőtt vonultak ki Ausztriából. Nyugat-Németország katonái továbbra is farkasszemet néztek a szocialista Német Demokratikus Köztársaság, az NDK katonáival a megerősített berlini falnál. Az emberek szovjet inváziótól való félelme enyhült, köszönhetően a látványos amerikai katonai jelenlétnek Európában.

A vadászlakban összegyűlt csoport tagjai mindenesetre találtak közös érdekeket. Nem sokkal korábban szovjet mérnökök óriási gázmezőt fedeztek fel Szibéria nyugati felén. A gáz egyre tisztábbá és olcsóbbá vált az új technológiai megoldásoknak köszönhetően, így könnyebben lehetett szállítani. Pompás ötletnek tűnt, hogy építsenek gázcsöveket, amelyek a kommunista keletről a kapitalista nyugatra vezetnek, hiszen ebből mindenki nyereséget szerezhet. A megbeszélést követően az a döntés született, hogy további találkozókon folytatják az egyeztetést. A párbeszéd valóban

folytatódott különböző városokban, és mindenféle releváns témát megvitattak, a gáz árától kezdve a kölcsönökön át a gázcsövek építéséhez szükséges technológiáig. 1970 februárjában a nyugatnémetek és a szovjetek végül dűlőre jutottak, és megkötötték azt a szerződést, amelynek értelmében megépültek az első olyan gázvezetékek, amelyek a Szovjetunióból Nyugat-Európába vezettek.[41]

Az egyezséget megelőzően a Szovjetuniónak korlátozott gazdasági kapcsolatai voltak Nyugat-Európával és az Egyesült Államokkal; főleg ikonokkal, fával és gabonával kereskedtek, illetve érvényben volt még néhány kétes bányászati megállapodás is. Az ausztriai vadászlakban lezajlott találkozót követően egyértelművé vált, hogy a gázkereskedelem alapjaiban megváltozik. A gázvezetékek drágák voltak és nehezen mozdíthatók. Nem lehetett egyik nap lefektetni őket, majd másnap csak úgy felszedni, és a gázkereskedelem sem függhetett egy adott vezető szeszélyeitől. Hosszú távú szerződésekre és kiszámítható politikai kapcsolatokra volt szükség.

Az akkori nyugatnémet külügyminiszter, Willy Brandt számára pontosan ebben – a kiszámítható kapcsolatokban – rejlett a terv varázsa. Nem tartott tőle, hogy országa függőségi viszonyba kerülne a Szovjetunióval. Éppen ellenkezőleg, arra akarta rávenni tárgyalópartnereit, hogy minél szélesebb körű megállapodást kössenek. Az érvelése alapvetően politikai elvekre épült: hitt benne, hogy a kölcsönös gazdasági függőségi viszonynak köszönhetően a katonai konfliktus

gondolata elképzelhetetlenné válik a jövőben.[42] Később, már miniszterelnökként, Brandt az *Ostpolitik*-ot, azaz a „keleti politikát" tette a német külügyi kapcsolatok központi pillérévé. A következő években megépült gázvezetékek fizikailag is összekapcsolták Moszkvát és Bonnt, majd később több tucat másik európai város csatlakozott a gázvezetékrendszerhez, többek között Berlin, Róma, Amszterdam és Helsinki. A gázvezetékek a német külpolitika központi elemei maradtak 1991 után, a Szovjetunió felbomlását és a német egyesítést követően is.

A német *Ostpolitik* végül egyfajta elméleti keretté vált, és már nemcsak arról szólt, hogyan tudnak a demokráciák kereskedelmi kapcsolatokat fenntartani autokráciákkal, hanem arra is megoldást nyújtottak, hogyan lehet lassan és finoman átformálni magukat az autokráciákat. Egon Bahr, Brandt régi tanácsadója egy 1963-as híres beszédében ezt a *Wandel durch Annäherung* (változás a közeledés révén) elvének nevezte el.[43] Bahr amellett érvelt, hogy ha a Nyugat képes lenne tompítani az ellenséges viszonyt, és helyette kapcsolatot építene a keletnémet rezsimmel, továbbá hogyha kereskedelmi lehetőségeket ajánlana, nem pedig bojkottot, akkor „a határok fellazulhatnának". Bahr sosem javasolt bojkottot vagy szankciókat a keletnémetek ellen, és ritkán említette a politikai foglyokat, pedig tudott a létezésükről. Nyugat-Németország gyakran fizetett Kelet-Németországnak másként gondolkodók szabadon engedéséért, 1989

előtt körülbelül 3 milliárd német márkát költött erre a furcsa emberkereskedelemre.[44] Bahr nem beszélt egyértelműen foglyokról vagy emberi jogokról, helyette inkább kerülte a témát, azaz – Timothy Garton Ash szavaival – élt az „érzelmi pontatlanság" eszközével.[45]

Nem mindenki volt azonban meggyőződve a gázvezeték-megállapodások sikeréről. Richard Nixon például úgy hitte, hogy a Szovjetunió igazi célja a Brandt és Bahr által kieszközölt kereskedelmi és diplomáciai közeledés mögött az volt, hogy „elidegenítse Németországot a NATO-tól".[46] Jimmy Carter, akinek fontosabb volt az emberi jogok védelme a kereskedelemnél, olyannyira nem szívelte az *ostpolitikai* irányvonalat, hogy bojkott alá vonta a Németországba irányuló amerikai gázcső-technológia egyes elemeinek kereskedelmét, miután a Szovjetunió 1978-ban börtönbe vetett két ellenzékit, Alekszandr Ginzburgot és Natan Saranszkijt. Az akkori német kancellár, Helmut Schmidt azt mondta mérgesen Carterről, hogy egy „idealista prédikátor", akinek fogalma sincs Oroszországról.[47] A Reagan-kormányzat még radikálisabb lépésekre szánta el magát, miután 1981-ben Lengyelországban hadiállapotot vezettek be: például exportfelügyeletet vetett ki különböző gázvezetékeszközökre, nem engedélyezte amerikai cégek részvételét az építési folyamatokban, továbbá a munkálatokban részt vevő külföldi cégek nem folytathattak üzleti tevékenységet az Egyesült Államokban.

Nixont, Cartert és Reagant nem a kicsinyes bosszú vagy a kereskedelmi haszonlesés hajtotta, hanem az aggasztotta őket, hogy milyen politikai következményei lehetnek egy autokráciával kiépülő kereskedelmi kapcsolatrendszernek. Bár Németország volt a fő szerződőfél, sok országnak hasznára vált a gázvezeték, ezáltal pedig fennállt a veszélye, hogy az egész kontinens a szovjetek jóakaratára lesz utalva. Mi lesz, ha a gázvezetékeket zsarolásra használják fel? Reagan védelmi minisztere, Caspar Weinberger, hangot adott aggályainak és amellett érvelt, hogy vissza kell szorítani a „szovjetek gazdasági befolyását Nyugaton".[48]

A kérdésnek volt egy mélyebb, morális és politikai rétege is: a kelet–nyugat irányú kereskedelem vajon gyarapítja, illetve erősíti-e a szovjet államot és birodalmát? A Kreml egyértelmű külpolitikai céljai közé tartozott az európai demokráciák meggyengítése. Az 1970-es és az 1980-as években a szovjetek terroristacsoportokat támogattak Nyugat-Németországban és Olaszországban, segítő kezet nyújtottak különböző szélsőséges mozgalmaknak Európában és a világ más tájain, illetve ellehetetlenítették a politikai ellenzéket Kelet-Európában és az NDK-ban. Ettől függetlenül továbbra is csordogált a gáz nyugat felé, cserébe pedig kemény valuta érkezett keletre, amelyet Moszkva a Vörös Hadsereg – a NATO fő ellenfele – és a KGB – a nyugati titkosszolgálatok elsődleges versenytársa – finanszírozására fordított. Ha ez a kereskedelem Moszkva malmára hajtotta

a vizet, akkor vajon tényleg olyan előnyös-e? Mi a valódi ára ennek a berendezkedésnek? Az amerikai és az európai külpolitika ezen ellentmondása sosem oldódott fel a Szovjetunió fennállása alatt, és azután se, hogy az ország a darabjaira hullott.

A kilencvenes években, abban az időszakban, amikor az emberek többsége arra számított, hogy az új békeosztalékot élvezi, és szabadidejében tévéműsorokról beszélget, a rejtett költségekről, bárminek is a rejtett költségéről jóformán szó sem esett. Különösen meghatározó volt ebben az időszakban Francis Fukuyama „A történelem vége?" című esszéje, amely 1989-ben jelent meg a *National Interest* című folyóiratban, és amelynek az üzenetét sokan félreértették: ez nem egy naiv, a lehetséges világok lehető legjobbikának éljenzése volt. Sokan a következőképpen értelmezték a cikket: *a liberális demokrácia biztosan győzedelmeskedik a világban, előbb-utóbb mindenki ilyen rendszerben akar majd élni, nem szükséges külön energiát fektetni a népszerűsítésbe, a türelem demokráciát terem, csak ki kell várni, míg a kereskedelem és a globalizáció kifejti mágikus hatását.* Fukuyama érvrendszere hiába volt ennél jóval kifinomultabb, végül ez a leegyszerűsített változat terjedt el, mert az emberek ebben akartak hinni.

Valóban, nagyon csábító a gondolat, hogy a liberális demokrácia térhódítása már előre elrendeltetett, megkérdőjelezhetetlen és sorsszerű. A demokráciákban élő emberek

roppant erényesnek érezték magukat, hiszen ők már egy eszményi rendszerben éltek. Az üzletemberek és a bankárok önérzete is javult, ahogy egyre több pénzt pumpáltak Kína, illetve a posztszovjet országok gazdaságába. Már nem kellett hosszasan magyarázkodniuk az ilyen befektetéseik miatt, az autokráciákkal való kereskedelemmel szembeni megbélyegzés és ósdi morális dilemmák a múlt ködébe vesztek.

Ekkoriban a *Wandel durch Handel,* azaz a „változás a kereskedelem révén" elve felváltotta Bahr régi koncepcióját, a „Wandel durch Annäherung", azaz a „változás a közeledés révén" gondolatát. Németül szépen rímelt az új frázis, és a valóságot is jobban tükrözte. A háború utáni nyugat-európai demokráciák közötti kereskedelem, tehát a folyamatosan integrálódó közös piac valóban békét és jólétet teremtett Európában. 1990 után sokan reménykedtek abban is, hogy a kereskedelmi kapcsolatok révén a kontinens keleti fele közelebb kerül a nyugatihoz, politikai és kulturális értelemben is. A *Wandel durch Handel* egyrészt amiatt vált oly népszerűvé, mert jól illett a kereskedelmi világ attitűdjéhez, másrészt pedig azért, mert jól leírta az átlagemberek mindennapi tapasztalatát.

Olyannyira bízott mindenki a kereskedelem ez irányú hatékonyságában, hogy hamar feledésbe merültek azok a kemény politikai lépések, amelyek hozzájárultak Európa újraegyesítéséhez. Berlin 2014-ben ünnepelte a fal leomlásának huszonötödik évfordulóját. Nekem is volt szerencsém részt venni a hivatalos ünnepségen, amelyet Angela Mer-

kel német kancellár vezetett. Mint a győzelem afféle jelképe Mihail Gorbacsov is ott volt a teremben, illetve Lech Wałęsa is. Az amerikai elnök neve azonban alig hangzott el, pedig George H. W. Bush hathatós szerepet játszott a Szovjetunió és a szovjet birodalom felbomlásáról szóló egyeztetéseken. Ugyanúgy vajmi kevés figyelem fordult az amerikai katonai csapatokra, amelyeknek több évtizedes németországi jelenléte (még mindig ott vannak) elrettentő erővel bírt a szovjetekkel szemben. Az erőszak, a katonák, a hadsereg és a nukleáris fegyverzet témáit kiírták a történelemből.

A németek hittek benne, hogy országukat a kereskedelem és a diplomácia eszközével kovácsolták újra egybe. Így arról is meg voltak győződve, hogy ugyanezen eszközök segítségével normalizálni lehet Oroszország és Európa kapcsolatát. Ezzel párhuzamosan, és hasonló indíttatásból, számos amerikai és európai bízott benne, hogy a kereskedelem által béke születhet a Csendes-óceán térségében is, és Kína integrálódhat a demokratikus világba. Valóban volt ok a bizodalomra, Kínában különböző csoportok versengtek a hatalomért, és volt köztük olyan is, amely liberális reformokat sürgetett. Julian Gewirtz nemrég megírta, hogy a kínai közgazdászok ebben az időszakban meglepően kiterjedt kapcsolatokat ápoltak nyugati közgazdászokkal, és gyakran vettek át ötleteket, például különböző piaci és kereskedelmi elemzések eredményeit, illetve a gazdasági növekedés és a politikai kultúra kapcsolatára vonatkozó következtetéseket. Úgy tűnt,

hogy már csak karnyújtásnyira van egy liberálisabb – ha nem is demokratikus – Kína, még sok kínai számára is.[49]

Visszatekintve erre az időszakra, mégis egészen megdöbbentő, hogy különböző nyugati elemzők és vezetők – a politikai spektrum minden szegletéből – milyen gyorsan elkötelezték magukat a legoptimistább forgatókönyv mellett. Teng Hsziao-ping reformjai még csak néhány éve zajlottak 1984-ben, amikor Ronald Reagan Kínában tett látogatása során máris kijelentette egy optimista és vidám beszédében, hogy „a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok kiterjesztése mindkét fél számára számos előnnyel járna".[50] Meggyőződése volt, hogy már láthatóvá váltak egy mélyebb átalakulás jelei: „A szabadpiac szellemének első fellobbanása már beizzította a kínai gazdaságot. Ezáltal hozzájárult a kínai emberek boldogságához, és megnyitotta az utat egy igazságosabb társadalom felé."

Több mint egy évtizeddel később Bill Clinton, a már egy másik generációhoz tartozó elnök, aki más politikai álláspontot képviselt, kijelentette, hogy „az egyre erősödő, kölcsönös függés liberalizáló hatással lenne Kínára… A számítógép, az internet, a faxkészülék, a fénymásoló gép, a modem és a műholdas kapcsolat – mindezeknek köszönhetően a kínaiak egyre könnyebben találkozhatnak más emberekkel és eszmékkel, tehát feltárul a Kína határain túli világ."[51] Amikor Clinton 2000-ben amellett érvelt, hogy Kínát vegyék fel a Kereskedelmi Világszervezetbe, még egyértelműbben fo-

galmazott: „Hiszem, hogy nem megfelelő úgy gondolkodni ezekről a kérdésekről, mint a gazdasági és az emberi jogok közötti, a gazdasági biztonság és a nemzetbiztonság közötti választásról." Ez a Johns Hopkins Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetében hangzott el.[52] Az előadás leirata rögzítette a hallgatóság reakcióját is:

– Most már biztos, hogy Kína megpróbálja betiltani az internetet. (*Kuncogás.*)

– Sok szerencsét hozzá! (*Nevetés.*)

– Ez körülbelül olyan mintha zselét akarnánk a falhoz szegezni. (*Nevetés.*)

Clinton derűlátása egészen elképesztő mai szemmel nézve. „A tudásalapú gazdaság, az innováció és a politikai felelősségteremtés, akár tetszik, akár nem, elválaszthatatlanul összetartoznak", jelentette ki. Nem ő volt az egyetlen optimista. Clinton kortársa, Gerhard Schröder német kancellár, 2008-ban „Miért van szükségünk Pekingre" címmel publikált egy cikket.[53] Ebben hosszan dicsérve emelte ki azokat a jeleket, amelyek szerinte bizonyítják, hogy „Kína elindult az alkotmányos alapú, igazságos, és nincs kétségem felőle, hogy egyszer majd demokratikus társadalom felé haladó úton", valamint sürgette Németországot, hogy „alakítson ki egy bizalmon és becsületen alapuló párbeszédet Kínával, ezáltal biztosítva, hogy érvényesüljenek a jogállamiság és

a szabadság elvei, majd – a fejlődési út végén – a demokrácia kerekedjen felül".

Voltak persze szkeptikus hangok is. Politikusok és szakszervezetek széles koalíciója igyekezett gátat szabni Kína felvételének a Kereskedelmi Világszervezetbe, attól tartva, hogy ennek kedvezőtlen hatása lenne a nyugati munkavállalókra. Mások egyszerűen csak kételkedtek benne, hogy valóban az ígért előnyökkel járna-e egy ilyen kapcsolat. Chris Patten, Hongkong utolsó brit kormányzója, kerek perec kijelentette, hogy Nagy-Britannia csalóka ábrándot kerget, ha azt hiszi, hogy egy gazdagabb Kína automatikusan demokráciává változik.[54] A kilencvenes években számos diskurzus zajlott Kínáról és Oroszországról, ám a viták elsősorban arra összpontosítottak, hogy milyen *gazdasági* hatásai lesznek a határok megnyitásának, szinte senki sem beszélt a nyugati demokráciákban várható *politikai* hatásról.

Mindenki azon az álláspontón volt, hogy egy nyitottabb, összekapcsolódó világban a demokrácia és a liberális eszmék majd elérik az autokráciákat is. Senkinek meg sem fordult a fejében, hogy ehelyett az autokrácia és az illiberalizmus átterjed a demokratikus világra.

Az autokrácia politikai rendszer, egy adott módja a társadalom felépítésének és a hatalom megszervezésének. Nem genetikai sajátosság. Nincsen közvetlen összefüggés az auto-

kratikus rendszerek kiépülése és egy adott kultúra, nyelv vagy vallás között. Nincsen olyan nemzet, amely örök autokráciára lenne ítélve, és olyan sem, amelyben garantálva van a demokrácia jövője. A politikai rendszerek állandó változásban vannak. A glasznoszty, azaz a nyilvános beszéd és vita kibontakozásának időszakában, az 1980-as évek végén rengeteg orosz hitt benne, hogy beköszönthet a változás Oroszországban.

Számos orosz gondolta erről az időszakról, hogy az ország történelmi átalakulás küszöbén áll, akár liberális demokráciává is válhat. Az *Izvesztyija,* a szovjet kormány napilapja kijelentette, hogy „a porba tiport és kizsigerelt demokratikus eszmék és a szabadság gondolata nagy lendületet kapott".[55] Andrej Szaharov ellenzéki fizikus egyenesen a szovjet társadalom új morális alapokra épülő „újjászületéséről" beszélt. Hitt benne, hogy leáldozott a „korrupt hazugságok, a csend és a kétszínűség" kora. Az 1989-es szovjet közvélemény-kutatások hiába keresték a diktatúra iránti, mélyre nyúló, atavisztikus sóvárgás jeleit a szovjet emberekben. Éppen ellenkezőleg, tíz emberből kilenc fontosnak tartotta, hogy az állampolgároknak lehetőségük legyen a „szabad véleménynyilvánításra".[56] Ez a cselekedeteikben is megnyilvánult: a nyolcvanas évek második felében a szovjetek állandóan vitatkoztak. Élénken él az emlékeimben, ahogy az emberek kis csoportokban tömörülve vitáznak, tanakodnak a városi parkokban. Mindenki érezte, hogy valami nagy jelentőségű – egyesek szerint pozitív – esemény kapujában áll az ország.

A Szovjetunió 1991-es felbomlását követően, a *Wandel durch Handel,* azaz a „változás a kereskedelem révén" nyitott fülekre talált Oroszországban is. A reformerpártiak arra számítottak, hogy ha sikerül hamar mély kapcsolatokat teremteniük a külvilággal, ami segíthet feltörni a régi, diszfunkcionális központi, tervalapú gazdasági rendszert, az új politikai és gazdasági rend egyszerre épülhet ki. „Meg voltam róla győződve, hogy sikerrel fogunk járni" – jelentette ki Jegor Gajdar orosz közgazdász, a sokkterápia egyik fő támogatója. „Biztos voltam benne, hogy nincs más út, és a halogatás egyenlő az ország öngyilkosságával."[57] Egyeseknek azonban más terveik voltak.

Például Vlagyimir Putyinnak. Egy 1992-es dokumentumfilmben Putyin, aki akkor Szentpétervár alpolgármestere volt, a kisvállalkozásokba helyezte bizalmát: „A vállalkozói osztály képezi egy virágzó társadalom alapját." Úgy tűnt, őszintén hisz ebben, és biztatta a nyugati partnereket, hogy fektessenek az orosz iparba. A dokumentumfilm rendezőjével, Igor Sádhánnal évtizedekkel később interjút készített Catherine Belton, és a rendező azt mondta, „teljesen bedőltem" Putyinnak: „Olyan embernek tűnt, aki előrébb viszi az országot a haladás útján, aki tényleg letesz majd valamit az asztalra."[58]

Elnökké választását követően Putyin valóban új irányt szabott az ország fejlődésének. A liberális közgazdászokhoz hasonlóan szerette volna megreformálni a szovjet gazdasági rendszert, és remélte, hogy ezáltal Oroszország meggazda-

godhat. Közben azonban továbbra is nosztalgiával gondolt a szovjet birodalomra, amelynek az összeomlását „geopolitikai katasztrófának" nevezte, és nem kívánta új morális alapokon újjáépíteni a szovjet társadalmat. Karen Dawisha, aki az elsők között írt részletesen Putyin politikai projektjéről, felhívta rá a figyelmet, hogy sokak fejében hibás kép él a kilencvenes évek Oroszországáról: az ország nem „egy kezdetleges demokrácia" volt, „amelynek kihívások sorával kellett megküzdenie, mint például a történelmi múlt terhe, a semmiből felbukkanó autokraták, a nép magatehetetlensége, a bürokratikus alkalmatlanság és a nyugati világ tanácsai".[59] Ennek az időszaknak más az igaz története: „Putyin és a körülötte csoportosulók már a kezdetektől fogva egy autoriter rezsim kiépítésén munkálkodtak, amelyet egy szorosan összefonódó titkos csoport vezetett a háttérből, a demokrácia már ekkor is inkább dekoratív elemként jelent meg, nem mint valódi politikai irány."

A huszonegyedik század első évtizedének a közepére végül megjelent egy új állam, amely nem számított nagyhatalomnak. Oroszország azonban továbbra is jelentős befolyással bírt, sokkal nagyobbal, mint azt akkoriban sokan gondolták, hiszen mintát és inspirációt nyújtott más modern diktatúrák számára. Putyin Oroszországa nem régi vágású, totalitárius állam volt, amely az elszigetelődésre és az önellátásra rendezkedett be. Ráadásul nem számított szegény diktatúrának, amely külföldi pénzforrásoktól függ. Új rendszer volt: tökéletesen kiépült autokrata kleptokrácia, maffiaállam, amelyet

az az egyetlen cél vezérel, hogy a vezetői minél hatalmasabb vagyonra tegyenek szert.

Ez a projekt jóval hamarabb kezdődött, mint sokan gondolják. Az ötlet valószínűleg már a nyolcvanas években felmerült Putyinban, amikor Drezdában szolgált KGB-tisztként.[60] A KGB és a Stasi csoportjai már ekkor nekiláttak a kémekből, biztonságos házakból és titkos bankszámlákból álló rendszer kiépítéséhez. Nem voltak egyedül: az orosz „kapitalizmust" már a kezdetek kezdetétől úgy tervezték, hogy a belsősöknek kedvezzen, akik tudták, hogyan rejtsék el az elcsalt pénzeket. A pálya mindig lejtett Oroszországban, és a piaci verseny sosem tudott igazán érvényesülni. Senki sem abból gazdagodott meg, hogy feltalált egy jobb egérfogót. Azok lettek sikeresek, akiknek az állam kedvezett, vagy akik loptak az államtól. Ők voltak a rendszer igazi nyertesei, azok az oligarchák, akik politikai kapcsolataik révén jutottak a vagyonukhoz.

Amikor 1992-ben Sádhán interjút készített Putyinnal, a jövőbeli orosz elnök már az irányítója és valószínűleg első számú haszonélvezője volt annak a rendszernek, amelyet azért alakítottak ki, hogy pénzt lopjanak Szentpétervár városától. Ennek a csalásnak a részleteit már sokan elemezték és megírták. Oroszországon belül a Szentpétervári Városi Tanács, Oroszországon kívül pedig Karen Dawisha, Catherine Belton, Masha Gessen és mások. A módszer nem volt bonyolult. Putyin alpolgármesterként engedélyt adott nyersanyagok kivitelére, például benzinre, cementre, illetve trá-

gyára. Ezeknek a szállítmányoknak az lett volna a célja, hogy élelmiszert vegyenek abból a különbözetből, amely azután keletkezett, hogy az alacsony állami árakon megvásárolt árut külföldön magasabb áron eladták. Az árukat valóban eladták, a pénznek azonban nyoma veszett, különböző rejtélyes, Putyinhoz és baráti köréhez köthető bankszámlákra került.[61]

Később bonyolultabb csalásokat találtak ki. Ezeknek a részeként felhasználtak orosz ingatlanokat, spanyol fantomcégeket, orosz–finn közös vállalkozásokat, német közvetítőket és mindenféle külföldi bankszámlákat, amelyeket valószínűleg már évekkel korábban nyitottak. A szentpétervári élelmiszer-szállítmányokkal kapcsolatos csaláshoz hasonlóan, ezeknek a befektetéseknek és módszereknek a történetét is már sokszor megírták. Ezek a történetek azonban általában az orosz szereplőkre és az orosz áldozatokra helyezték a hangsúlyt. Én itt most arra szeretném felhívni a figyelmet, amiről ez idáig ritkán beszéltünk: a legitim nyugati intézmények szerepéről, azokról a cégekről, ügyvédekről és politikusokról, akik segítettek megvalósítani és eltussolni ezeket a csalásokat, miközben ők maguk is busás nyereségre tettek szert. Szentpétervár alpolgármesterének vagyona a nyugati cégek által felvásárolt exportokból származik, amelyeket a nyugati hatóságok hagytak jóvá, annak ellenére, hogy a szerződések láthatóan zavarosak voltak. A nyugati bankokat is meglepően nem érdekelte, hogy milyen forrásból származnak a számlákra befolyó nagy összegek.

Ugyanez elmondható egy másik hírhedt csalásról, ami ugyanúgy 1992-re vezethető vissza. Ebben az évben jegyezte be Putyin, illetve orosz, német és liechtensteini partnerei a Szentpétervári Ingatlan Holding nevű céget Frankfurtban. 1998-ban a cég megjelent a frankfurti tőzsdén is, Putyin tagja volt a tanácsadó bizottságnak. A német Szövetségi Hírszerző Szolgálat 1999-ben kiadott egy beszámolót, amelyben azt feltételezte, hogy a céget pénzmosásra használták, részben orosz forrásból, részben pedig nemzetközi drogkereskedelemből származó pénzekről volt szó. Nem sokkal azután, hogy Putyin 2000-ben Oroszország elnöke lett, a liechtensteini rendőrség letartóztatta Rudolf Rittert, Putyin egyik eredeti üzlettársát. Ezt követően a nyomozás lelassult, végül csak 2003-ban hajtottak végre rendőrségi razziát abban a huszonhét irodában és bankfiókban, amelyek a németországi székhelyű Szentpétervári Ingatlan Holdinghoz voltak köthetőek. De Putyin ellen nem emeltek vádat.[62]

A történet elejétől kezdve a végéig elengedhetetlen volt a nyugati együttműködés. A pénzmosási műveletben Ritter, aki a liechtensteini gazdasági miniszter testvére volt, kulcsszerepet játszott. Ugyancsak nélkülözhetetlenek voltak az egyéb partnerek Németországból és Liechtensteinből, ügyvédek és könyvelők, a Frankfurti Tőzsde dolgozói, és a német kancellár, Gerhard Schröder is, aki meg volt róla győződve, hogy a kereskedelem révén beköszönthet Kínában is a politikai változás. Azt beszélik, hogy Schröder (bár később

ezt ő maga tagadta) folyamatosan tájékoztatta Putyint a nyomozás fejleményeiről a béke és jólét szellemében, a *Wandel durch Handel* elvet követve.[63]

Az a politikai rendszer, amely végül a putyini Oroszország lett, két világ terméke. Az egyik a KGB, a hosszú évek alatt szerzett gyakorlatával a pénzmosásban, a terroristák és alvó ügynökök pénzelésében; a másik pedig a nem kevésbé cinikus és erkölcsi korlátokat úgyszintén nem ismerő nemzetközi pénzvilág. Miközben a nyugati politikai vezetők a „demokrácia" és a „jogállamiság" elveit hangoztatták Oroszországgal kapcsolatban, addig a nyugati cégek és pénzügyi intézmények hathatós segítséget nyújtottak az autokrácia és a törvénytelenség kiépüléséhez, nem csak Oroszországban. Mielőtt a britek visszaadták Hongkongot Kínának, számos brit, illetve külföldi üzletember számára kedvezőtlen hatásuk lett volna a tervezett demokratikus reformoknak, mert abban reménykedtek, hogy kapcsolatokat építhetnek ki az új kínai rezsimmel. Chris Patten szerint még néhány brit köztisztviselő is hasonlóan érzett.

Mire Putyin elnök lett, már jól ismerte a nyugati demokráciák kettős mércéjét, amelyek otthon liberális eszméket hirdettek, a határaikon túl azonban lelkesen segítettek az illiberális rezsimek építésében. Ennek megfelelően elnökségének első évtizedében Putyin a demokrácia jelszavait hangoztatta, miközben egy diktatórikus berendezkedést alakított ki az országban. 2000-ben, a nemzethez intézett beszédében kijelentette, hogy „csakis egy demokratikus állam tudja biztosítani az egyén és a társadalom érdekegyensúlyát, hiszen ezáltal lehetséges összeegyeztetni a privát kezdeményezéseket a nemzeti célokkal".[64] 2002-ben pedig azt mondta, hogy egy demokratikus államnak szüksége van „a jogállamiságra, szabad választásokra és az emberi jogok tiszteletben tartására".[65]

Bár Oroszországban megtervezték a demokrácia *látszatát* – ami legalábbis arra elegendő volt, hogy megtévessze a külföldi befektetőket –, a választásokon sosem voltak előre nem látott győztesek, mert sosem voltak váratlan jelöltek. A választás illúzióját úgy teremtették meg, hogy olyan ellenzéki jelöltek indultak, akiket a rezsim jóváhagyott, és akik nem kérdőjelezték meg a fennálló rendet. A Kreml igazi ellenfeleit eközben a tüntetéseken megverték, bebörtönözték, zaklatták és bántalmazták. 2013-ban megengedték Alekszej Navalnijnak, aki végül Putyin legkomolyabb ellenfele lett, hogy induljon a moszkvai polgármester-választáson. Így próbálták meg a legitim verseny látszatát kelteni, Navalnij azonban túl nagy támogatottságot szerzett. A kampány során hamis korrupciós vádakat emeltek ellene, majd nem sokkal később házi őrizetbe vették.

Az egész orosz kapitalizmus ilyen patyomkini látszatintézményekből épült fel. A bankok bankoknak tűntek, de igazából nem voltak azok, csupán pénzmosásra használták őket. A cégek bár cégek látszatát keltették, ez gyakran csak egy álca volt, valójában a gazdagok így szipolyozták ki az államból a közpénzt. Még az igazi cégek számára is csak korlátozottan működött a piac: ha a Kreml úgy döntött, hogy egy

céget bezárat, akkor ennek nem volt különösebb akadálya. Mihail Hodorkovszkijt, a Jukosz olajipari cég vezetőjét és Oroszország leggazdagabb emberét 2004-ben letartóztatták és börtönbe csukták. Hodorkovszkij a következő évtizedet egy munkatáborban töltötte, a Jukosz közben csődbe ment, majd egy aukción árverésre bocsátották. Egy korábban ismeretlen vevő kaparintotta meg a céget, amely Tverben, egy Moszkvától északnyugatra fekvő városban volt bejegyezve, egy olyan címen, ahol mobiltelefonokkal foglalkozó bolt is működött. Néhány nappal később a rejtélyes cég eladta a Jukoszt a Rosznyeftynek, annak az olajipari cégnek, amelyben az orosz állam volt a többségi tulajdonos. A Rosznyefty vezérigazgatója egyben Putyin kabinetfőnök-helyettese volt.

Idővel a Rosznyefty, a pénzügyi világ elismert szereplői támogatásával, megjelent a Londoni Értéktőzsdén is. Mivel a Rosznyefty 80 milliárd dolláros vagyona lopott pénzügyi eszközökön alapult, az ABN AMRO Rothschildnek, a Dresdner Kleinwort Wassersteinnek, a J. P. Morgannek, a Morgan Stanley-nek, továbbá a Linklatersnek (a Rosznyefty ügyvédei) és az Ernst & Youngnak (a Rosznyefty könyvelői) tisztáznia kellett a helyzetet. „A bűnözés és a korrupció nehéz üzleti hangulatot teremthet Oroszországban", állt a tőzsdei tájékoztatóban.[66] Ha valakiben kétség merülne fel a tulajdonos kilétét illetően, a tájékoztató kiemelte, hogy a céget továbbra is a kormány tisztviselői fogják irányítani, akiknek „az érdekeik nem feltétlenül egyeznek a többi részvénytulajdonos érdekeivel... és előfordulhat, hogy a Rosznyefty

olyan üzleti tevékenységet fog folytatni, amely nem a tulajdonosi tőkeérték maximalizálására irányul". Ennek ellenére, ezek a cégek állítólag több mint százmilliárd dollárt nyertek a tranzakción.

A londoni befektetők, jóllehet figyelmeztették őket, felvásárolták a részvényeket. Nem sokkal később Putyin meghívására 2006 júliusában, a G8 tagjai – tehát az eredeti G7, a hét leggazdagabb demokrácia, kiegészülve Oroszországgal – egy fényűzően felújított cári palotában gyűltek össze Szentpétervár közelében. Az eseményen tartott sajtótájékoztatón Putyin kijelentette, hogy minden igyekezete arra irányul, hogy „a demokratizálódás és a piacgazdaság kiépítésének a folyamata visszafordíthatatlanná váljon az Orosz Föderációban.[67] A folyamat további célja, hogy megteremtse a feltételeket az orosz emberek szabad választási jogának érvényesítéséhez."

Putyin természetesen tudta, hogy ez nem igaz. A hallgatóságban ülő újságírók is minden bizonnyal tudták, hogy hazudik, mint a vízfolyás, továbbá a csúcson részt vevő államelnökök és miniszterelnökök is tudták, hogy ennek nem sok köze van a valósághoz. Ennek ellenére csak néhányan emelték fel a szavukat, mivel a demokratikus világ igen jelentős részének előnyére vált ennek a fikciónak az elfogadása.

2010-ben igencsak rosszra fordult a helyzet az Ohio állambéli Warrenben működő acélgyártó üzemben. Warren rozsdaövezeti város, amelynek lakosai később kétszer is

Donald Trumpra adták le a voksukat. A kohóban az egyik hűtőpanel szivárogni kezdett, a munkafelügyelő nem vette időben észre, a víz olvadó acélra csöpögve pedig robbanást idézett elő, égési és egyéb sérülések miatt több munkást is kórházba kellett szállítani. Egy évvel később újabb robbanás rázta meg a telepet, hasonló pusztítást hagyva maga után. A szövetségi nyomozás számos biztonsági kihágást tárt fel. „Állandóan a könnyebb utat keresték, spóroltak a személyzeten, nem vettek fel elég embert", nyilatkozott az egyik dolgozó. Néhány év elteltével az üzem működését felfüggesztették, majd 2016 januárjában végleg bezárták. Több mint kétszáz ember vesztette el az állását.

Casey Michel, az *American Kleptocracy* (Amerikai kleptokrácia) című könyv szerzője, így írta le a Warren Steel üzem helyzetét 2021-ben:

> Az iparvágányon óriás lyukak tátongtak, a lepattogzó sárga és kék festék mögött rozsda- és sárfoltok tűntek fel. Mindenfelé üres parkolók és hiányzó ablakok, összetört szekrények és rendetlen irodák látványa, nem tudni, hogy a fosztogatók vagy korábbi alkalmazottak dúlták-e fel a helyet. Az acélmű mintha valamiféle disztópikus jövőből került volna oda, vagy a Szovjetunió korábbi darabjaiból rakosgatták volna össze.[68]

Michel nem véletlenül fogalmazott így, az acélművet *valóban* „a Szovjetunió korábbi darabjaiból rakosgatták" össze.

Ugyanis összeomlása idején a Warren Steel acélmű tulajdonosa egy ukrán oligarcha, Ihor Kolomojszkij volt, aki akkoriban szerezte a vagyonát, amikor Ukrajna, a legtöbb posztszovjet országhoz hasonlóan, a diktatúra és kleptokrácia felé vezető orosz utat követte. Az amerikai igazságügyi minisztérium szerint Kolomojszkij egy nagyszabású pénzmosási művelet részeként vette meg az acélművet, több millió dollár értékű egyéb középnyugati ingatlannal együtt.[69] A pénzmosás egy ukrán kereskedelmi bankkal, a PrivatBankkal kapcsolatos sikkasztási ügyekkel függött össze. Az oligarchának minden bizonnyal illegálisan szerzett készpénzből kellett valami „valósat" létrehoznia, hogy elfedje a pénz piszkos eredetét (illetve, hogy legitim kölcsönökhöz szerezzen biztosítékot). Kolomojszkij valószínűleg arra számított, hogy az amerikai rozsdaövezet városai és gyárai annyira pénzszűkében vannak, hogy nem fogják firtatni a pénz eredetét.

Majdnem igaza is lett. Az amerikai ingatlanértékesítőknek évtizedeken keresztül nem volt szükséges olyan részletesen ellenőrizniük, hogy ügyfeleik pénze milyen forrásból származik, mint ami a bankárok és üzletemberek számára már akkor is kötelező elvárás volt.[70] Ahogyan több európai országban, úgy az Egyesült Államokban is régóta lehetséges volt név nélkül ingatlant vásárolni fantomcégeken keresztül. Például Trump ingatlanjaiban vagy a Trumphoz köthető egyéb lakóépületekben minden ötödik lakásnak a tulajdonosa névtelen.[71] Valószínűleg nem foglalkozik az összes rejtélyes tulajdonos pénzmosással, de ha azzal foglalkoznának,

akkor sem tudnánk róla. Legalább tizenhárom emberről viszont tudunk, akik bizonyítottan vagy feltételezhetően kapcsolatban állnak az orosz maffiával, és Trumphoz köthető ingatlanokat vásároltak, vagy használtak fel üzleti célokra. Amikor Trump már az Egyesült Államok elnöke volt, kétes hátterű cégek ugyanúgy folytatták az ingatlanvásárlásokat Trump épületeiben, ám az sosem fog kiderülni, hogy ez vajon hozzájárulás volt-e Trump kampányához.

Kolomojszkij közel egy évtizedes ámokfutása alatt, 2006 és 2016 között, a hozzá köthető cégek megvettek egy fél tucat acélművet, négy irodaházat, egy hotelt és egy konferencia-központot Clevelandben, egy irodaparkot Dallasban és egy leállított Motorola gyárat Chicago közelében. Az ezeken az ingatlanokon élő vagy dolgozó emberek nagy részének azonban fogalma sem volt, hogy ki a tulajdonos, vagy hogy a pénz, amit kaptak, eredetileg a PrivatBanktól származott. Ugyanis a középnyugati államokba folyó pénz különböző ciprusi, Brit Virgin-szigeteki és delaware-i fantomcégeken keresztül érkezett a Deutsche Bank amerikai fiókjának segítségével, tehát hasonló utat járt be, mint az orosz, a kazah, az azeri, a kínai, az angolai vagy a venezuelai pénz, amikor kleptokrata autokráciákból eljut az észak-amerikai és európai piacokra és pénzügyi intézményekhez. Kolomojszkij neve aligha tekinthető ismertnek Clevelandben, és az oligarcha azóta is tagadja, hogy bármi rosszat tett volna (és továbbra is harcol a PrivatBank államosítása ellen ukrán és európai bíróságokon).[72]

Igazság szerint Kolomojszkij ügyködését nem egy amerikai nyomozás szüntette meg, hanem a 2014-es euromajdani forradalom Ukrajnában. Ezek az utcai tüntetések üldözték el az országból az oroszpárti ukrán elnököt, Viktor Janukovicsot. A kijevi főtéren tüntetők demokráciát követeltek, és az országot felemésztő korrupció felszámolását. A következő két ukrán elnök, Petro Porosenko és Volodimir Zelenszkij igyekezett más irányba kormányozni Ukrajnát, aminek részeként a PrivatBank ügyei is górcső alá kerültek. Bár lépéseikre óriási figyelem irányult, valamint kritika is érte őket, azokról az amerikaiakról mégsem beszélt senki, akik fontos szerepet játszottak Kolomojszkij amerikai kalandjaiban. Éppen ellenkezőleg: amikor az amerikaiak elítélik az orosz, ukrán és posztszovjet korrupciót, ritkán kerül szóba, hogy a honfitársaik miként segédkeztek és segédkeznek ma is ezekben az ügyletekben. A Miamiból származó Chaim Schochet huszonhárom évesen kezdett el clevelandi ingatlanokat felvásárolni Kolomojszkij számára. Mordechai Korf, egy másik miami üzletember, az Optima Specialty Steel acélmű vezérigazgatójaként olyan ipari létesítmények felett rendelkezett az Egyesült Államokban, amelyeket Kolomojszkij pénzén szereztek meg. Korf és Schochet is igénybe vette annak az amerikai ügyvédnek, Marc Kasowitznak a szolgáltatásait, aki szintén Donald Trump jogi csapatában dolgozott, amikor a volt elnök orosz kapcsolatait vizsgáló nyomozás folyt. Kasowitz, Korf és Schochet képviseletében, azt állította, hogy a két férfinak fogalma sem volt Kolomojszkij bűntetteiről.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED

Hosszú időbe telt, mire a kétes ügyleteket felfedték, részben azért, mert kívülről nézve ezek a befektetések értelmetlennek tűnnek, legalábbis, ha az ingatlanszerzéssel a profitszerzés a cél. Trump rejtélyes eladásaihoz hasonlóan ezek az ügyek is csak a nemzetközi kleptokrácia világában nyernek értelmet, egy alternatív univerzumban, ahol a szabályok olyannyira különböznek a mindennapi gazdasági folyamatoktól, hogy egyesek már külön nevet is adtak neki. Oliver Bullough brit újságíró, a „Moneyland" (Pénzország) elnevezést használta, ez lett a címe 2019-ben kiadott könyvének is. Tom Burgis, a *Financial Times* oknyomozó újságírója, a „Kleptópia" szóval írja le a 2020-ban megjelent könyvében. Ezek az újságírók és mások is többször kiemelték, hogy ez a különálló világ, amelyet az autokrácia és a nemzetközi pénzvilág közösen teremtett, nagyon nagy és nagyon gazdag. Az anonim fantomcégekben és alapokban a világ GDP-jének akár tíz százalékát is rejtegethetik, és ezek a cégek különböző offshore adóparadicsomokban vannak bejegyezve, például Jersey-n vagy a Kajmán-szigeteken. A pénz nagyrészt kábítószer-kereskedelemből vagy adócsalásból származik, illetve Kolomojszkij esetében az ukrán átlagember zsebéből lopták ki. A főszabály, hogy a lopás becsülendő, az adófizetést pedig kerülni kell. A bűnüldöző szervek tehetetlenek és alulfinanszírozottak. Ebben a világban a szabályok pusztán azért vannak, hogy megszegjék őket.

A demokráciákban élő állampolgároknak csupán halvány sejtésük van erről az alternatív univerzumról, s úgy képze-

lik, hogy ez messzi országokat és trópusi szigeteket érintő probléma. Ez tévhit. Az Oknyomozó Újságírók Nemzetközi Konzorciuma, amely a világ számos napilapját összefogó nonprofit hálózat, 2021 októberében nyilvánosságra hozta a Pandora-iratokat, amelyek részletesen bemutatták a különböző adóparadicsomokban rejtegetett pénzek eredetét. A dokumentumokból egyértelműen kiderült, hogy jelentős rejtett pénzügyi forgalom zajlik nemcsak a Karib-szigetek, hanem az Egyesült Államok és Nagy-Britannia területén is. Tehetős nigériaiak titokban 350 millió font értékben rendelkeznek brit ingatlanokkal. Jordánia királya legálisan használt fel fedőcégeket, hogy Londonban és Ascotban vásároljon házakat. Az iratok arra is fényt derítettek, most először ilyen érthető nyelven, hogy számos amerikai állam, köztük Delaware, Nevada, Dél-Dakota és Wyoming – tehát rendes, normális amerikai államok, ahol rendes, normális amerikaiak élnek – különböző pénzügyi eszközöket hozott létre, amelyeket anonim befektetők a pénzük elrejtésére használnak fel.

Az ilyen befektetők igyekeznek átlagos helyeken felbukkanni, ahol senki sem számít rájuk. 2016-ban meglátogattam néhány barátomat Bramley-ben, egy hampshire-i kis faluban, ahol van egy kocsma, egy középkori templom és egy hatalmas birtok, a pázsit mindenütt zölden ragyog. A birtokot Beaurepaire Parknak hívják, és nemrégiben vásárolta meg Jelena Baturina, az egykori moszkvai polgármester, Jurij Luzskov felesége. Felkeltette az érdeklődésemet, hogy Orosz-

ország egyetlen milliárdosnője beleszeretett az angol vidéki életbe, ezért utánanéztem a birtoknak a brit földhivatalban. A vételárat megtaláltam – 5,5 millió font, azaz körülbelül 7,9 millió dollár –, de orosz nevet nem. A tulajdonos egy bizonyos Skymist Holdings Limited, ugyanaz a cég, amely állta a teljes felújítást. Ha nem jut el hozzám a hír, hogy maga a volt moszkvai polgármester is tiszteletét tette a helyi kocsmában (és nem kapok fenyegető levelet az ügyvédjétől, miután beszámoltam az ingatlanvásárlásról a *The Washington Post* hasábjain), akkor sosem tudtam volna meg, hogy ki áll a Skymist Holdings Limited mögött.

Egy angol vidéki városkában vagy egy hanyatló amerikai iparvárosban lakók nehezen látják meg az összefüggést, hogy egy új ügyfél, egy új szomszéd vagy egy új tulajdonos vagyona szoros kapcsolatban áll egy olyan állammal, amely az elnyomás és politikai erőszak eszközeire támaszkodik. A hatalomban maradáshoz elengedhetetlen, hogy a modern autokraták el tudják rejteni a pénzüket úgy, hogy ne kelljen aggódniuk olyan politikai intézmények miatt, amelyek támogatják az átláthatóságot, a felelősségre vonást és a nyilvános vitát. És a rejtett pénzt az elnyomás újabb és újabb eszközeire lehet fordítani. Putyin ezért – és történelmi lázálmai miatt – nem szíveli az ukrán demokráciapárti mozgalmat, és ezért szálka a 2014-es ukrán forradalom a szemében: ha Oroszországban hatalomra kerülne egy hasonló mozgalom, akkor Putyint az elsők között küldenék a rács mögé.

A kleptokrácia és az autokrácia kéz a kézben járnak, egymást erősítik és aláásnak minden intézményt a közvetlen környezetükben. Azok a sussexi vagy a hampshire-i ingatlanügynökök, akik szándékosan nem tesznek fel túl sok kérdést; a gyártulajdonosok, akik szívesen szabadulnak meg csődbe ment vállalkozásaiktól Warrenben; illetve a Sioux Falls-i bankárok, akik mind örömmel fogadnak el rejtélyes pénzeket titokzatos ügyfelektől – ezek az emberek mind hozzájárulnak a jogállam intézményeinek gyengítéséhez saját országukban és a világ más tájain. A pénzvilág globalizációja, a rejtekhelyek bősége és a demokráciák nyájas toleranciája a külföldi mellékes jövedelmeket illetően, olyan lehetőségeket teremtettek az autokraták számára, amelyekről néhány évtizeddel ezelőtt még álmodni sem mertek volna.

2

A kleptokrácia rákos terjedése

Hugo Chávez úgy nyerte meg az 1998-as elnökválasztást, hogy a változás mellett kampányolt. Meg akarta változtatni az alkotmányt, és még az ország nevét is. Ekkoriban a negyven évvel korábban alapított Venezuelai Köztársaság Dél-Amerika leggazdagabb országa volt, és az egyik legerősebb demokráciája. Más olajipari államokhoz hasonlóan Venezuela azonban nepotista és korrupt módon működött, igaz, ez a régi jól ismert rendszer volt. A megvesztegetett politikusok különböző szívességeket tettek a baráti köreiknek. Amikor 1990-ben az olaj ára zuhanni kezdett, ezek az ügyletek elmérgesedtek. Chávez, a venezuelai hadsereg alezredese, aki 1992-ben részt vett egy sikertelen puccskísérletben, felismerte és saját céljaira fordította a dühöt. Miután kiengedték a börtönből, azzal nyerte meg a választásokat, hogy megtagadta a korrupt Venezuelai Köztársaságot, és azt ígérte, hogy helyette létrehozza a becsületes Venezuelai Bolivári Köztársaságot.

Egy évvel később a továbbra is reformpártinak tűnő Chávez találkozót szervezett a belső biztonsági erők vezetőjével, Jesús Urdanetával. A két férfi még fiatal kadét korából ismerte egymást. Együtt tervelték ki az 1992-es puccskísérletet, és együtt is kerültek börtönbe, amikor tervük csúfos

kudarccal végződött. Urdanetáról azt tartották, hogy Chávez belső köreihez tartozik.

Urdaneta azért találkozott Chávezzel, hogy bizonyítsa, az új, állítólag forradalmi kormány is korrupcióba keveredett. Arról számolt be, hogy több magas beosztású kormányzati képviselő is hamis számlákat használt fel kormányzati szerződésekhez, például a Chávez által kezdeményezett új alkotmány nyomtatásának költségszámlája is ilyen volt. Urdaneta évekkel később azt állította, hogy a beszélgetés során próbálta Chávezt arra ösztökélni, vessen véget ennek a gyakorlatnak. Ha nem fojtják el csírájában az ilyen viselkedést, akkor mások is eltanulják.

Chávez szótlanul hallgatta végig Urdaneta mondandóját. Néhány héttel később azonban váratlanul a lemondását követelte. Venezuela Legfelsőbb Bírósága pedig leállított minden korrupciós ügyekkel kapcsolatos nyomozást.[73] Urdaneta jóslata beigazolódott, a kormányzó elit megértette az üzenetet: *Ha lojális vagy, akkor lophatsz.*

Putyinhoz hasonlóan Chávez is meghozta a maga döntését. Senki sem kényszerítette rá, hogy kleptokráciává züllessze Venezuelát, a történet mutatja, hogy még a saját biztonsági vezetője is meglepődött. Azt sem lehet mondani, hogy az ország kultúrája, történelme vagy a megszokás terhe terelte volna ilyen irányba. Éppen ellenkezőleg, ha Chávez hallgat Urdanetára, és megteremtette volna a becsületesség kultúráját a közszférában, akkor még tovább nőtt volna a népszerűsége. A kormányának pedig nagyobb esélye lett

volna javítani az emberek életszínvonalán, ami az eredeti cél volt, legalábbis papíron. Ehelyett, Putyinhoz hasonlóan, más politikai számításai voltak: nem arra törekedett, hogy az országa meggazdagodjon, hanem arra, hogy ő örökké hatalomban maradhasson. Ráadásul arra számított, hogy a korrupt tisztviselőket könnyebb lesz befolyásolni, mint a tisztességeseket, és ez valóban így is lett.

A rá következő években Chávezt kitartóan támogatták a cimborái, míg végül írmagja sem maradt az elszámoltathatóság és átláthatóság intézményeinek. Ezáltal két legyet ütöttek egy csapással, egyrészt bebetonozták pozíciójukat a hatalomban, másrészt megvédték magukat az ellenőrzésektől, vizsgálatoktól. Ahogyan Putyin egykoron, Chávez is egymás után felszámolta a demokratikus intézményeket Venezuelában: a médiát, a bíróságokat, a köztisztviselői kart, az ombudsmani hivatalokat, és mindeközben folyamatosan hangoztatta a demokráciába vetett hitét. Támogatói követték a példáját, és idővel az egész állam bűnözői szindikátussá korcsosult, parazitává, amely kiszipolyoz minden erőt a gazdatestből. Az állami szervek dolgozói cinkosokká váltak, és elsajátították az *omertà,* a hallgatás elvét: lakat legyen a szádon. Ráadásul mindenki áthágta a törvényeket, ezért senki sem akart erről beszélni.

A korrupciós ügyekbe belefolyó tisztviselőknek és közhivatalnokoknak elképesztő vagyon hullott az ölükbe. Az alatt a tizennégy év alatt, míg Chávez volt hatalmon, Venezuela az olajexportból közel 800 milliárd dollár bevételhez jutott.[74]

A pénz egy része valóban olyan állami programokat finanszírozott, amelyek a lakosság érdekét szolgálták, és amelyek révén Chávez progresszív heroizmusa számos külföldiben csodálatot ébresztett. A legnagyobb állami olajcégtől azonban, a PDVSA-tól (Petróleos de Venezuela, S. A.) és egyéb kisebb állami olajcégektől több száz milliárd dollárnyi pénz landolt különféle rejtélyes bankszámlákon a világ különböző pontjain. Egy 2017-es nyomozás során fény derült rá, hogy a PDVSA vezetői több millió dollárt rejtegettek egy portugál bank, a Banco Espírito Santo számláin.[75] 2021-ben pedig kiderült, hogy egy svájci bank venezuelai állami bankok, elektromos szolgáltatók és egyéb cégek dolgozóihoz köthető, mintegy tízmilliárd dollár vagyont őriz.[76] Az oknyomozó újságírók ugyanebben az évben lelepleztek egy venezuelai olajcéghez kapcsolódó, kétmilliárd dollár értékű csalást, amelyet andorrai bankokon keresztül hajtottak végre.[77] Minden bizonnyal számos hasonló, felderíthetetlen ügyletben menekítették a pénzüket adóparadicsomokba. A korrupciós ügyeket vizsgáló, nonprofit szervezet, a Transparency Venezuela százhuszonhét nagyszabású esetet dokumentált, amely a PDVSA céggel kapcsolatos, ezekből tizenhét ügyben egymilliárd dollárt meghaladó összegekről volt szó.[78]

A kormány belső körei nem csak az olajipar kiszipolyozásából jutottak illegális bevételhez. Kialakult a korrupciónak egy még ennél is fontosabb formája, amely a múltban nem volt ennyire elterjedt: az árfolyamváltozás manipulálásának ipara, amelyet az állam különböző valutaárakra épülő bi-

zánci rendszere hizlalt. Az árfolyamváltással kapcsolatos előnyök eredetileg mindenki számára nyitva álltak. Például külföldön tanuló fiatal venezuelaiak olcsó dollárt igényelhettek a tanulmányaik támogatására. Több ezer középosztálybeli fiatal azonban hamar rájött, hogyan lehet kijátszani a rendszert, így a dublini és a Dublin környéki angol nyelvi kurzusokat ellepték a venezuelaiak. Guinnesst ittak, megtanultak néhány angol kifejezést, és busásan profitáltak a mesterségesen fenntartott átváltási árfolyamból.

Mások ki sem tették a lábukat az országból, helyette lefizettek homályos hátterű nyelviskolákat, és hamis bizonyítványokat szereztek, így lett róla papírjuk, hogy külföldön tanultak. Aki hozzájutott az olcsó dollárhoz, az utána beváltotta a feketepiacon, és így néhány ezer dollárral gazdagodott. Francisco Toro újságíró ezt a tömeges csalást nevezte „a kleptokrácia demokratizálódásának", bár természetesen voltak jóval komolyabb csalók is.[79] A jó kapcsolatokkal rendelkezők több tíz- vagy akár százmillió dollárt igényeltek pótalkatrészek, orvosi eszközök, telekommunikációs berendezések, vegyszerek vagy számítógépek behozatalára. Ha Venezuelának importra volt szüksége, elég volt elkészíteni a hamis papírokat, diszkréten lefizetni néhány embert, és máris kinyílt az olcsó dollárral teli kincsesláda.

Senki sem tudja pontosan, hogy mennyi pénznek veszett nyoma. Caracasban 2020-ban olyan emberekkel voltam együtt egy teremben, akik azon vitatkoztak, hogy vajon mennyi pénzt lophatott el a rezsim. *200 milliárdot? Vagy*

600 milliárdot? Ez a találgatás Moszkvában is kedvelt időtöltés. Jorge Giordani, a marxista közgazdász, Chávez egykori gazdasági és pénzügyminisztere úgy saccolta, hogy Chávez 2013-as haláláig körülbelül 300 milliárd dollárt tüntettek el.[80] Elég végigtekinteni Caracas utcáin és épületein, mindenütt láthatóak a veszteség árulkodó jelei. A venezuelai fővárosban gombamód elszaporodtak az új építésű, üresen kongó lakóparkok – állítólag ez a helyi pénzmosás mellékterméke. Mivel már nincs hova tenni a piszkos pénzt, az emberek elkezdték üvegbe és betonba menekíteni, bízva abban, hogy az ingatlanárak egy nap majd újra emelkedni kezdenek. A hatás Caracason túl is érezhető: egy miami bíróság 1,2 milliárd dollár összegű pénzmosással vádolt meg egy egész csoport venezuelai tisztviselőt, akik állítólag Floridában és egyéb helyeken a piszkos pénzből ingatlanokat és egyéb eszközöket vásároltak.[81] Az ügyben és az ehhez hasonló csalások kivizsgálásában a világ minden tájáról vesznek részt nyomozók.[82]

A venezuelai állam hosszú időn keresztül igyekezett eltussolni az ilyen eseteket, nemcsak a rendfenntartó erők, de a nyilvánosság elől is. Tanulva Putyin példájából, aki állandóan hangoztatta a demokráciába vetett hitét, Chávez is meggyőzte az embereket Venezuela határain belül és kívül, hogy a bolivári forradalom igenis segített az átlagemberek helyzetén, főleg a szegényekén. Chávezt hírességek és egyéb rajongók csodálták, főleg az európai politikai szélsőbal erőin belül. Hans Modrow, Kelet-Németország utolsó kommu-

nista miniszterelnöke még 2007-ben említette nekem, hogy Chávez „bolivár szocializmusa" jelenti számára a legnagyobb reményt: bízott benne, hogy ugyanazok a marxista eszmék, amelyek Kelet-Németországban kudarcot vallottak, végül Latin-Amerikában elhozzák a sikert és a gazdagságot. Jeremy Corbyn, a Brit Munkáspárt szélsőbaloldali vezetője gyakran dicsekedett a Chávezzel szervezett találkozóival; azt mondta, Chávez kormánya „inspirációt jelent mindannyiunknak, akik harcolunk a megszorítások és a neoliberális gazdasági irány ellen".[83]

A csodálókat vonzotta Chávez Amerika-ellenes hozzáállása, neomarxizmusa, a nagyzoló, erős vezető populizmusa, tehát a propaganda által teremtett arculat elemei. A csodálók közül néhányan talán tényleg nem tudtak a rezsim körül kiépült korrupciós hálózatról, akik pedig tudtak róla, azokat valószínűleg nem érdekelte. Úgy gondolták, hogy a korrupció felett szemet lehet hunyni, és lekicsinyelték a jelentőségét egészen addig, míg össze nem omlott az egész gazdaság.

A hanyatlás az olajiparban kezdődött. Az első csapást 2002–2003 környékén szenvedte el, ekkor Chávez valósággal káoszba taszította a szektort; tizenkilencezer sztrájkoló olajipari dolgozó került utcára, így cserélte le a hatalom a szakképzett munkaerőt hűséges emberekre.[84] Először csökkenni kezdtek az árak a boltokban, majd a Trump-kormányzat szankciókat vetett ki a PDVSA-cégre, ami felgyorsította az összeomlást. Ezzel párhuzamosan az árfolyamcsalások miatt Venezuelában szinte mindenből kritikus hiány ke-

letkezett. Több milliárd (vagy tízmilliárd) közpénz tűnt el a süllyesztőben, a külföldi valuta privát számlákra és adóparadicsomokba vándorolt, felgyorsult a hiperinfláció, és az importtermékek eltűntek a polcokról.

A külföldi áruk végül újra megjelentek, bár már nem mindenki tudta megvásárolni őket. 2020-ban Caracasban saját szememmel is láthattam, hogy kizárólag a valutaboltokban lehet Cheerios csipszet vagy Heinz ketchupot vásárolni – mármint azoknak, akiknek van dollárjuk. Mindeközben a lakosság azon része, amely nem jutott amerikai valutához, éhezett vagy alultáplált volt. A katolikus jótékonysági szervezet, a Caritas 2019-es becslései alapján ebben az időszakban a lakosság 78 százaléka kevesebbet evett, mint amennyit szokott; 41 százalék gyakran napokon keresztül nem jutott ételhez. A venezuelai kórházakban az orvosokra nyomást helyeztek, hogy a betegség vagy halál okaként ne az alultápláltságot jelöljék meg. Egy ismert élelmiszer-biztonsági szakértő, Susana Raffalli elképesztő történetről számolt be: egy éhezésben meghalt gyermek holttestét próbálták odaadni neki, mert a szülők attól tartottak, hogy a rezsim megpróbálja majd elvenni és eltüntetni a testet. Raffalli annak is szemtanúja volt, hogy a vidéki iskolákban a gyerekek gyakran kiszöktek napközben madárra és iguánára vadászni, hogy legyen mit enniük ebédre.

A korrupció nem csak enyhe mellékhatása volt a bolivári forradalomnak. Korrupcióra épült az egész autokratikus rendszer, amely a demokrácia helyére lépett, ezzel a venezuelaiak is tisztában voltak. Chávez halálát és Nicolás Maduro hatalomra lépését követően ezért rázta meg 2013-ban tüntetéssorozat a latin-amerikai országot. Az emberek azt várták, hogy Chávez halálával a rezsim összeomlik. Helyette megjelent a színen az Autokrácia Rt., hogy segítő kezet nyújtson.

Hogyan éli túl egy korrupt állam, ha szankciókat vetnek ki rá? Segíthet például, ha sikerül új bevételi forrásokat találni: kábítószer-kereskedelem, illegális bányászat, zsarolás, emberrablás, gázolajcsempészet. Az idők során a venezuelai elit különböző tagjai a fenti tevékenységek mindegyikében kipróbálták magukat. A kokaincsempészet miatt megvádoltak és elítéltek között találunk tábornokokat, egykori minisztereket és még a biztonsági szervek vezetőit is.[85] A kolumbiai–venezuelai határt illegális és ellenőrizetlen aranybányák tarkítják.[86] Köztudomású, hogy a repülőtér és Caracas belvárosa közötti útszakaszon fennáll az emberrablás veszélye. A barátaim azt tanácsolták, hogy napközben érkezzek a városba.

Az Autokrácia Rt.-hez tartozó államnak azonban más lehetőségei is vannak. Például új barátokra vagy üzleti partnerekre tehet szert a többi szankció alatt álló országban, illetve olyan cégeknél, amelyeket nemcsak hogy hidegen hagy a korrupció, hanem nyíltan támogatják az ilyen gyakorlatot, és maguk is részt vesznek benne. Miközben az észak-amerikai, dél-amerikai és európai cégek lassanként

kivonultak Venezuelából, tartva az országban uralkodó bizonytalan és kockázatos helyzettől, számos orosz cég lépett a helyükre, akár saját indíttatásból vagy az állam nevében. A Rosznyefty, Gazprom, Lukoil és a TNK–BP (egy közös orosz–brit vállalkozás) mind pénzt fektetett a venezuelai olajiparba, mezőgazdaságba, illetve gyáriparba. Egyre nagyobb mennyiségben érkezett kedvezményes árú orosz gabona Venezuelába, felváltva a korábban az USA-ból és Kanadából importált terményeket. Az országban kizárólag orosz gázolajat lehetett kapni. Körülbelül négymilliárd dollár értékben érkezett orosz fegyver és hadieszköz, többek között százezer Kalasnyikov, huszonnégy vadászrepülő és ötven helikopter.

A nemzetközi pénzügyi intézetek egyre inkább vonakodtak hitelt nyújtani Venezuelának, így Kína lépett a helyükre. A hitelhez Kína nem kötött semmilyen feltételt, tehát nem követelt gazdasági vagy bármilyen egyéb reformokat. Ennek köszönhetően sem Cháveznek, sem utódjának, Madurónak nem kellett szembenéznie az ország pénzügyi helyzetével, és zavartalanul folytathatták politikájukat, amely végül romba döntötte a venezuelai gazdaságot. 2013 vagy 2014 környékén végül a kínaiak is megértették, hogy Venezuela valószínűleg sosem fogja visszafizetni a 30 milliárd dolláros kölcsönt, illetve hogy a kínaiak által támogatott, elképesztően drága autópálya sem fog megépülni, amely a tervek szerint a déli gyéren lakott területeket kötötte volna össze. A venezuelai cégek aláírták a szerződéseket, majd egész egyszerűen felszívódtak a pénzzel.

Láthatóan ez a típusú korrupció még a kínai befektetők számára is új volt, ezért idővel politikai változásokat követeltek. Egy ponton néhány kínai tisztviselő, felismerve a helyes kormányzás fontosságát, titkos tárgyalásokat folytatott a venezuelai ellenzékkel. Ezen problémák ellenére Kína továbbra is szállította a Maduro-rezsimnek az ellenzék hatalomra kerülését akadályozó eszközöket, például megfigyelési technológiát, a tömegoszlató és a rohamosztagos felszerelést, továbbá víz- és könnygázágyút, valamint a tömeg terelésére használható, hatalmas mobilfalakat.

Kínához hasonlóan Kubának pénzügyi és ideológiai okai is voltak Venezuela támogatására. Chávez kormányzásának kezdetétől fogva összekötötte a két országot az Amerika-ellenes hozzáállás. Venezuela olcsóbb, kedvezményes olajat szállított Kubába. A kubai kormány cserébe a nem megbízható emberek lecserélésére katonákat, rendőröket, biztonsági és titkosszolgálati szakértőket küldött, továbbá sportedzőket, orvosokat és betegellátókat. Kubai kémek azóta is támogatják a venezuelai rezsimet a katonaság soraiban újra és újra fellobbanó ellenzéki hangok elnyomásában (a katonák családját is érinti az általános élelmiszerhiány és az elégedetlenség). A venezuelaiak pedig ellesték Kubától, hogyan kell az éhínséget előnyükre fordítani azáltal, hogy a támogatóiknak élelmiszerjegyeket osztanak, míg az ellenfeleiknek csökken-

tik az adagját. Még az éhezés és az alultápláltság is a politika eszközeivé váltak.

A Venezuela és Törökország közötti közeli kapcsolat azonban nem ideológiai okokra vezethető vissza, hanem a török elnök, Recep Tayyip Erdoğan és Maduro közötti személyes kapcsolatra. Egyik férfi sem szíveli a demokráciát és az országukban működő korrupcióellenes mozgalmakat, ráadásul mindketten úgy érzik, hogy a fejlett demokráciák „tiszteletlenül" bánnak velük. Erdoğan 2018-as caracasi látogatása során kijelentette, hogy őt is és Madurót is sérelem érte: „Néha szultánnak, néha diktátornak neveznek minket... Ezekre mi nem fordítunk figyelmet."[87] A látogatás megpecsételte a két férfi és a két ország közötti barátságot: Venezuela, kikerülve a szankciókat, élelmiszerért cserébe aranyat exportált Törökországba.

A venezuelai rezsim összes külföldi kapcsolata közül talán a legfurcsább mégis az Iránhoz fűződő közeli és mély viszonya. A két országot történelmi, földrajzi vagy ideológiai szálak nem kötik össze. Az Iszlám Állam egy teokrácia, míg a Bolivári Köztársaság látszólag a baloldali internacionalizmust támogatja. Összeköti őket azonban az olaj, az Amerika-ellenesség, az országuk demokratikus mozgalmaival szembeni ellenérzések, és a szankciók kicselezésének szükségessége. Míg a legtöbb ország kereskedelmi érdek vagy szimpátia alapján szervezi külkapcsolatait, addig Venezuela és Irán a közös sérelempolitikában és a titkos petróleumkereskedelemben talált egymásra.

Irán 2000 óta rendszeresen növelte a Venezuelának szánt segítségét, először Chávez, majd Maduro kormányzása idején. Az irániak például venezuelai aranyért cserébe élelmiszert és gázolajat szállítottak, illetve tanácsot adtak a venezuelai rezsimnek a disszidensek elleni elnyomó taktikákkal kapcsolatban. Iráni segítséggel épült fel egy (nem túl sikeres) drónüzem Venezuelában, illetve az irániak eszközöket és embereket is küldtek az olajfinomítók karbantartására és javítására. Venezuela közben segített tisztára mosni a Hezbollahhoz, az Irán által támogatott terroristaszervezethez köthető piszkos pénzeket, állítólag még útleveleket is adott ki a Hezbollah tagjainak és iráni köztisztviselőknek.[88]

Pusztán Irán segítsége egyedül sokat nyomott volna a latban. Viszont Irán, Oroszország, Kína, Kuba és Törökország együttes támogatása biztosította a népszerűtlen kormány hatalomban maradását, sőt Venezuela még más autokráciáknak is segítséget tudott nyújtani. 2022 októberében öt orosz és két spanyol olajkereskedőt ítéltek el az Egyesült Államokban, miután bizonyítottan részt vettek egy szövevényes csalási ügyben. A módszer célja az volt, hogy egyszerre kerüljék ki a venezuelai olajiparra kivetett amerikai szankciókat és az Oroszországba irányuló elektronikai eszközökre és technológiára vonatkozó exporttilalmat. A hét kereskedő bonyolult, fiktív cégekből álló hálózatot épített ki, ami egyébként bevett gyakorlat a világ minden demokráciájában a tulajdonjogok elrejtésére, és így szállítottak venezuelai olajat Kínába, elfedve az olaj valódi eredetét. Az amerikai igazságügyi

minisztérium vádirata szerint a befolyó haszonból amerikai cégektől vásároltak csúcstechnológiai alkatrészeket orosz katonai cégek számára, amelyeknek szerepük volt az ukrán háborúban is bevetett fegyverek gyártásában.[89]

Ez az ügy napvilágra került, de vajon még hány ilyen ügylet lehet szerte a világban, amelyek örökre homályban maradnak? Pontosan tudjuk, hogy a többi autokráciában is sikeresen zajlanak a sötét üzelmek, lehet, hogy más kontinensen és más nyelven beszélő résztvevőkkel, de nagyon hasonló módszerekkel találkozhatunk – például Zimbabwében.

Uebert Angel, protestáns lelkipásztor, egyben brit zimbabwei üzletember, a jólét evangéliumát hirdeti: gyógyítás, prófécia és pénzügyi tanácsadás. A honlapján feltüntetett képen fehér szmokingot és fekete csokornyakkendőt visel. Különböző projektekről is olvashatunk az oldalán, például egy Milliomosakadémiáról (ahol megtanulhatjuk, hogyan váljunk milliomosokká), vagy egy profetikus elvonulásról (ahol némi díjért cserébe a résztvevők „fizikai, személyes kapcsolatba léphetnek Isten prófétájával, a kereszténység prófétájával, és az utolsó elrendelés értelmében, Uebert Angel prófétával). Miért jelentkezne erre bárki is? Mert „ezt az embert hívják az országok vezetői, ha tanácsra szorulnak, a milliomosok és milliárdosok pedig egymással versengenek, hogy találkozhassanak vele és meghallgathassák a szavakat,

amelyek megváltoztatják az életüket".[90] Uebert Angel képes megjósolni vulkanikus kitöréseket, repülőgép-szerencsétlenséget, illetve a Manchester United futballcsapat győztes meccseit. Próféciáját három YouTube-csatornán – Miracle Tv, Good-News Tv és Wow Tv – keresztül sugározza. Megjelent vagy egy tucat könyve, mint például *Hogyan halljuk meg Isten szavát, A szegénység démonjának a leigázása,* illetve *A legféltettebb titok a pénzről, amelyet Isten megosztott velem.* Mint valamiféle varázsló, Uebert Angel gyakran talál „csodapénzt" – aranyat, gyémántot és készpénzt – emberek zsebében vagy bankszámláin.

2023 márciusában új oldaláról ismerhettük meg Uebert Angelt, miután tudtán kívül feltűnt az Al Jazeera *Gold Mafia* (Aranymaffia) című, négyrészes dokumentumfilmjében,[91] és a sorozat különböző aranycsempészügyekről számolt be, számos eset összefüggésbe volt hozható Zimbabwe vezető pártjával és az elnökkel, Emmerson Mnangagwával. Az egyik bevett módszer során embereket használtak fel szállítóként, akik repülőtéri dolgozókat fizettek le, és így csempésztek aranyrudakat a kézipoggyászukban Dubajba. Az arany vagy lopott volt, vagy olyan emberektől származott, akik nem tudtak volna legálisan túladni az árun a nemzetközi szankciók miatt. A dokumentumfilmben Angel egészen más szerepben tűnik fel, a film felvételéhez egyébként az újságírók megtévesztették a férfit, aki azt hitte, hogy egy kínai milliárdos embereivel beszél. Angelt „különleges megbízatású nagykövetnek" nevezték ki Zimbabwében, így

a diplomáciai immunitását használta fel egy klasszikus pénzmosási csalás végrehajtásához. Az arany eladásából származó bevételt bűnözői csoportok bankszámláira utalták, majd egy ugyanolyan összegű „piszkos" pénzt küldtek a zimbabwei kormánynak. (Egy szóvivőn keresztül Angel a dokumentumfilm-sorozatot „félrevezetőnek és spekulációnak" nevezte, amely „szántszándékkal rágalmazza az elnöki megbízottat és különleges megbízatású nagykövetet, őexcellenciáját Uebert Angelt".)[92]

Angel személyi asszisztense egy evangéliumi keresztény lelkipásztor, Rikki Doolan; brit, fehér férfi, aki a Twitter-oldala alapján részmunkaidőben konzervatív kultúrharcosként tevékenykedik, és a Pride-felvonulások ellen kampányol.[93] Rikki atya, akit szintén titokban vettek fel, a felvételen egyértelműen kimondja, Mnangagwa elnök nem fogja hagyni, hogy a módszer megbukjon: „Afrikában addig nem kell aggódni, amíg rendesen olajozzák a kerekeket." Ezt követően egy találkozót ajánl az elnökkel az Al Jazeera újságírójának (akiről még mindig azt gondolja, hogy egy kínai milliárdos embere). Mindössze kétszázezer dollárnyi „hozzájárulási díjat" kell befizetnie a találkozóhoz. (Miután megjelent a felvétel, és kitört a botrány, Doolan egy videóban úgy nyilatkozott, hogy a dokumentumfilm „imperialisták által pénzelt Al-Jazeera-csatlósok műve", akik „durván kiforgatták a szavait".)[94]

Angel és Doolan mellett még különféle szereplők tűnnek fel a filmben Afrika és a Közel-Kelet minden szegletéből.

Egyikük egy Dubajban élő kanadai állampolgár („Annyit utazom, amennyit csak akarok... ráadásul a legjobb dolog az aranyban, hogy olyan, mint a készpénz"). Feltűnik még Mnangagwe elnök unokahúga is, aki a zimbabwei bányászati egyesület igazgatója. Továbbá találkozunk egy kenyai politikai párt vezetőjével, aki másodállásban több, arannyal kereskedő cég tulajdonosa Dubajban, ráadásul ő is pap.

A csoport üzleti modellje valamiféle ironikus, görbetükör-verziója a globalizációnak: emberek a világ minden tájáról, Észak-Amerikából, Afrika déli országaiból, Nagy-Britanniából és az Egyesült Arab Emírségekből vígan egyesítik erőiket a határokon átívelő együttműködés érdekében. Közös erővel kerülik meg a szankciókat, és termelik a nyereséget, amiben hathatós támogatást nyújt az átláthatóság teljes hiánya és a zimbabwei politikai ellenzék kíméletlen elnyomása.

Ezek az emberek ráadásul valami egészen újat képviselnek. A politikai korrupció régóta része volt a Zimbabwei életnek, hasonlóan Venezuelához és a fejlett országok nagy részéhez (gondoljunk csak a Tammany Hallra). Miután a forradalmi vezér, Robert Mugabe 1980-ban megnyerte a függetlenségi háborút a britek ellen, klasszikus egypártrendszert épített ki. Mnangagwe akkoriban Mugabe biztonsági vezetője volt, aki elnyomta és likvidálta a riválisellenfeleket, és szövevényes klienshálózatot épített ki az országban.[95] A nyolcvanas években azonban nem volt szó bonyolult nemzetközi tranzakciókról vagy dubaji közvetítőkről. A legtöbb zsákmány

– pozíció, tender és kenőpénz – a Mugabe Shona törzsébe tartozó üzletemberekhez került. A pénz eredete is hagyományosnak volt tekinthető: a függetlenségi győzelmet követően húsz éven át termelték a fehér emberek farmjai a könnyen készpénzre váltható terményeket – dohányt, cukrot és vágott virágot –, ez adta a zimbabwei export túlnyomó részét.

Ezt a rendszert kerekestül felforgatta a 2002-es földreform, amelyre bár valóban nagy szükség volt, a gyakorlatban kaotikus és erőszaktól terhes folyamattá vált. Mugabe kisajátította a fehérek farmjait, majd a szerzett földeket átadta a támogatóinak, és sok fekete mezőgazdasági munkás kimaradt az osztogatásból. A mezőgazdasági termelés összeomlott, az exportbevétel elapadt. A központi bank pénzt kezdett nyomtatni, az infláció megugrott. A kormány árfolyamkontrollt vezetett be, amelynek hasonló eredménye lett, mint Venezuelában: a rezsim belső köreihez tartozó emberek megtanulták manipulálni a mesterséges valutaátváltási rendszert. Eközben a bányászatból már több kemény valuta folyt be, mint a mezőgazdasági szektorból, ez pedig kapóra jött a jó kapcsolatokkal rendelkező zimbabwei elit számára, amelynek tagjai könnyebben tudtak aranyat kivinni és „feketén" eladni, mint dohányt vagy virágot.

Nem csak Zimbabwe változott meg. A világ pénzügyi rendszerei és hálózatai is hozzászoktak a kleptokrata pénzfolyamhoz. 1980 és 2022 között új államok jelentek meg, nemcsak adóparadicsomok, hanem „egymáshoz kapcsolódó joghatóságok", ahogyan az amerikai Nemzeti Alapítvány

a Demokráciáért egyik tanulmánya nevezi. Ezek a hibrid államok legitim részei a nemzetközi pénzügyi rendszernek, és feltételek nélkül tudnak kereskedni a demokratikus világgal. Még olyan államok is vannak, amelyek bár tagjai a demokratikus katonai szövetségeknek, készek részt venni pénzmosással kapcsolatos ügyletekben, elfogadni bűnszervezetektől származó vagy lopott pénzt, vagy akár szankciók által sújtott embereket és cégeket támogatni.[96] Az Egyesült Arab Emírségek például az elmúlt években megkönnyítette, hogy külföldiek, beleértve a szankció alatt álló embereket is, letelepedési engedélyt vagy akár állampolgárságot szerezzenek, és ingatlanokat tudjanak vásárolni. Ennek köszönhetően az oroszok által vásárolt ingatlanok száma 100 százalékkal növekedett Ukrajna megtámadását követően. Törökország is hagyott nyitva kiskapukat, így nemcsak oroszok, hanem szinte bárki utalhat pénzt az országba, vagy akár közvetlen importálhat készpénzt és aranyat. Ezeken a nyílt kedvezményeken túl a szankció sújtotta külföldiek segítésének van egy rejtett oldala is: a dubaji aranycsempészet, illetve olyan módszerek, amelyek segítségével például Törökország aranyat szállít Venezuelából Iránba.[97]

A kleptokrata készpénz révén egyes rezsimek még tovább süllyednek az autokrácia és az elnyomás mocsarában. 2022 óta a kirgiz export volumene két és félszeresére nőtt Oroszország irányában. Ráadásul a közép-ázsiai országból olyan termékek áramoltak Oroszországba, amelyek korábban nem szerepeltek a kiviteli cikkek között: sampon, fogpiszkáló,

szappan, autóalkatrészek és egyéb olyan európai és kínai termékek, amelyeket az európai és kínai gyártók csak így tudtak eljuttatni Oroszországba, kikerülve a szankciókat. Mindeközben Kirgizisztánból vagy Kazahsztánból érkezett Európába a Fehéroroszországban gyártott fa- és fűrészáru, pedig a két ország korábban sohasem szállított ilyen típusú termékeket Európába.[98] Ez alatt a két év alatt Kirgizisztán autokrata vezetése egyre kegyetlenebbé vált. Korábban Kirgizisztánban relatíve szabad volt a sajtó, és lehetséges volt a nyílt politikai párbeszéd, ilyen szempontból az országban az egyik legjobb volt a helyzet a régióban.[99] A kormány azonban azóta különböző médiatermékeket tiltott be, és az újságírók munkáját korlátozó jogszabályokat hozott. Az állam elkobozta az újságírók telefonjait és laptopjait, néhányukat pedig még törvényszegéssel is megvádolták, mert „engedetlenségre és tömeges zendülésre sarkallták" az embereket, bár az ezzel kapcsolatos jogszabály elég homályosan fogalmaz.

A változás drámai mértéket öltött. Bektur Iszkender 2007-ben társaival megalapította a Kloop honlapot, egy kirgiz oknyomozó oldalt, amely komoly korrupciós ügyeket tárt fel, fiatal újságírókat képzett, és szoros együttműködésben állt több közép-ázsiai médiaügynökséggel. 2020-ban a Kloop már rendszeresen publikált leleplező anyagokat és oknyomozások eredményeit, többek között egy cikksorozatot, amely egy robusztus kutatási anyagot és részletes tényeket közölt egy több millió dollár értékű csempész- és pénzmosási ügyről Kirgizisztánban. Amikor 2022 nyarán találkoztunk, Iszkender kicsattant az optimizmustól, különböző tervei voltak határokon átívelő oknyomozó projektekre. Még egy TED-előadást is tartott „az oknyomozó újságírás bűnfeltáró erejéről", amelyet már másfél millió ember megtekintett.[100] Amikor másfél évvel később újra találkoztunk, Iszkender már a hosszú távú száműzetés lehetőségével nézett szembe. Egy varsói kávézóban elmesélte, figyelmeztették, hagyja el a hazáját. Úgy vélte, a kirgiz rezsimet felbátorította a „temérdek orosz pénz". A média szabadságát vagy az átláthatóságot illetően csekély esély maradt a pozitív változásra, figyelembe véve, hogy mennyi piszkos pénz áramlott a rezsimhez, amelyet a status quo fenntartására fordíthatott. 2023 novemberében Kirgizisztán blokkolni kezdte a Kloop orosz és kirgiz nyelvű honlapját.[101]

Zimbabwében hasonló változások zajlottak le egy évtized alatt. A rossz kormányzás és gazdálkodás 2008-ban valódi válságot hozott: az infláció több mint kétszázmillió százalék volt, a legnagyobb értékű zimbabwei bankjegyek értéke billiós nagyságrendű volt, és úgy tűnt, hogy Mugabe elszánta magát a változásra. Létrejött egy elfogadható ellenzéki csoportosulás, a Demokratikus Változásért Mozgalom. A vezetője, Morgan Tsvangirai meg is nyerte az elnökválasztás első fordulóját. Mugabe előtt nyitva állt a lehetőség, hogy elfogadja a demokratikus hatalomátadás folyamatát. Félreállhatott volna, engedve, hogy valódi gazdasági reformokat vezessenek be az országba, amelyek minden állampolgár javát szolgálták volna, nem csak a vezető pártot és sleppjét.

Teret adhatott volna másoknak, hogy az ország együttesen nézzen szembe az állandósuló válsággal, és elkezdődjön egy őszinte párbeszéd. Ehelyett Mugabe az erőszak útját választotta. Az uralkodó kormányhoz köthető banditák zaklatták és megverték Tsvangirai támogatóit. A Zimbabwei Emberjogi Fórum százharminchét politikai emberrablást, tizenkilenc eltűnt személyt, százhét gyilkosságot és hat politikai motivációjú szexuális erőszakot dokumentált.[102] Mugabét és a sleppjét nem a polgárok jogainak visszaállítása vagy az általános jólét megteremtése érdekelte, hanem csak a saját meggazdagodása. Kihasználták azokat az új lehetőségeket, amelyek a nyolcvanas években még nem léteztek. Levedlették a „hagyományos" korrupt vezetők bőrét, és új gúnyát öltöttek magukra: megjelent egy új oligarchacsoportosulás, akiknek a pénzét utalások cunamija mögött rejtegették, az egészből egy átlag zimbabwei vajmi keveset értett. Nem meglepő, hogy egy olyan országban, ahol egyesek elképesztő vagyonokat szereznek, mert véletlenül jó helyen voltak jókor, míg mások nem tudnak kitörni a szegénységből, Uebert Angel pénzügyi tanácsai és „csodapénze" sok figyelmet, hitet és reményt kap: hiszen valamiféle láthatatlan, idegen „varázslat" néhány embert valóban gazdaggá tett. Az emberek jogosan gondolhatják úgy, hogy talán egy másfajta varázslat segíthet rajtuk is?

A varázslatos vagyon azonban mások számára nem állt rendelkezésre, pont ezért kellett a vezetőknek új eszközöket találniuk a nép lázongásának elfojtására. Miután

Mnangagwa kiszorította 2017-ben Mugabét, elkezdte felszámolni a Zimbabwében még megmaradt jogállamiság utolsó elemeit is. Először támadást intézett a bíróságok ellen, például egy 2021-es alkotmánymódosítást követően az elnök jogot szerzett a bírók kinevezésére és elbocsátására, emellett pedig ingatlanhitelek segítségével megvesztegették a bírókat.[103]

Aztán a 2023 augusztusában tartott választásokat megelőzően Mnangagwa elfogadtatta a parlamenttel a „Patrióta törvényt", amelynek értelmében bűncselekménynek minősül, ha egy zimbabwei bármiféle negatív véleményt fogalmaz meg egy külföldinek Zimbabwéről vagy annak kormányáról.[104] Eredetileg megfigyelőként részt vettem volna a választásokon, de miután elfogadták ezt a törvényt, inkább lemondtam az utat. Helyette telefonon tartottam a kapcsolatot több ellenzéki képviselővel a választási kampány idején. Lelkesek voltak, szervezettek és motiváltak. Elmondták, hogy a rezsimmel szembeni ellenérzések mélyre nyúlnak a társadalomban, ezért látnak esélyt a győzelemre.

Néhány nappal később, miután a kormány csalás segítségével győzedelmeskedett, az egyik ellenzéki aktivista felhívott, hogy tudnék-e neki segíteni elszökni az országból, ugyanis a rendőrség elkezdte letartóztatni a kerületben lakó kollégáit. Az erőszak és a korrupció újabb amerikai és európai szankciókat váltott ki, néhány közülük konkrétan megnevezett személyek ellen irányult.[105] 2023-ban azonban a zimbabwei elit már tudta, hogy a vagyona elrejtésére

milyen kiskapukat lehet használni a nemzetközi pénzügyi rendszerben.

A zimbabwei kormányzó pártnak régóta fennálló kapcsolata van a Kínai Kommunista Párttal; még akkoriban kezdődött, amikor közösen kántáltak maoista szlogeneket és várták a parasztfelkelés kirobbanását. A kínaiak fegyvereket, kiképzést és tanácsot szolgáltattak Mugabe pártjának, a Zanu-PF-nek, amikor a párt még a függetlenségért küzdött, majd később is, amikor a harcok már egy rivális párt ellen zajlottak, akiket a szovjetek támogattak.[106] A függetlenség elnyerését követően Kína Zimbabwe egyik legnagyobb befektetőjévé és az egyik legfontosabb kereskedelmi partnerévé nőtte ki magát, mind az import, mind az export tekintetében. A kínaiak 2022-ben projektek széles palettáját támogatták, nemzeti gyógyszerraktártól kezdve a zimbabwei parlament új épületéig. A Covid–19 járvány időszakában Kína több millió Sinovac oltóanyagot szállított az országba.[107]

A közös érdekek egyértelműek voltak. Kínának nyersanyagra volt szüksége: 2022 szeptemberében kínai befektetők egy 2,8 milliárd dollár értékű szerződést kötöttek, amelynek értelmében Zimbabwében feldolgozóüzemeket létesítettek, hogy majd lítiumot, platinát és nikkelt szállítsanak kínai akkumulátorgyárakba.[108] Cserébe Kína széles sávú internethálózatot fejlesztett, és megfigyelési technológiát adott át, többek között Huawei eszközöket és megfigyelőkamerákat, amelyeket Kína már évek óta használ a saját belső ellenzékének elnyomására.[109] Egyéb kínai technológiai cégek, például arcfelismerő szoftvereket fejlesztő társaságok, különböző eszközök szállítására szerződtek, melyeknek célja úgynevezett „rendfenntartó feladatok támogatása".[110] Zimbabwe gyakorlatilag tálcán felkínálta Kínának az egész telekommunikációs infrastruktúráját, Kína pedig cserében segített Mnangagwának megtartani a hatalmi pozícióját.

Bár nincs mély, a múltba visszanyúló kapcsolat Harare és Moszkva között, Mnangagwa és Putyin idővel felismerték, hogy sok a közös pont. Mindketten a propaganda, a korrupció és a célzott erőszak eszközével maradtak hatalomban, nem választások vagy az alkotmányos jogrend révén. Egyikük sem titkolja, sem otthon, sem külföldön, hogy semmibe veszik az őket érő kritikát, az emberi jogokat és a demokratikus alapelveket. Az orosz kleptokráciával szembeni szolidaritását Zimbabwe úgy fejezte ki, hogy a tizenegy tag egyikeként az oroszok mellé állt a Krím félsziget 2014-es elcsatolását követő ENSZ-szavazáson. Ilyen ország volt még Észak-Korea, Fehéroroszország, Kuba és Venezuela. Ugyanebben az évben Zimbabwe egy platinabányászati koncessziót adott Oroszországnak, cserébe MiG–35-ös vadászrepülők érkeztek.[111] Mnangagwa 2019-ben látogatást tett Moszkvában, egy héttel azután, hogy a rendőrök tüzet nyitottak a tüntetőkre Hararéban.[112] A látogatás során megegyezés született, hogy Oroszország pénzt fektet Zimbabwe gyémántiparába.[113]

2023-ban szintet lépett Mnangagwa és Putyin kapcsolata, ekkor az egykori gyarmatosítás elleni függetlenségi

mozgalom vezetője felajánlotta támogatását Putyin brutális háborújához, amelynek célja éppen Ukrajna gyarmattá süllyesztése. Az elnök kijelentette egy szentpétervári Oroszország–Afrika csúcstalálkozón, hogy Zimbabwe „szolidaritását fejezi ki az Orosz Föderációval szemben és annak különleges katonai műveletével Ukrajna területén". A hálás Putyin egy elnöki helikoptert adott ajándékba: „Ez a madárka hamarosan a zimbabwei égen fog repkedni" – kommentálta egy zimbabwei kormányzati szóvivő.[114] Kiadtak egy fényképet is, amelyen a nyolcvanéves Mnangagwa a helikopterben ül, az asztalon előtte bor és gyümölcs, a fénykép mellett pedig az elnök üzenete a zimbabwei emberek és a világ számára: „A szankciók áldozatainak össze kell fogniuk."

3

A narratíva irányítása

Miután a Lengyel Kommunista Párt 1989. június 4-én egy részben szabad választást szervezett, olyan események indultak el, melyeknek következtében a kommunisták elveszítették a hatalmi pozíciójukat. Nem sokkal később kitörtek a szabad véleménynyilvánítást, az elszámoltathatóságot és a demokráciát követelő utcai tüntetések, amelyek hozzájárultak a keletnémet, a csehszlovák, a magyar és a román kommunista rezsimek bukásához. Néhány éven belül a Szovjetunió megszűnt létezni.

Ugyancsak 1989. június 4-én a Kínai Kommunista Párt utasította a katonaságot, hogy távolítsanak el több ezer egyetemistát a Tienanmen térről. Kelet-európai sorstársaikhoz hasonlóan ezek a fiatalok is szabad véleménynyilvánítást, elszámoltathatóságot és demokráciát követeltek. Pekingben, ahogy más nagyvárosokban is, a katonák letartóztatták és meggyilkolták a tüntetőket. A mozgalom vezetőit felkutatták, majd kényszerítették őket, hogy vallomásukban tagadják meg elveiket. Sokan több évre börtönbe kerültek. Másoknak sikerült elmenekülniük az országból.

Az eseményeket követően a kínaiak úgy vélték, hogy még ez a válaszreakció sem volt elégséges. Nehogy a demokratikus hullám keletre terjedjen, Kína vezetői úgy döntöttek,

hogy nemcsak a mozgalom résztvevőit, hanem a tüntetéseket motiváló *eszméket* is meg kell semmisíteni: a jogállamiság, a szabad véleménynyilvánítás, a gyülekezési jog és a hatalmi ágak szétválasztásának elvét, illetve minden mást, ami „szellemi fertőződésként" terjed a demokratikus világból Kína felé. Már jóval azt megelőzően, hogy Hszi Csinping az egyszemélyi kormányzás irányába terelte volna az országot, a kínaiak új információs technológiai eszközöket vetettek be, amelyek akkoriban szerte a világban elkezdték átformálni a politikát és a társadalmi párbeszédet.

Amikor ez a rendszer még csak kiépülőben volt, senki sem hitte, hogy valaha is működni fog. Az amerikaiak naivan azt gondolták, hogy a kereskedelem fontos szerepet fog játszani a demokrácia térnyerésében a világban, és még naivabb volt a hitük a technológia szerepét illetően. Emlékezzünk vissza, hogy egy egész szobányi külügyi szakértő jót mulatott Clinton elnök mondatán, miszerint bármilyen kínai terv az internet ellenőrzésére olyan lenne, mintha „zselét próbálnánk a falhoz szegezni". Különböző könyvek jelentek meg olyan címekkel, mint például *Itt jön mindenki* vagy *Az erényes valóság*, amelyek azt jósolták, hogy az internet elhozza az önszerveződés és akár a kulturális reneszánsz korát. 2012-ben az egyik könyvem kapcsán a *The New York Times* kritikusa még minden további nélkül elvethette azt a gondolatot, hogy az internet az ellenőrzés eszközévé válhat. Max Frankel ezt írta: „Vlagyimir Putyin még esetleg prófétává teheti Applebaumot, de egyelőre a technológia egy várva várt védelmezőként lépett fel a zsarnoksággal szemben."[115]

Miközben mi még lelkesedtünk, hogy az internet majd hozzájárul a demokrácia elterjedéséhez, a kínaiak megtervezték az úgynevezett Nagy Kínai Tűzfalat. Ez az elnevezés megtévesztő, bár tagadhatatlanul szépen visszacseng benne az ország kulturális öröksége. A „tűzfal" egy fizikai tárgy képét ébreszti az ember képzeletében, pedig a kínai internet felügyelete valójában egy párbeszéd-felügyelő rendszerre épül, amely nagyon sok elemből tevődik össze, többek között olyan bonyolult blokkoló- és szűrőrendszerekből, amelyek révén a felhasználó nem lát adott szavakat és kifejezéseket. Ilyen szavak például a „Tienanmen", „1989" vagy „június 4." is, de még számos más kifejezés is szerepel a listán. Az úgynevezett internetes tartalommoderálási lépések keretében 2000-ben egészen elképesztően sok minden került tiltólistára, minden olyan tartalom, „amely veszélyezteti a nemzetbiztonságot, állami titkokat hoz nyilvánosságra, veszélyezteti a kormányzat hatalmát és a nemzet egységét, továbbá káros az állam becsületére és érdekére".[116] Tehát más szóval minden olyan vélemény, ami a hatóságoknak nem tetszik. A kínai közösségi médiát nem tiltották be, sőt hagyták felvirágozni, de csak a biztonsági szervek szigorú felügyelete mellett: a kezdetektől fogva arra szabták a platformokat, hogy a felhasználók megfigyelésére lehessen felhasználni.

A külföldi cégek is hasznosnak bizonyultak, hiszen ugyanúgy elárasztották ezt az új biztonsági piacot, mint ahogy egykoron ellepték a posztszovjet pénzügyi piacot. A Microsoft egy ponton a Nagy Tűzfal protokolljaira szabta át a tartalomkészítő szoftverét. A Yahoo „nyilvános ígéretet tett az önfegyelem gyakorlására", amelynek értelmében a cég garantálta, hogy bizonyos kifejezések nem fognak megjelenni a keresési eredmények között.[117] Az amerikai Cisco Systems több száz millió dollárnyi értékben adott el Kínának eszközöket, például olyan technológiát, aminek segítségével blokkolni lehetett a forgalmat a betiltott honlapokra. Amikor 2005-ben felhívtam a figyelmet ezekre a vásárlásokra, a cég egyik szóvivője azt mondta, hogy „ugyanezt a technológiát használja a helyi könyvtár is, hogy blokkolja a pornográf tartalmakat. Nincs ebben semmi törvénytelen." Harry Wu, egy idősebb kínai emberjogi aktivista azt az információt kapta a Cisco kínai képviseletétől, hogy a cég legalább harmincegy tartomány rendőrkapitányságának szállít technológiai eszközöket.[118]

Ahogy azt Kínától megszokhattuk, miután sikerült megkaparintania az adott technológiát, lassan kiszorította a külföldi cégeket. A Google nehézkesen tartotta be a Nagy Tűzfal szabályait, majd végül 2010-ben, a Népi Felszabadító Hadsereg egyik összehangolt kibertámadását követően feladta.[119] A cég később még titokban megpróbálkozott egy olyan keresőmotor megalkotásával, amely kompatibilis lehetne a kínai cenzúrával, de végül 2018-ban – a dolgozóik tiltakozása

és a nyilvánosság kritikáját követően – ezt a projektet is elvetették.[120] Kína 2009-ben betiltotta a Facebookot, 2014-ben pedig az Instagramot. A TikTokot egy kínai cég dobta piacra, ám Kína területén sohasem engedélyezték a használatát.

A kínai kormányt nem csak a kibertér érdekelte, idővel megtanulta az online követő rendszereket összekombinálni más eszközökkel, például biztonsági kamerákkal, rendőrségi nyomozással és letartóztatásokkal. Ennek a rendszernek a legkifinomultabb verzióját építették ki Hszincsiangban, amely egy Kínában élő kisebbség, az ujgurok által lakott régió. A 2009-es politikai tüntetéssorozatot követően az állam nemcsak egyszerűen ujgurokat fogott el és tartóztatott le, hanem az online és offline ellenőrzés különböző formáival is kísérletezni kezdett. Az ujguroknak olyan alkalmazásokat kellett telepíteniük a telefonjaikra, amelyek állandóan pásztázzák a levelezésükben az „ideológiai vírusokat", például koreai verseket vagy vallási utalásokat, továbbá bármilyen gyanús állítást. Az alkalmazás azt is követi, hogy milyen e-könyveket rendel a telefon használója, ráadásul hozzáfér a helymeghatározási adataihoz, amelyeket megoszt a rendőrséggel. A megszokottól eltérő viselkedés is felkeltheti a hatóságok gyanakvását: virtuális privát hálózati eszközök használata, az online világtól való távolmaradás, a túlságosan magas áramfogyasztás (ami titkos vendég jelenlétére utal). A rezsim ezenfelül még hangfelismerő technológiát és DNS-mintákat is használ az ujgurok mozgásának és vásárlásainak ellenőrzésére.[121]

Ezt a rendszert ki lehetne terjeszteni egész Kínára, hiszen már így is több száz millió biztonsági kamera pásztázza a nyilvános tereket. A mesterséges intelligencia és az arcfelismerő szoftverek már most is azonosítani tudják a kamerák előtt elhaladó embereket, és összekötik a profiljukat olyan információval, amelyet telefonokról, a közösségi médiából vagy egyéb forrásból gyűjtöttek össze. Egy úgynevezett társadalmi kreditrendszer már temérdek adatbázist összekapcsol, és feketelistára teszi a szabályszegőket. Erre a rendszerre néha jóindulatúan úgy hivatkoznak, hogy „biztonságos városi technológia", mintha csak a közlekedés jobbítása érdekében működtetnék.

Aligha a biztonság az egyetlen cél. Ross Andersen techújságíró nemrégiben ezt írta a *The Atlantic* hasábjain: „A kínai algoritmusok nemsokára képesek lesznek arra, hogy a legkülönbözőbb forrásból származó adatpontokat kapcsolják össze – utazási információ, barátok és üzlettársak, olvasási szokások, vásárlások –, és még azelőtt megjósolják a politikai ellenállást, hogy valóban megtörténne."[122] Minden egyes áttöréssel és a mesterséges intelligenciával kapcsolatos előrelépéssel Kína egyre közelebb kerül a Szent Grálnak egy sajátos változatához: olyan rendszerhez, amely nemcsak a „demokrácia" és a „Tienanmen" szavakat tudja eltávolítani az internetről, hanem ellehetetleníti azt a típusú gondolkodást, amely révén az emberekből demokráciapárti aktivista vagy utcai tüntető válhat.

Más országok is csatlakozhatnak ehhez a trendhez. A kínai techóriás, a Huawei Pakisztánnak, Brazíliának, Mexikónak, Szerbiának, a Dél-afrikai Köztársaságnak és Törökországnak is adott már el „biztonságos városi technológia" termékeket, illetve megfigyelési és mesterséges intelligenciás rendszereket.[123] Egy maláj biztonsági szolgálat olyan mesterséges intelligenciás technológiát szerzett be egy kínai cégtől, melynek segítségével képes élőben összevetni a kamerák felvételeit a központi adatbankban tárolt információval. Szingapúr is hasonló termékeket vett, továbbá bejelentette, hogy a városállam minden lámpaoszlopára arcfelismerő technológiával rendelkező kamerákat fog szerelni.[124] Mnangagwa is vásárolt már arcfelismerő technológiát, állítólag azért, hogy „intelligens biztonsági rendszereket építsenek ki a repülőtereken, busz- és vonatpályaudvarokon", ám az eszközökben rejlő politikai ellenőrzés potenciálja vitathatatlan.[125]

Csak idő kérdése, hogy ezek az ötletek máshol is elterjedjenek, és a demokráciák élén álló vezetőknek is felkeltheti az érdeklődését. A „biztonságos városi technológia" egyes elemei valóban segíthetnek a bűnözés elleni harcban, és számos demokrácia kísérletezik ilyen eszközökkel. A demokratikus országok, különösképpen a hibrid demokráciák, azonban képesek lehetnek ezeket az eszközöket az őket bírálók és politikai ellenfeleik megfigyelésére használni, nem csak valódi bűnözők és terroristák elfogására.

Egy izraeli cég, az NSO által kifejlesztett Pegazus mobiltelefon-alapú kémszoftvert például újságírók, aktivisták és politikai ellenfelek követésére használták többek között Magyarországon, Kazahsztánban, Mexikóban, Indiában, Bahreinben és Görögországban. 2022-ben a lengyel kormány, amelyet akkoriban a Jog és Igazságosság Párt vezetett, Pegazus szoftvert telepített azoknak a barátaimnak és kollégáimnak a telefonjára, akik mindannyian kapcsolatban álltak a politikai ellenzékkel. 2013-ban nemzetközi botrány és vita tört ki azzal kapcsolatban, hogy az amerikai kormánynak van-e joga információt gyűjteni amerikai állampolgárokról, miután Edward Snowden, aki megbízásokat teljesített az NSA-nél, a Nemzetbiztonsági Ügynökségnél, fényt derített az ügynökség megfigyelési módszereire és taktikáira, továbbá nyilvánosságra hozott több ezer dokumentumot a világ különböző pontjain zajló amerikai katonai műveletekről. Snowden Oroszországba menekült, és azóta is ott él.

Ezek a történetek szembetűnően máshogy játszódnak le a demokráciákban, mint az autokráciákban. A Snowden által kiszivárogtatott információ vitákat szült, az oknyomozásban részt vevő újságírók Pulitzer-díjat nyertek. Lengyelországban a Pegazus kémszoftverbotrányt végül leleplezték, először a média foglalkozott vele, majd egy parlamenti bizottság is. Kínában, Oroszországban, Iránban és Észak-Koreában nem történt semmi ilyesmi, mivel nincsenek olyan parlamenti bizottságok, amelyek ezekkel az ügyekkel foglalkozhatnának, és nem létezik a szabad sajtó.

Az autokráciáknak kapóra jön, hogy a demokráciák is elkezdtek kémprogramokat és megfigyelési rendszereket használni, hiszen így könnyen igazolhatják a visszaéléseiket. Minél több országban jelennek meg ezek a rendszerek, annál inkább a háttérbe szorulnak az etikai és morális dilemmák, ellenérvek. Kína elsősorban üzleti, illetve minden bizonnyal kémkedési céllal exportálja ezeket a technológiákat, viszont az eszközök külföldi elterjedése igazolja a belföldi használatukat is, hiszen ha a határokon túl gyengül a tiltakozás a tömegmegfigyelési rendszerek ellen, akkor otthon is könnyebb elnyomni a kritikus hangokat. Továbbá a diktátorok, pártvezetők és az elit tagjai, akik a kínai technológia segítségével tartják ellenőrzésük alatt a lakosságot, kötelességüknek érezhetik, hogy politikailag Kína felé húzzanak, illetve lehet, hogy erre van szükségük a hatalomban maradás érdekében. „Minél több ország veszi át a kínai kormányzati modellt, annál kisebb veszély fenyegeti a kínai hegemóniát" – állította Steven Feldstein, a digitális technológiák szakértője.[126] De még a legkifinomultabb megfigyelési rendszer sem lehet tökéletes. A járvány idején a kínai kormány az emberek fizikai mozgását olyan szigorú szabályokkal korlátozta, amelyekre korábban még nem volt példa Kínában. Állampolgárok millióit kényszerítették, vagy akár zárták otthonaikba, továbbá számtalan ember került állami karanténtáborokba. A lezárások mégis tüntetéseket szültek, az elmúlt idők legdühösebb és legerőteljesebb megmozdulásait Kínában. 2022 őszén Pekingben és Sanghajban fiatalok gyűltek össze az utcákon,

hogy a szabad mozgás és a szabad véleménynyilvánítás témájáról beszélgessenek. Ezek olyan fiatalok voltak, akik még életükben nem jártak tüntetésen, és nem lehettek emlékeik a Tienanmen térről. Hszincsiangban, ahol a leghosszabb és legkeményebb lezárások voltak, és ahol a legszigorúbb ellenőrzés alatt áll az internetforgalom, az emberek nyilvánosan énekelték a kínai himnuszt, kiemelve azt a mondatot, hogy „Lázadjatok, ha nem akartok rabszolgák lenni!".[127] A nyilvános éneklésről készült felvételeket sokan megosztották, mivel a kínai himnusz szövege nem akadt fenn a kémprogramokon és a szűrőkön, hiszen nem számított veszélyes tartalomnak.

A történtek vészjóslóan hatottak az Autokrácia Rt. tagjaira: a zsarnokság és az igazságtalanság hatására még egy olyan államban is radikalizálódhatnak az emberek, ahol a megfigyelési háló lefedi az egész országot. Az önkényes hatalom miatt érzett harag mindig arra sarkallja az embert, hogy elgondolkodjon, vajon nem létezik-e egy jobb rendszer, egy jobb társadalom. A tüntetések és a lakosság széles körében érezhető düh elég volt, hogy megijessze a kínai hatóságokat, amelyek beszüntették a karantént, és szabadjára engedték a vírust. Inkább legyenek halottak, mint népharag és tüntetés.

Az autokráciák valószínűleg mást is tanultak az esetből. Hasonlóan a 2011-es Putyin-ellenes oroszországi demonstrációkhoz, és a néhány évvel későbbi caracasi utcai tüntetéshullámhoz, a 2022-es kínai lázongások újabb okot szolgáltattak az autokrata világnak, hogy elnyomó eszközeiket kifelé irányítsák és a demokratikus országokat vegyék célba. Ha az emberek természetükből adódóan vonzódnak az emberi jogok és a szabadság eszméjéhez, illetve a demokrácia nyelvezetéhez, akkor ezeket mind meg kell mérgezni. Ehhez nem elegendő pusztán egy megfigyelési hálózat vagy egy olyan politikai rendszer kiépítése, amely szembehelyezkedik a liberális eszmékkel. Helyette támadó stratégiára van szükség, olyan narratívára, amely lezülleszti a demokrácia eszméjét, bárhol is jelenjen meg a világon.

A kommunista párt propagandája a huszadik században lenyűgöző volt, és inspiráló, legalábbis ez lett volna a cél. A poszterek, művészeti alkotások, filmek és újságok egy fényes, idealizált jövő képét festették meg, amely telis-tele van tiszta gyárakkal, termékektől roskadozó polcokkal, boldog munkásokkal és traktorvezetőkkel, akik majd kicsattannak az egészségtől. Az építészeti megoldások célja az erődemonstrálás volt, a zene megfélemlítette a hallgatókat, a nyilvános látványosságok pedig egyszerre voltak lenyűgözőek és félelemkeltőek. Elméletben az állampolgárok lelke megtelt lelkesedéssel, inspirációval és reménnyel. De az ilyen propaganda a visszájára sült el, mivel az emberek pontosan érzékelték a különbséget a poszteren látott idealizált világ és a jóval szegényebb valóság között.

Néhány autokrácia még mindig igyekszik azt a látszatot kelteni, hogy példaértékű állam. Az észak-koreaiak például

hatalmas katonai parádékat és nagyszabású gimnasztikai bemutatókat rendeznek, ahol a sztálini stílust megidézve vezetőjük óriási portrékról tekint le a tömegre.[128] Más autokrata vezetők azonban tanultak a huszadik században elkövetett hibákból. Nem ígérnek az állampolgároknak utópisztikus jövőt, és nem próbálják őket arra sarkallni, hogy építsenek egy jobb világot. Helyette inkább cinizmusra és passzivitásra nevelik őket, hiszen az az úgynevezett jobb világ nem is létezik. Az a céljuk, hogy az emberek csak saját magukkal foglalkozzanak, ne érdekelje őket a politika, és ne reménykedjenek a demokratikus változásban: *Lehet, hogy az államunk korrupt, de mindenki másé is az. Lehet, hogy nem mindenki szereti a vezetőnket, de a többiek még rosszabbak. Lehet, hogy nem tetszik a társadalom, amelyben élünk, de legalább erősek vagyunk, szemben a demokratikus világgal, amely gyenge, elkorcsosult, megosztott és haldoklik.*

Kína nem próbálja meg elhitetni az emberekkel, hogy tökéletes társadalomban élnek, helyette nemzeti büszkeséget igyekszik ébreszteni, ami a gazdasági fellendülés és a nemzeti megújhodás valódi tapasztalatán alapszik. A kínai rezsim ráadásul gyakran állítja szembe a hazai „rendet" a demokráciákban uralkodó káosszal vagy erőszakkal. A kínai média például egy olyan rajzfilmmel gúnyolta ki az amerikaiak laza hozzáállását a járvány kezeléséhez, amelynek a végén a Szabadság-szobor intravénás infúziót kap.[129] Később a kínai *Global Times* című napilap azt írta, hogy a január 6-ai zavargásokat az emberek „karmának" és „büntetésnek" ne-

vezték: „Az amerikai események képeit látva sok kínainak jut az eszébe Nancy Pelosi, aki egykoron dicsérte a hongkongi erőszakos tüntetőket."[130] (Pelosi természetesen a békés tüntetéseket látva mondta, hogy „gyönyörű látvány".) A saját polgáraiknak azt az üzenetet közvetítik, hogy kaotikus erők törnek az életükre, és ösztönzik őket, hogy harcoljanak, és vegyenek részt a külföldi befolyás és kémek elleni „népi felkelésben": „A külföldi ellenséges erők éjt nappallá téve munkálkodnak, ezért nem engedhetjük meg, hogy egy pillanatra is megpihenjünk, és meggyengüljön a nemzetbiztonsági védelmi háló."[131]

Az oroszok alig kapnak híreket arról, hogy mi történik a saját városaikban. Helyette a csapból is az folyik, hogy a világ különböző országai – ahol az oroszok többsége még sosem járt, talán még csak nem is hallott róla – a hanyatlás útjára léptek: Amerika, Franciaország, Nagy-Britannia, Svédország és Lengyelország. Ezek az országok elkorcsosultak, kétszínűek és ruszofóbok. Egy tanulmány kimutatta, hogy 2014 és 2017 között naponta átlag tizennyolc alkalommal adtak le olyan híreket a három fő, államilag ellenőrzött tv-csatornán, amelyek negatív színben tüntették fel Európát.[132] Néhány hír nyilvánvalóan kitaláció volt *(Az európai kormányok elveszik a gyerekeket a heteroszexuális családoktól, hogy meleg pároknak adják őket!),* de még az igaz történeteket is úgy válogatják, hogy abból az derüljön ki, az európai ember mindennapjai félelmetesek és kaotikusak, az európaiak gyengék és erkölcstelenek, az Európai Unió diktatórikus, interven-

cionista, vagy pedig mindjárt a darabjaira hullik szét. A cél világos: az oroszok már ne gondoljanak magukra európaiként, ahogy tették egykoron.

Amerika egészen drámai színben tűnik fel ezekben a hírekben. Az átlag amerikainak ritkán jut eszébe Oroszország, így valószínűleg meg lennének lepve, ha tudnák, hogy az orosz állami televízió mennyi időt szentel az amerikai kulturális harcok, különösképpen a gender, a társadalmi nem témájának. Putyin maga is ijesztően jól informáltnak látszik a transznemű emberek jogairól szóló Twitter-vitákról, és gúnyosan együttérzését fejezi ki azok iránt, akiket megpróbáltak „eltörölni".[133] Ezzel részben azt mutatják meg az oroszoknak, hogy nincs semmi csodálnivaló a liberális-demokratikus világban. Másrészt ezáltal Putyin kapcsolatokat tud építeni a hazai hallgatóság és a külföldi, elsősorban európai és észak-amerikai autoriter szélsőjobboldali támogatóival.[134] Elhitette ugyanis naiv konzervatívokkal, hogy Oroszország „egy fehér keresztény állam". A valóságban Oroszországban nagyon alacsony a rendszeresen templomba járók aránya, az abortusz legális, és a lakosság különböző nemzetiségekből áll, köztük több millió muszlim állampolgárral. Az Oroszországi Föderáció egyik autonóm köztársaságát, Csecsenföldet részben a saríajog alapján irányítják; homoszexuális férfiakat tartóztattak le és öltek meg az iszlám erkölcs nevében.[135] Az orosz állam rendszeresen vegzálja az állam által jóváhagyott orosz ortodox egyházon kívüli egyéb vallási gyülekezeteket, köztük az evangéliumi protestánsokat is.[136]

Putyin úgy állítja be Oroszországot, mint az erős és hagyománytisztelő államok szövetségének vezetőjét, szemben állva az erőtlen demokráciákkal, és így szerzett magának néhány követőt Amerikában. A hírhedt, erőszakba torkollott charlottesville-i 2017-es tüntetéseken masírozó fehér nacionalisták többek között azt skandálták, hogy „Oroszország a barátunk".[137] Az oroszok ott vannak olyan nemzetközi szervezetekben, amelyek az úgynevezett keresztény és hagyományos értékrendet támogatják, sőt néhányat a háttérből saját maguk is finanszíroznak.[138] Putyin rendszeresen tesz utalásokat ezekre a csoportokra a megszólalásaiban: „Tartom magam ahhoz a hagyományos hozzáálláshoz, hogy a nő legyen nő, a férfi pedig férfi, az anya az anya, és az apa az apa" – hallhattuk tőle 2023 decemberében, mintha ezzel valamiféle igazolást szolgáltatna az ukrán háborúhoz. A sajtótájékoztató előtt az orosz állam éppen betiltotta a „nemzetközi LGBTQ+ mozgalmat" annak „szélsőségessége" miatt, és rendőri rajtaütéseket szervezett különféle melegbárokban.[139]

A melegjogokkal és a feminizmussal kapcsolatos heves érzelmek manipulálását lemásolták az autokratikus világban mindenfelé. Yoweri Museveni, aki egyébként már három évtizede Uganda elnöke, elfogadtatott egy „homoszexualitásellenes" törvénycsomagot 2014-ben, amely életfogytiglani börtönbüntetéssel sújtotta azokat a meleg párokat, akik összeházasodtak, és kriminalizálta a homoszexuális életstílus „népszerűsítését". A melegek elleni harcban sikerült megszilárdítania a hazai támogatását, és semlegesíteni a rezsimet ért

külföldi kritikákat. A demokráciákat „társadalmi imperializmussal" vádolta meg: „A külföldiek nem parancsolhatnak nekünk, ez a mi országunk" – jelentette ki.[140] Orbán Viktor, egy illiberális-hibrid állam, Magyarország miniszterelnöke ugyancsak a kulturális háború színfalai mögé bújik, hogy elkerülje a korrupcióval kapcsolatos kínos kérdéseket. Állandóan azt hangoztatja, hogy a közte és az amerikai kormány közötti feszültség forrása a vallás és a gender témája, miközben a valóságban a rossz viszony Orbán Oroszországhoz és Kínához fűződő szoros pénzügyi és politikai kapcsolataira vezethető vissza.[141]

Más autokrata vezetők azáltal monopolizálják a nemzeti diskurzust, hogy megpróbálják a lehető legtöbb figyelmet magukra vonni. Hugo Chávez rendszeresen megjelent a venezuelai televíziókban, gyakran megszakítva rendes adásukat, így minden egyes tv- és rádiócsatornán ő szólt. Vasárnaponként hosszú beszélgetős műsort vezetett, *Aló Presidente* címmel, amelyben a nézők hosszú, a politikáról vagy sportról szóló monológokat vagy személyes anekdotákat, dalokat hallgathattak meg. Néha sztárok is feltűntek a műsorban, például Naomi Campbell és Sean Penn.[142] Bizonyos értelemben a módszerei már sok mindent megmutattak Donald Trump 2016-os választási kampányából, igaz, a későbbi amerikai elnök a közösségi médián, és nem a televízión keresztül dominálta a közbeszédet. Ráadásul mindketten szemérmetlenül és rendszeresen hazudnak, ahogy teszik azt a modern diktátorok. A politológus Lisa

Wedeen megfigyelte, hogy a szíriai kormány olyan képtelen hazugságokkal áll elő, amelyeket senki sem hisz el. A polgárháború kellős közepén például a kormány azt állította, hogy Szíria fantasztikus turistaparadicsom.[143] Wedeen szerint ezek a „nemzeti fikciók" senkit sem akarnak meggyőzni az igazukról, pusztán a fikciókat szövögetők mutatják vele a hatalmukat: még ezt is megtehetik. Néha nem az a cél, hogy az emberek elhiggyék a hazugságot, hanem csak az, hogy rettegjenek attól, aki kitalálta.

Ez is eltér a múltbeli gyakorlattól. A szovjet vezetők is hazudoztak, de ők legalább megpróbálták a hazugságokat igazságként feltüntetni. Hruscsov például mindig őrjöngeni kezdett, ha valaki hazugsággal vádolta őket az ENSZ-ben, és válaszul mindenféle hamis „bizonyítékkal" és ellenérvekkel hozakodott elő. Putyin Oroszországában, Aszad Szíriájában és Maduro Venezuelájában a politikusok és a televíziós személyek esetében más viselkedést tapasztalunk. Ők is folyamatosan, szemérmetlenül és átlátszóan hazudnak, mintha könyvből olvasnák. Amikor azonban lelepleződnek, még arra sem veszik a fáradságot, hogy ellenérveket hozzanak fel. Amikor egy, az oroszok ellenőrzése alá tartozó csoport lelőtte a Malaysia Airlines repülőjét Ukrajna felett 2014-ben, az orosz kormány nem pusztán tagadta a vádakat, hanem különféle hihető és hihetetlen történeteket gyártott magyarázatul: hibáztatták az ukrán hadsereget, a CIA-t, illetve felmerült még egy ördögi terv is, amelynek részeként 298 halott embert helyeztek egy repülőgépre, majd megrendezték

a repülőszerencsétlenséget, mindezt azért, hogy lejárassák Oroszországot.

Ez a taktika, a nyilvánosság elárasztása a valótlan információkkal, nem felháborodást kelt, hanem nihilizmust szül. Amikor olyan sok értelmezés, magyarázat érkezik, honnan lehetne tudni, hogy mi az igazság? Lehet, hogy sosem tudjuk meg? Ha az ember nem érti, mi zajlik körülötte, akkor nem csatlakozik demokráciapárti mozgalmakhoz, nem követ egy igazat beszélő vezetőt, és nem figyel arra, aki pozitív politikai változásról beszél. Inkább jó messziről elkerüli a politikát. Az autokratáknak hatalmas erejük van a reménytelenség és a cinizmus terjesztésére – nemcsak az országukon belül, hanem mindenfelé a világban.

2023 februárjában egy vacsorán vettem részt Münchenben, ahol mellém került egy európai diplomata, aki nemrég érkezett haza Afrikából. Elmesélte, hogy megdöbbentette, menynyire keveset tudnak az ottani diákok az ukrajnai háborúról, és mennyire nem érdeklik őket az ezzel kapcsolatos fejlemények. Az oroszok állításait szajkózták, azaz az ukránok nácik, a NATO hibája az invázió, és ugyanazt a nyelvet használták, mint az oroszországi esti híradó. A diplomata nem tudta megmagyarázni a dolgot, arra gondolt, hogy ez esetleg a gyarmati múlt hatása, vagy annak, hogy a nyugatiak nem fordítanak elég figyelmet a globális délnek. Talán ez még mindig a hidegháború késői visszhangja. A fejét csóválta.

Sok európaihoz és amerikaihoz hasonlóan a diplomata kizárólag a saját élményei alapján próbálta megmagyarázni a világot, így nem jutott eszébe a legegyszerűbb és legnyilvánvalóbb magyarázat. Az afrikaiak, a latin-amerikaiak és az ázsiaiak, továbbá rengeteg amerikai és európai nem az európai gyarmati múlt miatt szajkózza az orosz propagandát Ukrajnáról. Itt inkább másról van szó: egyrészt Kína a világ minden pontján szisztematikusan felvásárolja, vagy befolyásolja a médiát és az elit közönséget, másrészt ott vannak a nagy gonddal megszervezett orosz propagandakampányok, amelyeket fizetett vagy önkéntes amerikai és európai szélsőjobboldali csoportok is terjesztenek. Végül, de nem utolsósorban más autokráciák is igyekeznek felkapaszkodni a propagandavonatra, hogy ezeknek a hálózatoknak, taktikáknak és nyelvezetnek a segítségével népszerűsítsék saját illiberális rezsimjüket. Tehát ugyanúgy szeretnék a kezükben tartani a narratívát. A demokráciaellenes retorika globálissá vált.

Kína tette a legtöbbet azért, hogy rajta legyen a világ szeme, rengeteg országban és csatornán vannak jelen, mindez talán annak köszönhető, hogy Kína az egyik legtehetősebb autokrácia a világban, vagy talán a vezetőik tényleg úgy gondolják, hogy van egy jó történetük. Christopher Walker elemző alkotta meg az „éles hatalom" kifejezést, amely különbözik a „kemény" katonai erőtől és a „puha" kulturális befolyástól is.[144] Ezzel a terminussal jellemezte azokat a kínai kampányokat, amelyek megjelentek az élet minden területén, a kultúrában, a médiában, az egyetemeken és még

a sport világában is. A legtöbb kampányt az „Egyesült Front" koordinálja, amely a Kínai Kommunista Párt egyik legfontosabb, indoktrinációra irányuló projektje: oktatási és diákcsereprogramokat szerveznek, igyekeznek befolyásuk alá vonni a kínai kivándorlók közösségeit, kínai kereskedelmi kamarákat alapítanak, és köztudomásúan ők működtetik a Konfuciusz Intézeteket, amelyek szerte a világban megtalálhatóak felsőoktatási intézményekben, tudományos intézetekben.[145] Eredetileg ártalmatlan kulturális szervezeteknek tűntek, más országok is működtetnek hasonló intézményeket, ilyen a német Goethe Intézet vagy a francia Alliance Française, s így a Konfuciusz Intézeteket is tárt karokkal fogadták, hiszen olcsón vagy akár ingyenesen kínai nyelvórákkal, illetve tanárokkal gyarapították az intézmények kínálatát. Idővel azonban az intézetek gyanakvást keltettek, ellenőrizni kezdték az amerikai egyetemeken tanuló kínai diákokat, igyekeztek megakadályozni a Tibetről vagy Tajvanról szóló nyilvános eseményeket, és néhány esetben beleszóltak a kínai történelem és politika oktatási tantervébe is, hogy hozzáigazítsák az elfogadott kínai állami narratívához. Bár a Konfuciusz Intézeteket az USA-ban nagyrészt felszámolták, a világ többi pontján azóta is tovább működnek, egyedül Afrikában több tucat van belőlük.[146]

Ezeket a kifinomultabb műveleteket felerősítik a körülbelül 7-10 milliárd dollár értékű óriási kínai befektetések a nemzetközi médiaszektorban. A Hszinhua hírügynökség, a China Global Television Network, a China Radio International, és a China Daily webportál mind nagy összegű állami támogatásban részesül, többnyelvű közösségi médiaoldalaik is vannak, és folyamatosan árulják, megosztják és más módon népszerűsítik, reklámozzák a tartalmaikat. A hír- és videóoldalaik, amelyeket professzionális munkával üzemeltetnek, a kínai kormány jelentős támogatásának köszönhetően olcsóbbak, mint a nyugati megfelelőik, és mindig pozitív fényben tüntetik fel Kínát, illetve a szövetségeseit.[147] A tartalmukat több száz hírügynökség veszi át Európában, Ázsiában és Afrikában, Kenyától és Nigériától kezdve egészen Egyiptomig és Zambiáig. A regionális központjuk Nairobiban van, ahol neves helyi újságírókat foglalkoztatnak, akikkel együttműködve az arab, angol, francia, spanyol, orosz és kínai nyelveken túl, afrikai nyelveken is zajlik a tartalomgyártás.

Ezeknek a kínai csatornáknak jelenleg alacsony a nézettsége, mert amit közölnek, kiszámítható és gyakran unalmas.[148] A kínai tévé azonban más, finomabb formában is egyre inkább terjed. A StarTimes, a részben privát, kínai kötődésű szatellit távközlési szolgáltató cégnek már tizenhárommillió előfizetője van harminc afrikai országban. Alacsony árakat kínál, az előfizetés mindössze néhány dollárba kerül havonta. Elsősorban kínai tartalmat sugároznak, nem csak híreket, tehát például kungfufilmeket, szappanoperákat és a Kínai Szuperliga labdarúgó-mérkőzéseit. Az adások és a kommentárok különböző afrikai nyelveken, többek között hausza és szuahéli nyelven érhetőek el.[149] Nyugati tartalmat

is sugároznak a csatornákon, de az feláras. A StarTimesnak részesedése van egy dél-afrikai szatellit műsorszolgáltató cégben, és szoros kapcsolatban áll a zambiai állami televízióval. Ennek köszönhetően még a szórakoztató műsorokba is beszivároghatnak a Kínát pozitív fényben feltüntető üzenetek.

A nyugati médiától eltérően ezek a cégek nemcsak egymással működnek együtt, hanem a kínai kormánnyal is. Kína nem tesz különbséget a propaganda, a cenzúra, a diplomácia és a média között, sem Kínában, sem a határain túl. A külföldi hírügynökségekre kifejtett jogi nyomás, külföldi honlapok elérhetőségének a blokkolása, külföldi újságírókat vegzáló online trollműveletek, kibertámadások – ezeket az eszközöket mind bevetik, ha az a cél, hogy ellehetetlenítsenek egy adott szervezetet, vagy a saját narratívájukat helyezzék előtérbe. A Kínai Kommunista Párt hallgatói szövetségeken és kereskedelmi csoportokon keresztül közvetít üzeneteket, a helyi újságíróknak képzéseket és ösztöndíjakat ajánl fel, még telefont és laptopot is.[150] Ez is része egy nagyobb stratégiának: a kínai propagandisták szeretnék a saját nézőpontjukat viszontlátni a helyi sajtótermékekben, helyi kommentárral. Ezt úgy nevezik, hogy „kölcsönzött hajóval tengerre szállni".[151]

Ebben a szellemben kooperálnak a kínaiak, nyíltan vagy diszkréten, más autokráciák médiaorgánumaival. A Telesur, amelyet még a Chávez-érában indítottak el, papíron egy multinacionális műsorszolgáltató, ám a gyakorlatban a központjuk Caracasban található, fő partnerei Nicaragua és Kuba. A Telesur néhány programja a regionális, baloldali hallgatóságot célozza meg, például gyakran intéz támadásokat a Monsanto, a hatalmas, multinacionális mezőgazdasági cég ellen. A Telesur csatornáján külföldi hírek is futnak, bár általában olyan tartalmak, amelyek aligha érdekelhetik a latin-amerikai nézőket: „Az amerikai–örmény közös katonai hadgyakorlat aláássa a régió stabilitását"; vagy „Oroszországnak nincsenek terjeszkedési tervei Európában". A két hírt közvetlenül a Hszinhuáról vették át 2023-ban.[152] Hasonló tartalommal találkoznak azok, akik az iráni HispanTV csatornát követik, ami egy spanyol nyelvű verziója a PressTV-nek, az iráni nemzetközi műsorszolgáltatónak, amelyen gyakran sugároznak antiszemita vagy holokausztagadó tartalmakat. 2020 márciusában például a következő címmel jelent meg egy hír: „Az új koronavírus cionista cselszövés eredménye".[153] Spanyolország már betiltotta a HispanTV-t, és a Google felfüggesztette a YouTube-csatornáját, de a szolgáltatás könnyen elérhető Latin-Amerikában, ahogyan az Al-Alam, a PressTV arab nyelvű változata is szerte a Közel-Keleten.

A Russia Today nevű orosz csatornának nagyobb az ismertsége, mint a Telesurnak vagy a PressTV-nek, és Afrikában közelebbi kapcsolatokat ápol Kínával.[154] Az ukrajnai invázió kezdetét követően törölték a csatornát a szatellit műsorszolgáltatók, így az RT műsorai rövid időre eltűntek Afri-

kából. Nem sokkal később a kínai StarTimes viszont visszatette a kínálatába, és az RT újra megjelent a kontinensen. Ezt követően az RT irodákat nyitott, és szorosabb kapcsolatokat épített ki olyan autokrata országokban, amelyekben szívesen ismételgetik Oroszország Nyugat- és LGBT-ellenes „hagyományőrző" üzeneteit, továbbá nem bánják a kritikus vagy oknyomozó újságírás hiányát. Bár az algériai kormány korábban zaklatta a francia nemzetközi csatorna, a France 24 riportereit, úgy tűnik, az RT-vel nincs problémája, hiszen azt tárt karokkal fogadta.[155] Továbbá, az a hír járja, hogy egy dél-afrikai központ is éppen épülőben van, miközben az RT Actualidad és az RT Arabic a latin-amerikai és a közel-keleti nézőket próbálja magához csábítani.[156]

A Russia Today valódi célja azonban nem feltétlenül maga a televíziós műsorszolgáltatás.[157] Az RT, a PressTV-hez, a Telesurhoz és a kínai CGTN-hez hasonlóan, inkább tekinthető egy produkciós gyártóüzemnek és olyan videofelvételek forrásának, amelyeket később különböző kiépített hálózatokban, a közösségi médián és személyes kapcsolatokon keresztül lehet terjeszteni. Az amerikaiak 2016-ban a saját bőrükön is megtapasztalhatták, hogyan működnek ezek a hálózatok, amikor a szentpétervári székhelyű Internet Research Agency – amelyet akkor a későbbi zsoldosfelkelés vezetőjeként hírhedtté vált néhai Jevgenyij Prigozsin vezetett – az amerikai szavazókat szándékosan összezavaró tartalommal árasztotta el a közösségi médiát. A kampány

részeként oroszok által üzemeltetett, de amerikainak tűnő Facebook- és Twitter-fiókok Donald Trumpot támogató bevándorlásellenes szlogeneket posztoltak, illetve Black Lives Matter-álprofilokról Hillary Clintont támadták balról. Ezekkel a posztokkal muszlimellenes hisztériát keltettek olyan helyeken, ahol alig élnek muszlimok, még egy Secured Borders (Biztonságos Határok) nevű Facebook-csoportot is létrehoztak, amely egy menekültellenes mozgalmat indított el az Idaho állambéli Twin Fallsban.[158]

2016 óta ezek a taktikák még elterjedtebbek lettek. Manapság már a Hszinhuának és az RT-nek, valamint a Telesur és PressTV csatornáknak Afrikában is vannak irodáik. Ezek mind olyan sztorikat, szlogeneket, mémeket és narratívákat terjesztenek, amelyek az Autokrácia Rt. világnézetét népszerűsítik, majd különböző országokban autentikus és kevésbé autentikus hálózatokon unalomig ismétlik, több nyelvre lefordítják, és a helyi piacra szabják. A legtöbb ilyen anyag nem különösebben kifinomult, de nem is drága. A politikusok, „szakértők" és médiacsoportok, akik és amelyek ezeket felhasználják, lehetnek valósak és fiktívek is. Az utóbbiak ugyanazokat a zavaros cégekre vonatkozó törvényi kereteket használják ki, mint a kleptokrata üzleti világ. Itt azonban nem pénzt, hanem híreket mosnak. A cél, hogy elterjesszék azokat a narratívákat, amelyeket az autokraták a saját országukban sulykolnak az emberekbe, hogy összekössék a demokrácia fogalmát az elkorcsosodással és a káosszal, hogy

meggyöngítsék a demokratikus intézményrendszert, és ne csak a demokráciapárti aktivisták hírnevét mocskolják be, hanem magát az egész rendszert.

Miután 2022. február 24-én Oroszország megtámadta Ukrajnát, elképesztő történetek kezdtek terjedni az interneten a biológiai fegyverek bevetéséről. Az orosz védelmi és külügyminisztérium szóvivői a legnagyobb komolysággal közölték, hogy Ukrajnában amerikaiak által pénzelt titkos biolaboratóriumok működnek, amelyek denevérvírusokkal kísérleteznek.[159] A történet alaptalan volt, ráadásul nevetséges is, s újra és újra bizonyítást nyert, hogy hazugság. Ennek ellenére az összeesküvéselmélet-hívő, amerikai QAnon hálózathoz köthető Twitter-fiókok – pl. a @WarClandestine – elkezdték terjeszteni a történetet, több ezer megosztást generálva. A #biolab címke népszerű lett a Twitteren, és elérte a kilencmillió megtekintést. Miután felfüggesztették a fiókot, amely egyébként valós személyhez, a Nemzeti Gárda veteránjához volt köthető, az emberek tovább folytatták a korábban készült képernyőképek megosztását.[160] A történet egy változata megjelent az Infowars című összeesküvés-elméleteket népszerűsítő honlapon, ennek az alapítója az az Alex Jones, akit a tragikus Sandy Hook iskolai lövöldözés kapcsán terjesztett összeesküvés-elméletek miatt pereltek be, majd ítéltek el. Tucker Carlson, aki akkoriban még a Fox Newson volt műsorvezető, orosz tábornokokról

és kínai szóvivőkről mutatott felvételeket, akik az alaptalan vádakat ismételték, és az újságíró azt követelte, hogy a Biden-kormány „fejezze be a hazudozást és öntsön végre tiszta vizet a pohárba".[161]

A kínai állami média, amely természetesen élvezi a kínai kormány támogatását, ugyancsak nagy érdeklődést tanúsított a történet iránt. Egy kínai külügyi szóvivő ugyanazt szajkózta, mint orosz kollégái, és azt állította, hogy az Amerikai Egyesült Államok huszonhat biolaboratóriumot működtet Ukrajnában: „Oroszország a különleges hadművelete során felderítette, hogy az USA ezeken a helyeken biológiai-katonai terveket hajt végre."[162] A Hszinhua ilyen főcímeket közölt: „Az amerikai biolaboratóriumok potenciális fenyegetést jelentenek Ukrajnára és más országokra"; vagy: „Oroszország sürgeti az Amerikai Egyesült Államokat, hogy adjon magyarázatot az Ukrajnában működő biolaboratóriumok célját illetően".[163] Az amerikai diplomaták vehemensen tagadták, hogy bármi alapja is lenne ezeknek a történeteknek,[164] amelyeket a kínaiak ennek ellenére továbbra is terjesztettek, hasonlóan az ázsiai, afrikai és latin-amerikai médiumokhoz, amelyeknek tartalommegosztó megállapodásuk van Kínával. A hír megjelent a Telesur, a PressTV és az RT különböző nyelvű csatornáin is.[165]

Kínának nyilvánvaló érdeke fűződött a történet elterjesztéséhez, hiszen ezáltal sikerült elhomályosítani a történelmi tényeket, és felmenteni saját magát a kötelessége alól, hogy kivizsgálja a saját veszélyes biolaboratóriumait, köztük azt

a wuhani laboratóriumot, amely az eredete lehetett a Covid–19 járványnak. A QAnon hálózat számos tagja terjeszt oltásokkal kapcsolatos összeesküvés-elméleteket, ez lehetett az oka, hogy őket is nagyon érdekelte a biológiai fegyverről szóló összeesküvés, hiszen ez jól illett a QAnon által propagált hamis narratívába, miszerint az amerikai egészségügyi ellátásban mindennapos a hanyagság és a szakmai mulasztás. Ezek a különböző források azonban – az oroszok, a kínaiak és a szélsőséges amerikai körök – más témákat illetően is ugyanazt mondják. Az ukrajnai inváziót követően mindegyikük átvette az orosz propagandaanyagokat a háborúról, kezdve onnan, hogy az ukránok „nácik", egészen addig, hogy Ukrajna amerikai bábállam, amit a CIA vezet. Ezek az állítások később eljutottak az afrikai, ázsiai és latin-amerikai közösségi és hagyományos médiába is.

A közös tevékenység meghozta a gyümölcsét. Sikerült megnehezíteni, hogy az amerikaiak szolidaritást teremtsenek az ukránok mellett, illetve azt, hogy az oroszok ellen szankciók szülessenek. Sikerült megnehezíteni, hogy a Biden-kormány megnyugtassa az amerikai közvéleményt. Az egyik közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak negyede elhitte a biolaboratóriumokról szóló összeesküvés-elméletet.[166] Oroszország és Kína, némi amerikai és európai segítséggel, olyan nemzetközi visszhangkamrát alakított ki, amelyben venezuelaiak, irániak és még sokan mások felbukkantak. Aki bekerült ebbe a visszhangkamrába, az több forrásból, újra és újra meghallgathatta a biolaboratórium összeesküvés-

elméletet, a különböző változatok egymást ismételték és egymásra épültek, így megbízható, valós információ illúzióját keltették.

Az Autokrácia Rt. egyéb titkos módszereinek köszönhetően a buborékon kívül állókhoz is eljutott a hír, sőt még azokhoz is, akiknek a műsorszolgáltatója nincsen tartalommegosztási megállapodásban a Hszinhuával.

Az egyik ilyen módszer a Pressenza honlaphoz köthető, amelyet bár eredetileg Milánóban alapítottak, 2014-ben áthelyezte a székhelyét Ecuadorba. A Pressenza nyolc nyelven publikál tartalmat, saját magát pedig „nemzetközi hírügynökségként" definiálja, amely „elsősorban békéről és erőszakmentes hírekről tudósít", és közölt is egy cikket az ukrán biolaboratóriumokról. Ám az Egyesült Államok külügyminisztériumának Globális Elkötelezettségi Központja szerint a Pressenza valójában orosz projekt, amelyet három orosz cég működtet.[167] A cikkek Moszkvában születnek, majd lefordítják őket spanyolra, és latin-amerikai „helyi" lapokban publikálják, hogy autentikus tudósításnak tűnjenek, követve a kínai gyakorlatot. A Pressenza tagadja a vádakat, az egyik újságírójuk, Oleg Jaszinszkij, aki állítása szerint ukrán gyökerekkel rendelkezik, válaszul támadást intézett „az amerikai globális propagandagépezet ellen", és Che Guevarát idézte.

A Pressenzához hasonlóan, a Yala News is független sajtóorgánumként hirdeti magát. Az arab nyelvű hírügynökség az Egyesült Királyságban van bejegyezve, és egyébként ügyes felvételeket gyárt, köztük sztárokkal készült interjúkat

is, közel hárommillióan követik a csatornájukat naponta. 2022 márciusában, miközben a biolaboratóriumokról szóló sztoritól zengett a média, a Yala News kiposztolt egy videót, amely az egyik leghihetetlenebb változatot idézte: Ukrajna vándormadarakkal fogja a biofegyvereket célba juttatni, először megfertőzi a madarakat, majd útnak indítja őket Oroszországba, hogy betegségeket terjesszenek.

Nem a Yala találta ki ezt a nevetséges történetet. Először az orosz állami médiában jelent meg, aztán a Sputnik nevű arab nyelvű honlapon és az RT arab változatán. Oroszország ENSZ-nagykövete terjedelmes és rendkívül komoly hivatalos nyilatkozatot adott ki a „biomadárbotrány" kapcsán, figyelmeztetve „az európai lakosságot fenyegető igazi biológiai veszélyre, amelyet az Ukrajnából terjedő fertőzés jelent".[168] Voltak, akik csak nevettek. 2022 áprilisában éppen Kijevben készítettem interjút Zelenszkij elnökkel, aki elmondta, hogy a biomadár-történet leginkább egy *Monthy Python*-jelenetre emlékezteti. Ha a Yala News valóban „független" sajtótermék lenne, ahogyan állítja magáról, akkor le kellett volna ellenőriznie, mi igaz a történetből, ami addigra már közröhej tárgyává vált, és aminek valódiságát már megcáfolták.

A Yala News azonban nem igazi hírügynökség. A BBC egyik riportjából kiderült, hogy a cég valójában hírmosoda, azaz olyan honlap, amelynek egyetlen célja, hogy terjessze és propagálja az RT és egyéb orosz hírgyárak tartalmait. A Yala News többek között arról tájékoztatott, hogy az ukrán civilek lemészárlása Bucsában megrendezett volt, hogy

Zelenszkij részegen jelent meg a tévében, valamint, hogy az ukrán katonák fejvesztve menekülnek a frontról. A cég maga Londonban van bejegyezve, igaz, egy olyan postafiók címén, ahol még további hatvanötezer cég van feltüntetve.[169] A „hírügynökség" maga azonban Szíriában, Damaszkusz külvárosában működik. A cég vezetője egy szíriai üzletember, aki Dubajban él, és a BBC kérdésére többször is azt mondta magáról, hogy „pártatlan".

Vajon miért tagadták a cég orosz és szíriai kapcsolatait? A magyarázat valószínűleg praktikus okokra vezethető vissza: mivel a cég papíron „brit", ezért a Yala Newsnak sikerült elkerülnie a Szíriára és Oroszországra kivetett szankciókat, így tovább közölhet videókat a Facebookon és egyéb platformokon. A „brit" identitás ráadásul legitimitást ad a videóknak, így már nem az orosz forráson van a hangsúly, és sokkal hihetőbbé válik a világ azon részén is, amely gyanakvással fogadja a hivatalos forrásból érkező híreket.

A Yala News nem az egyetlen furcsa szereplő ebben a történetben. Egy másik, az African Initiative nevű online hírszolgáltató, amelyet 2023-ban indítottak, kifejezetten a nyugati országok Afrikában zajló közegészségügyi munkájával kapcsolatos összeesküvés-elméletek terjesztésére.[170] Az ügynökség egy kampány keretein belül igyekezett rossz hírbe keverni a nyugati egészségügyi filantróp tevékenységeket: egy új, állítólag szúnyogok által terjesztett vírusról szóló pletykával. A cél az volt, hogy bemocskolják a nyugati orvosok, klinikák és adományozók hírnevét, és hogy az af-

rikaiak elveszítsék a nyugati orvostudományba vetett bizalmukat; az oroszok a járvány alatt a nyugati oltóanyagokkal szemben próbáltak bizalmatlanságot ébreszteni. Az amerikai külügyminisztérium Globális Elkötelezettségi Központja megint csak azt derítette ki, hogy a kezdeményezés vezetője egy orosz állampolgár, ráadásul az African Initiative több beosztottja is korábban a Wagner-csoport tagjaként dolgozott. A központ két irodát is megtalált, az egyik Maliban, a másik Burkina Fasóban volt.

Európában egy másik orosz kampányt az RRN vezetett; a cégnév betűszó, eredetileg abból származik, hogy *Reliable Russian News* (megbízható orosz hírek), ami később megváltozott: Reliable Recent News (megbízható friss hírek). A céget Ukrajna orosz inváziója idején alapították, része volt egy jelentősebb hírmosási műveletnek, amelyet az orosz invázió után indítottak, és amely *Doppelganger* néven ismert. Az RRN az elgépelt domainnevekkel kapcsolatos kiberbűnözésre specializálódott, tehát olyan neveket regisztrált, amelyek hasonlítanak valós hírügynökségek domainneveire, például a reuters.com helyett reuters.cfd. Továbbá autentikusnak tűnő honlapokat hoznak létre (pl. Notre Pays, azaz „A mi országunk"), de a cél itt is a megtévesztés. Az RRN hatalmas mennyiségű „hírt" gyártott. Rövid létezése során a cég több mint háromszáz honlapot indított Európában, a Közel-Keleten és Latin-Amerikában. Az ezekre az oldalakra mutató linkeket aztán arra használják, hogy a Facebook, a Twitter, a TikTok és más közösségi médiaposztok hitelesnek tűnjenek. A híreket gyorsan böngészve az ember nehezen veszi észre, ha egy cikkbeli hivatkozás a hamis Spiegel.pro honlapot linkeli be, nem pedig a valódi német magazin honlapját, a Spiegel.de-t.[171]

A *Doppelganger* művelet, amelyet oroszországi cégek hajtottak végre (közöttük a Pressenzához köthető cégek), számos akcióból állt. Létrehoztak például egy hamis tényellenőrző honlapot, de NATO-sajtónyilatkozatokat is hamisítottak, az eredeti közleményekkel megegyező betűtípussal és formában; az egyik ilyen „felfedte", hogy a NATO vezetői ukrán félkatonai csapatokat küldenek Franciaországba a nyugdíjreform miatti tüntetések leverésére.[172] Novemberben olyan ügynökök, akik a francia kormány szerint kapcsolatban voltak a *Doppelganger*-rel, festékszóróval Dávid-csillagokat fújtak épületekre szerte Párizsban, majd az elkészült fényképeket posztolták a közösségi média platformjain, abban reménykedve, hogy ezzel tovább mélyíthetik a francia társadalomban húzódó megosztottságot a gázai háborút illetően.

2023 őszén az RRN-t alkotó cégek közül néhány az Egyesült Államokban is megkezdte tevékenységét.[173] Miután a Biden-kormány törvénytervezetet nyújtott be, amelyben Ukrajna katonai segítségnyújtását kezdeményezte, az orosz stratégák arra utasították az alkalmazottaikat, hogy közösségi médiaposztokat gyártsanak, amelyek egy amerikai „nagyváros külvárosi lakójától" származnak. A *The Washington Post* szerint a posztok egy olyan amerikait próbáltak mutatni, aki „nem támogatja az amerikai katonai segítségnyújtást Uk-

rajnának, mert azt gondolja, hogy azt a pénzt az amerikai, nem pedig az ukrán határok védelmére kéne fordítani". Véleménye szerint a Biden-kormány politikája „az Amerikai Egyesült Államok összeomlásához fog vezetni". A következő hónapokban ellepték a közösségi média oldalait az ilyen tartalmú posztok, ahogy azok is, amelyek az ukrán korrupciós ügyekkel foglalkoztak, például azzal a teljes mértékben hamis hírrel, hogy Zelenszkij elnöknek két jachtja is van.

A támadási stratégia sikeres volt, illetve a kitalációk egy része hihető, mivel a projekt felerősítette azt a meggyőződést, hogy az olyan demokráciákban, mint az Amerikai Egyesült Államok vagy Ukrajna, káosz és korrupció uralkodik, és ezzel a republikánusok egy része is hajlamos egyetérteni. Thom Tillis republikánus szenátor egy televíziós interjúban arról beszélt, hogy az ukrajnai támogatással kapcsolatos szenátusi vita során néhány kollégája, aki a hamis híreket olvasta, azon aggódott, hogy az ukránok „majd jachtokat vásárolnak maguknak ebből a pénzből". Az ohiói republikánus képviselő, Michael R. Turner, a képviselőház titkosszolgálati állandó bizottságának a tagja, egy interjúban kiemelte, hogy „Pontosan látjuk, hogy Oroszországból közvetlenül áramlanak Ukrajna-ellenes és Oroszországot támogató álhírek, amelyek néha még a képviselőházban is elhangzanak".[174]

Az álhíreket olvasó, majd azokat megosztó emberek többségének azonban fogalma sem volt, hogy ki, hol és miért találta ki ezeket. A lényeg pedig ez, mert bármennyire is slendrián és összecsapott a munkájuk, van logika abban, ahogyan az RRN és a testvérszervezetei működnek. És ezt a logikát tanulmányozzák és lemásolják az Autokrácia Rt. más tagjai.

2018-ban egy tájfunt követően több ezer utas vesztegelt az Oszaka melletti Kanszai nemzetközi repülőtéren Japánban, néhányan közülük turisták voltak Tajvanból. Egy ilyen történetnek alapvetően nem sok politikai tartalma van. Néhány órával az incidenst követően azonban egy tajvani hírportál arról számolt be, hogy a tajvani diplomaták nem siettek a pórul járt tajvani állampolgárok segítségére. Közben néhány blogger felvillanyozva kezdett arról posztolni a közösségi médiában, hogy bezzeg a kínai hivatalnokok már buszokat is küldtek, hogy segítsenek a bajba jutott kínai állampolgárokon. Néhány tajvani turista megpróbálta magát kínainak kiadni, hogy feljusson a buszra. A közösségi médiában elkezdett terjedni a történet, majd fényképek és videók jelentek meg, amelyeket állítólag a reptéren készítettek.

A történet hamar elérte a tajvani média fő áramát is. Az újságírók felelősségre vonták a kormányt: Hogy lehet, hogy a kínai diplomaták ilyen gyorsan és hatékonyan cselekedtek? Miért voltak a tajvaniak ilyen lassúak és alkalmatlanok a feladatra? A tajvani hírügynökségek egyhangúan nemzeti szégyennek nevezték a történteket, hiszen egy olyan országról beszélünk, amelynek vezetői büszkék rá, hogy

nincs szükségük segítségre Kínától. Olyan címmel jelentek meg cikkek, mint például „Kínainak kellett tettetnie magát, hogy helyet kapjon a buszon", vagy „A tajvaniak hátulról követik a kínai buszt". A botrány csúcspontján a közösségi média felületén annyira elharapóztak a dühös cikkek és támadások, hogy egy tajvani diplomata, aki már nem bírta elviselni a kommentáradatot és a kudarc miatt érzett szégyent, öngyilkosságot követett el.[175]

A későbbi nyomozás több furcsa tényre derített fényt. Először is, az incidensről lelkesen posztolók nagy része nem is létezett, a fotóik komponált képek voltak. Az első kétes honlap, amely felkapta a sztorit, összeköttetésben állt a Kínai Kommunista Párttal. A videók is hamisak voltak, és a japán kormány azt is megerősítette, hogy nem érkeztek kínai buszok, így a tajvaniak állítólagos kudarca is pusztán a képzelet szüleménye volt.

Mindenesetre a tajvani újságíróknak és hírszolgáltatóknak elegendő volt a bukásnak a látszata is, hogy a tajvani kormányt támadják, ahogyan azt valószínűleg a kínai propagandisták előre kitervelték. A közösségi média anonimitása, a rejtélyes eredetű „hírközlő" honlapok elterjedése, és a tajvani politika polarizálódása mind kínai manipuláció tárgyává vált, a cél a kínai kormány kedvenc narratívájának a felerősítése volt: *A tajvani demokrácia gyenge. A kínai autokrácia erős. Vészhelyzet esetén jobb kínainak lenni.*

Az orosz hírmosás és a kínai propaganda ez idáig különbözőképpen működött. A kínaiak tartózkodtak az amerikai

politikától és az amerikai információs terektől, legfeljebb a kínai eredményeket vagy a Tibettel, Hszincsianggal vagy Hongkonggal kapcsolatos kínai véleményeket közvetítették. Még a Tajvannal kapcsolatos támadások is óvatosak és célzottak voltak, néha katonai fenyegetéssel vagy gazdasági bojkottal kombinálták az információs kampányokat. Az orosz akciók ezzel szemben jóval szervezetlenebbnek tűntek: mintha néhány hekker spagettiként hajigálná az őrültebbnél őrültebb sztorikat egy falhoz, azt vizsgálva, hogy melyik ragad oda.

A kínai és orosz stratégia azonban lassan elkezdett egymás felé közeledni. Maui szigetén 2023-ban tűzvész pusztított, a természeti csapást követően kínai trollok mesterséges intelligencia segítségével generált fényképekkel igyekeztek bizonyítani, hogy a tüzet egy titkos amerikai „időjárásfegyver" okozta.[176] Nem sokan dőltek be ennek az összeesküvés-elméletnek, de ez új mérföldkövet jelentett: elsajátítva az oroszok stílusát, a kínaiak kísérletekbe kezdtek, kapcsolati hálókat építettek, és valószínűleg egyéb bomlasztó tevékenységet terveztek. 2024 tavaszán számos kínai fiók, amely korábban kínaiul posztolt Kínával szimpatizáló tartalmat, egyszer csak elkezdett angol nyelven írni és MAGA-szimbólumokat használni, így támadva Biden elnököt.[177] Az egyik képen Biden börtönruhában volt látható, az életkorán gúnyolódtak, és sátánista pedofilnak nevezték. Az egyik kínai fiók megosztott egy RT-felvételt, amelyen hamisan azt állították, hogy Biden egy neonáci bűnözőt küldött Ukrajnába harcolni. Alex Jones

is megosztotta ezt a hamis tartalmat a közösségi médiában, és legalább négyszázezer embert ért el vele.

Mások is új vizekre eveztek. A 2018-as mexikói elnökválasztás során venezuelai valós és fiktív közösségi médiafiókok kicsi, ám annál érdekesebb szerepet töltöttek be Andrés Manuel López Obrador elnöki kampányának a támogatásában. Két típusú tartalom terjedt el: az egyik a mexikói erőszak és káosz képeit nagyította fel, amelyek arra sarkallhatják az embereket, hogy erős vezetőre adják le a voksukat.[178] A másik típusú üzenet vehemensen támadta az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt és úgy általánosságban az Egyesült Államokat. Venezuelai oroszpárti trollok, akiket egy elemző csak „zombihadseregnek" titulált, aktívan működtek Spanyolországban is, főleg a 2017-es illegális katalóniai függetlenségi népszavazás idején.[179] A referendumot Katalónia szeparatista regionális kormánya rendezte meg, amelynek a spanyol törvények értelmében nem volt felhatalmazása az esemény megszervezésére. A népszavazást így tüntetések és a rendőrökkel való összecsapások, dulakodások kísérték, amelyeket az RT cikke úgy írt le, mint „brutális rendőri túlkapások a katalóniai referendum résztvevővel szemben". „Katalónia gumibotütések záporában és gumilövedékek tüzében dönt sorsáról" – ilyen és hasonló címeket használva, a trolloknak több embert sikerült elérniük, mint az állami spanyol televíziónak.

A mexikói és a katalán esetekben ezeket a szerény összegű médiabefektetéseket – bár nem tudni, mennyire voltak hatásosak – valószínűleg úgy ítélték meg, hogy megérik a rájuk fordított energiát. Miután López Obradort megválasztották, polgári vállalkozásokat adott át a katonaságnak, csorbította a bíróságok függetlenségét, és leépítette a mexikói demokrácia intézményeit.[180] Ráadásul az ukrán háború kapcsán az orosz verziót kezdte el terjeszteni, míg az ujgurok elnyomását illetően a kínai álláspontot képviselte.[181] Mexikónak végül megromlott a viszonya az Egyesült Államokkal, és valószínűleg részben ez volt a cél.

A katalán történetnek még távolabbra nyúlnak a szálai. Miután a spanyol kormány érvénytelenítette a törvénytelen referendum eredményét, az egykori katalán elnök, Carles Puigdemot elmenekült Spanyolországból. 2019-ben egy küldött érkezett Moszkvába, Josep Lluís Alay, aki a *The New York Times* értesülései szerint az orosz kormány segítségét kérte titkos bankszámlák és cégek létrehozásában, amelyek a függetlenségi párti erők pénzügyi támogatását szolgálták volna. Néhány hónappal később furcsa, szervezetlen tüntetés tört ki Katalóniában, amikor egy csoport, állítólag orosz hírszerzési támogatással a háttérben, elfoglalt egy bankot, lezárt egy repteret és elbarikádozta a Franciaországot és Spanyolországot összekötő fő autópályát.[182]

Az orosz és a venezuelai hálózatoknak egyik esetben sem kellett feltalálni a spanyolviaszt. López Obrador igazi mexikói, mély gyökerekkel a mexikói politikában, nem betolakodó vagy beépített orosz ügynök. A spanyol megosztottság is régi és valódi probléma, a katalóniai függetlenség támogatói-

nak és ellenzőinek története régre nyúlik vissza. A francia antiszemitizmus sem új találmány, ahogy úgy általánosságban az államellenes érzelmek sem, és ez a lényeg: az autokrata információs műveletek eltúlozzák a politikában egyébként normálisnak számító megosztottság és düh érzéseit. A legszélsőségesebb hangokat pénzelik vagy proponálják, abban reménykedve, hogy ezáltal még szélsőségesebbé vagy akár erőszakossá válnak. Azt szeretnék, ha az emberek megkérdőjeleznék az államot, kételkednének a hatalom legitimitásában, és elbizonytalanodnának a demokráciát illetően is.

Amikor ezek a propagandisták és vezetőik káoszt akarnak kelteni, bármilyen ideológiát, technológiát vagy emberi érzelmet készek fel- és kihasználni. A bomlasztás eszköze lehet jobboldali, baloldali, szeparatista, nacionalista, de egészségügyi összeesküvéseket is szívesen gyártanak, és a morális pánik keltésétől sem riadnak vissza. Egyedül a cél változatlan: az Autokrácia Rt. szeretné átírni a nemzetközi játékszabályokat.

4

Az operációs rendszer megváltoztatása

Mielőtt belemélyednénk, miként próbálják az autokráciák szétverni a nemzetközi világrendet, néhány szót érdemes ejteni arról, az hogyan született.

A második világháborút követő még optimista időkben, 1946-ban, a frissen megalakult ENSZ-ben létrejött az Emberi Jogok Bizottsága, amelyet Eleanor Roosevelt, a korábbi amerikai elnök özvegye vezetett, és itt született meg az emberi jogok egyetemes nyilatkozata. A szövegezésben részt vett egy kanadai jogi szakértő, egy francia jogász, egy libanoni teológus és egy kínai filozófus. A bizottságba a Szovjetunió, az Egyesült Királyság, Chile és Ausztrália is küldött képviselőket. A később csatlakozott indiai Hansa Mehta meggyőzte a bizottság többi tagját, hogy az 1. cikkely úgy kezdődjön, hogy „Minden *emberi lény* szabadnak születik, és egyenlő méltósága és joga van".[183] A nyilatkozat szövegezésére hatással volt a kereszténydemokrata mozgalom, a konfucianizmus, a liberális joghagyomány és az egyre fejlődő nemzetközi jog területe is. Egészen rendkívüli, hogy a bizottság tagjai mind valóban őszintén hittek benne, hogy az egyetemes emberi jogok léteznek, tehát találhatunk olyan elveket, amelyek közösek minden kultúrában és politikai rendszerben.

A Szovjetunió és szatellitállamai nem szavazták meg a dokumentum ratifikálását 1948-ban. Az új afrikai, ázsiai és latin-amerikai ENSZ-tagállamok azonban támogatták a nyilatkozat elfogadását, az észak-amerikai és európai tagokkal együtt. A nyilatkozat leszögezte, hogy „az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon". Továbbá elismerte „hogy az emberi jogok el nem ismerése és semmibevevése az emberiség lelkiismeretét fellázító barbár cselekményekhez vezetett". Az egyik elv, amelyet a dokumentum megerősített, hogy „minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz", továbbá „senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni", a kínvallatást és a rabszolgaságot pedig be kell tiltani. A 12-es cikkely azt is kimondja, hogy „senkinek magánéletébe, családi ügyeibe, otthonába vagy levelezésébe nem szabad önkényesen beavatkozni, sem pedig becsületében vagy jó hírnevében megsérteni. Minden személynek joga van a törvény védelméhez az ilyen beavatkozásokkal vagy sértésekkel szemben."

Ezek az elvek később számos más egyezmény, illetve multilaterális intézmény alapjául is szolgáltak. A helsinki záróokmány megerősítette az európai határok sérthetetlenségét és formálisan is lezárta a második világháborút. Az okmány kijelenti, hogy az aláírók „elősegítik és ösztönzik az állampolgári, a politikai, gazdasági, szociális, kulturális és egyéb

jogok és szabadságok hatékony gyakorlását, amelyek mindegyike az emberi személyiség méltóságából fakad, és lényeges annak szabad és teljes fejlődése számára."[184] Az Amerikai Államok Szervezetének alapító okirata pedig kiemeli, hogy „a képviseleti demokrácia elengedhetetlen feltétele a stabilitásnak, a békének és a régió fejlődésének".[185]

Ezek a dokumentumok és egyezmények, amelyeket gyakran a szabályalapú rend pillérének neveznek, mindig is arról szóltak, hogyan *kellene* a világnak működnie, nem pedig azt írták le, hogy hogyan működik. A népirtás bűntettének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló ENSZ-egyezmény nem akadályozta meg a népirtást Ruandában. A genfi egyezmény nem vetett véget az amerikai katonák kínzásának Vietnámban, sem az iraki hadifoglyok kínvallatásának az amerikaiak által. Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának aláírói között találunk több olyan országot is, ahol a sárba tiporják az emberi jogokat, ilyen például Kína, Kuba, Irán és Venezuela. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága már régen nevetség tárgya lett.

Ennek ellenére az is tagadhatatlan, hogy ezek a dokumentumok hatással voltak és vannak a világra, az emberek viselkedésére. Az 1960-as években például a szovjet másként gondolkodók kínos helyzetbe hozták a kormányt, mivel felhívták rá a figyelmet, hogy a Kreml olyan egyezményeket írt alá, amelyek az emberi jogi nyelvezetet használják. A huszonegyedik század elején pedig hadbíróság elé állították, elítélték és börtönbe vetették azokat az amerikaiakat, akik

rosszul bántak az iraki hadifoglyokkal, hiszen ezzel vétettek a genfi egyezmény ellen. Az ENSZ emberi jogi főbiztosa pedig 2022-ben kiadott egy jelentést a kínaiak ujgurokkal szembeni eljárásáról, amelyben a tömeges letartóztatásokat és kínzásokat „emberiség elleni bűntettnek" nevezte. A kínaiak úgy reagáltak, ahogy arra számítani lehetett: a dokumentumról azt állították, hogy egy „hamis információkból összefércelt szöveg, amely az USA és a nyugati országok politikai céljait szolgálja".[186] Magát a jelentést azonban nem tudták eltüntetni a nemzetközi médiából, ahogy a Kínában keltett visszhangját sem. A Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) 2023-ban elfogatóparancsot adott ki Putyin elnök és Maria Lvova-Belova, az orosz elnöki hivatal gyermekjogi biztosa ellen; a vád több ezer ukrán gyermek elrablása és jogtalan deportálása volt. Bár az oroszok csak legyintettek a vádakra, az elfogatóparancs még mindig érvényben van, így Putyin elnök a letartóztatást kockáztatja, ha olyan országba utazik, amely aláírta a Nemzetközi Büntetőbíróság egyezményét.[187]

Mivel az autokráciák nem tudják megakadályozni ezeknek a szabályoknak a működését, vagy legalábbis nem mindegyikét, inkább azt szeretnék, ha ez az egész emberi jogi nyelvezet eltűnne a nemzetközi színtérről. Míg a nyugati vezetők más problémákkal voltak elfoglalva, a kínaiak a külpolitikai revízió időszakába léptek. A Kínai Kommunista Párt 2017-es kongresszusán, Hszi Csin-ping nyíltan kijelentette „egy új korszak" eljövetelét, amelyben a „nagyhatalmi

diplomácia fog érvényesülni kínai vonásokkal".[188] Ebben az új érában, amely elhozza „a kínai nemzet megfiatalodását", Kína elkötelezte magát, hogy „aktívan részt vesz a globális kormányzati rendszer átalakításában". A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy Kína mindent megtesz annak érdekében, hogy az emberi jogok és a demokrácia nyelvezete kikopjon a nemzetközi intézmények mindennapi használatából. „Mielőtt a Kínai Kommunista Párt az új világrend élére kerülhetne, morális legitimációra, tiszteletre és elismerésre van szüksége, ehhez pedig először hatástalanítania kell a nyugati egyetemes emberi jogok jelentette fenyegetést" – véli a Kína-szakértő és jogtudós, Andréa Worden.[189]

Külső szervezetek és független ügynökségek ellenőrzik és mérik az *emberi jogok* helyzetét a nemzetközi standardoknak megfelelően. Kína ehelyett *a fejlődéshez való jogot* szeretné az előtérbe helyezni, amelyet egy adott kormány maga definiálhat és mérhet a saját mércéjével. Kína gyakran hangoztatja a *szuverenitás* fogalmát is, amelynek számos pozitív konnotációja létezik. A nemzetközi intézmények rendszerében azonban, „a szuverenitás" az a kifejezés, amelyet diktátorok használnak, amikor az őket ért kritikákat próbálják kivédeni, függetlenül attól, hogy azt épp egy ENSZ-szervezet, egy független emberi jogi megfigyelő vagy éppen a saját állampolgáraik fogalmazzák meg. Ha valaki elítéli az iráni rezsim bírósági eljáráson kívüli gyilkosságait, akkor az iráni mollák nyomban „szuverenitást" kiáltanak. Ha valaki kifo-

gásolja a kínai kormány elnyomását a hongkongi lakossággal szemben, Kína is egyből a szuverenitását kezdi emlegetni. Ha valaki az ENSZ egyetemes egyezménye 1-es cikkelyét idézi, miszerint „minden *emberi lény* szabadnak születik, és egyenlő méltósága és joga van", az autoriter rendszer támogatói a szuverenitás fontosságát szajkózzák, és legyintenek az ilyen nyelvezetre, ami számukra csak a nyugati imperializmus ékes példája. Az orosz elnök még ennél is kreatívabban használja a szuverenitás fogalmát. Putyin definíciója szerint a szuverenitásnak része az állampolgárok zaklatása és az országhatárok semmibevétele. Más országok inváziója természetesen csak néhány nagy nemzetnek a privilégiuma. „Nem sok országnak van a világon valódi szuverenitása" – hallhattuk tőle 2017-ben.[190] A szövegkörnyezetből egyértelmű volt, hogy véleménye szerint Oroszország szuverén ország, míg az európai államok nem azok.

Szuverenitása érdekében Kína igyekszik más változtatásokat is végrehajtani. A kínaiak szeretnék elérni, hogy az ENSZ vagy egyéb nemzetközi szervezetek dokumentumai a „politikai vagy emberi jogok" helyett inkább win-win kooperációról, azaz *kölcsönösen előnyös együttműködésről* beszélnének. Ez az ő olvasatukban azt jelenti, hogy mindenkinek az előnyére válik, ha az országok megtarthatják saját politikai rendszerüket. A kínaiak továbbá igyekeznek népszerűsíteni a *kölcsönös tiszteletadás* fogalmát, ami magyarul annyit jelent, hogy senki se illesse kritikával a másikat. Ez a szóhasználat szándékosan unalmas és mentes a fenyegető hangnemtől:

ugyan ki szólalna fel a „kölcsönösen előnyös együttműködés és tiszteletadás" ellen?

A kínai küldöttek mindenesetre keményen dolgoznak – és nem is eredménytelenül –, hogy ilyen megfogalmazásokat illesszenek be az ENSZ-dokumentumokba. Amennyiben a kölcsönös tiszteletadás, a felek számára előnyös együttműködés és a szuverenitás a meghatározó, akkor már nem marad hely az emberi jogi aktivistáknak, a nemzetközi vizsgálóbizottságoknak és úgy általában bármiféle nyilvános beszédnek, amely a Tibettel, Hongkonggal vagy Hszincsianggal kapcsolatos kínai politikát kritizálhatná. Az ENSZ-nek már így is korlátozott a hatalma, hogy a tagok tevékenységei után nyomozzon, és egyre csak szűkül.

Míg Kína megpróbálja megváltoztatni a diplomaták és bürokraták beszédmódját az ENSZ-ben, addig Oroszország a mindennapi közbeszédet igyekszik átalakítani a világ különböző pontjain. Bár a kölcsönösen előnyös együttműködés jól hangzik, az orosz információs hálózatok új kedvenc kifejezése, a *multipolaritás* még vonzóbb lehet az átlagember számára. Egy multipoláris, azaz többpólusú világ az igazságosság és egyenlőség benyomását kelti, fő ellensége az Amerika-központú világ vagy amerikai hegemónia. A kifejezés azért is terjedt el, mert semleges szövegkörnyezetben pusztán azt az egyébként valós megfigyelést jelenti, hogy a világban több nemzet is jelentős nemzetközi befolyásra tett szert. António Guterres, az ENSZ főtitkára 2023-ban például kijelentette, hogy „egy többpólusú világ kialakulása felé hala-

dunk".[191] Az ötlet aligha új, Fareed Zakaria már tizenöt évvel ezelőtt leírta a „többi nemzet felemelkedésének" jelenségét, azaz az új globális hatalmak színre lépését.[192]

Az egyetemes elvek alkonyáról szóló újdonsült orosz diskurzusban a szó ráadásul marxista színezetet is kapott, mintha ezen elvek elutasításával valamiféle elnyomó hatalom alól szabadulnának fel ezek a nemzetek. Ezt az ötletet támogatandó, Oroszország, amely maga is gyarmatosító hatalomnak tekinthető, egykori gyarmatok vezetőjeként állítja be magát, Ivan Klyszcz elemző szavaival élve, a messianisztikus többpólusú világ eljövetelét hirdeti, az ádáz harcot a nyugatiak által másokra kényszerített „dekadens", „globalista" értékek ellen.[193] Amikor az orosz elnök 2022 szeptemberében ünnepi beszédet tartott a déli és keleti ukrán területek törvénytelen elcsatolásának évfordulóján, akkor nem a megkínzott és a koncentrációs táborokba zárt emberekről szónokolt, hanem azt hangoztatta, hogy ezzel a lépéssel megvédték Oroszországot az „ördögi" Nyugattól és „azoktól a perverzióktól, amelyek hanyatláshoz és kihaláshoz vezetnek".[194] Néhány hónappal később arról beszélt egy moszkvai rendezvényen, hogy „már nemcsak Oroszország szabadságáért harcolunk, hanem az egész világ a tét... Most már nyíltan kimondhatjuk, hogy a hegemón diktatúrája gyenge lábakon áll, ezt mindenki látja. Eljött a káosz és a zűrzavar időszaka, amely mindannyiunkra nézve veszélyes."[195]

A helyzet iróniája természetesen az, hogy a fenyegetés igazi forrása maga Oroszország, amely veszélyt jelent minden

szomszédos országra, éppen ezért Svédország és Finnország nagyszabású fegyverkezésbe kezdett, és nagy erőkkel készül az orosz gyarmati terjeszkedés visszaszorítására. A gyarmatellenes hangszín más környezetben is ironikus helyzeteket szült. A Wagner-csoport orosz zsoldosai 2021 óta segítenek a katonai diktatúra fenntartásában Maliban, ahol egyébként tömeges kivégzésekkel, civilek elleni atrocitásokkal és fosztogatással vádolják őket.[196] Mind Maliban, mind Ukrajnában a többpólusú világ azt jelenti, hogy erőszakos fehér orosz banditák kényükre-kedvükre garázdálkodhatnak. A Mali Actu nevű oroszpárti honlap mégis ünnepélyesen magyarázza az olvasóinak, hogy „Afrika egyre fontosabb szerepet fog betölteni egy olyan világban, amely egyre inkább többpólusúvá válik".[197]

Bármennyire is ironikus vagy gonosz, egy egész RT kampány épül a *többpólusú világrend* gondolatára, amelyet szisztematikusan terjesztenek az RT angol, spanyol és arab nyelvű híroldalain. A kifejezést átveszik és unalomig ismétlik az olyan hírmosó honlapok, mint például a Yala News; újra és újra elhangzik, szajkózzák agytrösztök, fizetett vagy önkéntes oroszpárti újságírók, az Autokrácia Rt. számtalan szóvivője. A Hszinhua hírportál úgy ünnepelte az Afrikai Unió G20-tagságát, mint a „többpólusú világrend agresszív megjelenésének" jelét.[198] A China Global Television Network egy online cikkben számolt be róla, hogy „a kínai diplomácia felélénkíti a többpólusú világot", és az íráshoz egy képet is illesztettek a szíriai diktátorról, Bassár el-Aszadról,

aki lemészárolta a saját embereit.[199] A venezuelai elnök, Maduro is arról beszélt, hogy „a világ minden népe a szenvedés zászlaja alatt egyesül, és egy többpólusú, többközpontú világról álmodik".[200] Maduro, amikor Kínában tett látogatást, kiposztolta, hogy az út „erősíti az együttműködést és egy új globális geopolitika kiépülését".[201] Észak-Korea is szeretne együttműködni Oroszországgal, hogy „létrehozzanak egy új többpólusú nemzetközi rendet".[202] Amikor az iráni elnök, Ebrahim Raiszi 2023-ban meglátogatta a három latin-amerikai autokráciát – Venezuelát, Kubát és Nicaraguát –, kiemelte, hogy az utazás célja „ellenállás az imperializmusnak és az egyoldalú világrendnek", azaz szerette volna megszilárdítani az országok ellenállását a demokrácia és az egyetemes jogok elveivel szemben.[203]

Ezek az országok, amelyek elutasítják és támadják a jog, az emberi méltóság és a jogállamiság fogalmait, idővel saját szervezeteket kezdtek létrehozni. A Sanghaji Együttműködési Szervezet tagjai – Kína, India, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Pakisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán (Afganisztán, Fehéroroszország, Irán és Mongólia csak megfigyelői státuszban van) – mind elismerik egymás „szuverenitását", nem kritizálják egymás autokrata rendszereit, és nem avatkoznak be a másik ország belügyeibe. Az úgynevezett BRICS-országok is (tehát Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság, e csoport címkéjét eredetileg a Goldman Sachs közgazdászai találták ki a feltörekvő piacok üzleti lehetőségeire) lassan alternatív nemzetközi szervezetet

hoznak létre, rendszeres találkozókkal és új tagokkal. 2024 januárjában csatlakozott Irán, Szaúd-Arábia, Egyiptom, az Egyesült Arab Emírségek és Etiópia, így belekóstolhatnak egy új, Moszkva–Peking-tengely körül forgó világrendbe.

A BRICS-országokat és a Sanghaji Együttműködési Szervezetet gyakran nem veszik komolyan, hiszen nincs mögöttük igazi tartalom, csak sok szöveg – az éves összejövetelek csak közös fotózásra jók. Mégis valamilyen valódi, létező dolgot jelentenek. Bár nem minden egyes vezető tekinthető autokratának ezeken a találkozókon – a BRICS-országoknak például nincs egységes politikai álláspontjuk –, sokan mégis arra próbálják használni ezeket a szervezeteket, hogy ugyanazt a féktelen, korlátok nélküli hatalmat gyakorolják a világban, amit már otthon sikerült elérniük. Míg a régi rendszer egyik pillére volt a „jogállamiság" elvének elterjesztése, addig ezek az új szervezetek a „jogalapú kormányzás" elvét támogatják, amely értelmében minden törvényesnek számít, amit az adott autokrata vagy kormánypárti vezető mond, akár Iránban, Kubában vagy a világ bármely másik pontján. Az új rendszernek ugyanúgy van hatása a világra, ahogy az egyetemes jogok régi rendszerének is volt valódi befolyása a nemzetek életére.

Amikor egy demokráciában élő ember a „nemzetközi jogról" meg az „emberi jogokról" olvas, akkor ezek távoli fogalmaknak tűnnek, nem érződik a közvetlen fenyegetettség. Úgy

gondolják, a politikai rendszer, amelyben élnek, bizonyára majd megvédi őket az Oroszországban és Kubában uralkodó törvénytelen állapotoktól. Bizonyára léteznek még olyan szabályok és törvények, amelyeket az egész nemzetközi közösség tiszteletben tart, például a nemzetközi vizeken vagy a légtérben hatályos jogszabályok és normák. 2021-ben ez az alapfeltevés darabjaira hullott, amikor Fehéroroszország diktátora, Aljakszandr Lukasenka olyat tett, amire még nem volt korábban példa. Utasította a fehérorosz légi irányítást, hogy térítsen el egy repülőt, amikor az áthalad a fehérorosz légtéren. A repülőgép a Ryanar ír légitársaság Athénból Vilniusba tartó, tehát két európai uniós ország közötti menetrend szerinti járata volt. A fehérorosz légi irányítás azt a valótlan üzenetet küldte a pilótáknak, hogy a gépen bombát helyeztek el. A fehérorosz állami média beszámolt róla, hogy ezt követően a repülőgépet Minszkbe, Fehéroroszország fővárosába „kísérte" egy MiG vadászrepülő.

A valóságban a bombafenyegetés hamis volt, ráadásul közelebbi repülőtéren is le lehetett volna szállni. Több furcsaság is érezhető a történetben, például miután a repülőgép landolt, senki sem foglalkozott azzal, hogy az utasok minél hamarabb biztonságba kerüljenek. A mutatvány valódi célja akkor vált egyértelművé, amikor leszállítottak két utast: Roman Prataszevics fehérorosz ellenzéki bloggert és újságírót, valamint a barátnőjét, Szofija Szapegát. Prataszevics egyike volt a Nexta Telegramm eredeti szerkesztőinek; a 2020-as óriási minszki kormányellenes tüntetések során a blogcsatorna az egyik legfontosabb információforrás volt.[204] Prataszevics később elmenekült az országból, és azóta száműzetésben él. A fehérorosz állam távollétében „terroristának" mondta ki, így amikor a gép leszállásba kezdett, már tudta, hogy ő a célpont.[205] „Halálbüntetés vár rám" – mondta az egyik utasnak.[206] Az állam végül nem végezte ki, de brutális kihallgatásoknak, izolációnak és kínzásoknak vetették alá, sok más fehérorosz politikai fogolyhoz hasonlóan.[207] Prataszevics végül, hogy mentse az életét, egy groteszk televíziós vallomásban megtagadta a barátait és szakított barátnőjével, Szapegával.[208]

Sokatmondó, hogy Lukasenka hajlandó volt hamis okkal eltéríteni és ezáltal veszélyeztetni egy európai légitársaság Európában regisztrált gépét, amelyen többségben európai állampolgárok utaztak egyik európai országból egy másikba. Ez azt jelenti, hogy készen állt a teljes szakításra Európával, és egészen biztos lehetett az autokrata világ gazdasági és politikai támogatásában. Lukasenka önbizalma indokoltnak bizonyult. Bár a repülőgép eltérítése kiváltotta a nyugati országok már-már szokásos tiltakozását, továbbá a fehérorosz légitársaság járatait kitiltották az európai légtérből, Lukasenkának ennél többet nem kellett feláldoznia. Nem létezett olyan nemzetközi szervezet, amelynek lett volna akkora hatalma vagy befolyása, hogy megbüntesse Fehéroroszországot, vagy kiszabadítsa Prataszevicset. Lukasenkát megvédte a „szuverenitás" pajzsa és a sok barátja. Az esetet követően az RT vezetője kiposztolta, hogy „irigyli" Fehéroroszország-

got: „Lukasenka gyönyörűen teljesített".[209] Egy magas rangú orosz tisztviselő pedig „megvalósíthatónak és szükségszerűnek" nevezte a gépeltérítést.[210]

Bár valószínűleg ez volt az első eset, amikor egy autokrata kormány – áthágva a nemzetközi légi irányítás szabályait – elrabolt egy ellenzékit, abban azonban nincsen semmi újszerű, hogy egy autokrácia a határain túl is zaklatja, letartóztatja vagy megöli a saját állampolgárait. A Freedom House nevű emberjogi szervezet ezt „transznacionális elnyomásnak" hívja, és több mint hatszáz ilyen ügyet tart számon.[211] Néha a titkosszolgálat emberei vagy bérgyilkosok végzik el a piszkos munkát. Az orosz katonai hírszerzés, a GRU emberei például radioaktív anyagokat és idegmérget vetettek be a Kreml Londonban és Salisburyben élő ellenségei ellen. Bár a célpontjuk túlélte, egy brit nő véletlen áldozata lett a támadásnak. Egy bérgyilkos, akit az orosz állam bérelt fel, Berlin központjában végzett egy korábbi csecsen harcossal.[212] Oroszország bírálói és különböző orosz üzletemberek rendszeresen halnak furcsábbnál furcsább halált, amikor a világ különböző pontjain, például Indiában, Dél-Franciaországban vagy akár Washingtonban lezuhannak egy lépcsőn, vagy éppen kiesnek egy ablakon.[213] Az elmúlt négy évtizedben az Iráni Iszlám Állam Dániában, Franciaországban, Németországban, Hollandiában, Svédországban, az Egyesült Királyságban, a Közel-Keleten, Latin-Amerikában és az Amerikai Egyesült Államokban is ölt meg vagy próbált

megölni száműzetésben élő iráni állampolgárokat.[214] Az elmúlt évtizedben az áldozatok száma meredeken megnövekedett. 2023 januárjában az USA-ban bíróság elé állították egy bűnbanda három tagját; az azeri, orosz és grúz férfit azzal vádolták, hogy az iráni kormány megbízásából merényletet terveztek Maszih Alinezsád ellen brooklyni otthonában. Alinezsád amerikai állampolgár, az iráni rezsim hangos és nyílt kritikusa.[215]

Az autokráciák néha támogatják is egymást az ilyen típusú tevékenységekben, ezáltal segítik valamiféle kvázitörvényesség látszatát kelteni. A Sanghaji Együttműködési Szervezet tagjai például együtt harcolnak a terrorizmus, a szeparatizmus és a szélsőséges csoportok ellen, ennek keretében, pedig hajlandók elfogadni, hogy a tagok különféleképpen értelmezik ezen jelenségeket. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha Kína egy száműzetésben élő állampolgáráról azt állítja, hogy bűnöző, akkor például Oroszország, Kazahsztán vagy bármelyik másik tag készséggel visszatoloncolja az illetőt Kínába. Ráadásul Oroszország és Kína nyomására már más országok is nyújtanak ilyen formában segítséget, általában a hibrid demokráciák. Thaiföld nem is tagja a Sanghaji Együttműködési Szervezetnek, de már tartóztatott le orosz ellenzékieket, illetve deportált Kínába az ujgur kisebbséghez tartozó embereket. Törökország korábban még az ujgurok oldalán állt, hiszen egy muszlim, török nyelvű népről van szó, de azóta már ők is letartóztattak és visszatoloncoltak

ujgurokat. Az egyik ujgur másként gondolkodó szavaival élve: „ha az ember Kínával áll szemben, akkor mindenhol fenyegetés alatt áll".[216]

Kína különös figyelmet szentel a világ bármely pontján diaszpórában élő kínaiak megfigyelésére is. Az Amerikában és Kanadában élő demokráciapárti aktivistákat gyakran keresik fel kínai ügynökök, akik megpróbálják meggyőzni vagy megzsarolni őket, hogy térjenek haza.[217] Egyeseket telefonon keresztül vagy az online térben fenyegetnek meg. Ciping Huang az egyik legismertebb kínai demokráciapárti aktivistáról, Vej Csing-sengről elnevezett alapítvány vezetője. Arról számolt be, hogy washingtoni irodájukba rendszeresen, már legalább tízszer betörtek az elmúlt évtizedben. Régi számítógépek tűntek el, elvágták a telefonvezetéket, a leveleiket bedobták a vécébe, valószínűleg a cél a megfélemlítés, hogy a dolgozók tudják, ott járt valaki. Az FBI 2023-ban letartóztatott két embert, akit azzal vádoltak, hogy egy illegális kínai „rendőrőrsöt" üzemeltetett New York városában, és kínai biztonsági szakemberek kínai állampolgárokat, köztük ellenzékieket figyeltek meg.[218] A holland kormány is leleplezett két törvénytelenül működő kínai rendőrőrsöt az ország területén.[219] Ha lehet hinni a pletykáknak és a szóbeszédnek, máshol is megtalálhatóak ezek a szervezetek.

A kisebb autokráciák is eltanulták ezeket a módszereket. 2024 februárjában négy ember chilei rendőrnyomozónak adva ki magát elrabolta és brutálisan meggyilkolta santiagói otthonában Ronald Ojedát, a száműzetésben élő egykori venezuelai katonatisztet.[220] Kilenc nappal később másfél méternyi beton alatt találtak rá a maradványaira. A ruandai kormány zaklatott, bántalmazott és meggyilkolt száműzetésben élő ellenzékieket legalább hat országban, köztük Belgiumban, ahol egy korábbi politikus holttestét a csatornában találták meg, illetve a Dél-afrikai Köztársaságban, ahol egy egykori katonai vezetőt hasba lőttek. Paul Rusesabagina az 1994-es ruandai népirtás során több ezer embert fogadott be, később igaz történetét megfilmesítették a *Hotel Ruanda* című Oscar-díjas filmben. A férfi később összeütközésbe került Paul Kagame ruandai elnökkel, és elhagyta az országot. Bár az Amerikai Egyesült Államokban élt, 2020-ban egy privát repülőgépre csalták, amely Dubajon keresztül Kigaliba repült, a landolást követően Rusesabaginát azonnal börtönbe zárták.[221] A hibrid demokráciának számító India is szoros figyelemmel követi a politikai ellenzék tagjait a világ különböző pontjain. Közvetett bizonyíték van rá, hogy indiai ügynökök 2023-ban megölték Hardeep Singh Nijjart, egy Kanadában élő szikh közösségi vezetőt, és egy másik, az USA területén élő ember meggyilkolását is tervezték.[222]

Ezeknek a támadásoknak az elsődleges célja, természetesen, a politikai ellenfelek eltávolítása, megfélemlítése és semlegesítése. Egy ország bírálója még a távolból is jelentős befolyást tud elérni, például egy YouTube-csatorna vagy WhatsApp-csoport segítségével, és az autokrata rezsimek cselszövései ellenére is a remény szimbólumává válhat azáltal, hogy hű marad az elveihez. A transznacionális elnyomás

azokban az országokban is gyengíti a jogrendet, ahol ezek a bűncselekmények megtörténnek. A rendőrség ezekben az országokban általában lassan hozzászokik az ilyen erőszakos bűntettekhez, ráadásul úgyis külföldiek az áldozatok. A kormánytisztviselők, akik korábban együttérzőek voltak a politikai száműzöttekkel, hamar érzéketlenné és közönyössé válnak a zaklatásokkal szemben, hiszen van nekik ennél fontosabb dolguk is. A bűncselekményekről szóló hírek is kikopnak a helyi újságokból, vagy csak elszórtan jelennek meg tudósítások. Elterjed az a meggyőződés, hogy Kínát, Ruandát vagy Iránt *egyszerűen nem lehet megállítani,* ilyen a természetük, mindig is így viselkedtek. A demokráciák egyszerűen elfogadják a törvénytelenséget, még a saját határaikon belül is. Ami nem meglepő, mert az erőszakot is sokkal nagyobb mértékben fogadják el.

2018 szeptemberében az Egyesült Nemzetek Szervezete közbelépett, hogy deeszkalálja a helyzetet Idlibben, a Szíria északnyugati részén fekvő városban. A „deeszkaláció" kifejezés eufemizmus, ezt a szót használják a diplomaták, amikor nem tudják megakadályozni egy háború kitörését, de azért igyekeznek a lehető legtöbb életet megmenteni. Szíria aktív háborús övezet volt ebben az időszakban, 2011 óta konfliktusok tépázták. Abban az évben fordult a szíriai diktátor a békésen tüntetők ellen, akik a brutális rezsim végét követelték. Aszad valószínűleg elveszítette volna a polgár-

háborút, ha Irán nem küld katonákat, tanácsadókat, nem oszt meg hírszerzési információkat, és nem ad fegyvereket, illetve, ha Oroszország nem csatlakozik 2015-ben a konfliktushoz a szíriai kormány oldalán. Az autokrata világ Venezuelát, Zimbabwét és Fehéroroszországot propagandával, megfigyelési technológiával és pénzügyi forrásokkal segíti, Aszad bőrét ennél kevésbé kifinomult módszerekkel, orosz és iráni puskagolyókkal mentették meg.

A két ország katonai segítségnyújtása mögött különböző motivációk húzódtak. Iránnak hozzáférésre volt szüksége a szíriai területekhez, amelyeken keresztül fegyvert és katonákat küldhet iráni csatlós csoportoknak, például a libanoni Hezbollahnak, a Hamásznak, vagy egyéb kisebb szerveződéseknek Palesztinában, Irakban és Szíriában.[223] Az irániaknak kapóra jött Szíria Izrael-ellenessége is. Bár Aszad nem támogatta teljesen az Iszlám Állam vallási háborúját, mégis egyfajta pluszerőt, fenyegetést és egy extra szövetségest jelentett a régióban.

Putyin tágabb összefüggésekben gondolkodott. Az orosz beavatkozás valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a szíriai felkelést megelőző arab tavasz túlságosan emlékeztette Putyint a „színes forradalomra", amelynek a kitörésétől tartott Oroszországban. Továbbá ez jó lehetőséget jelentett a számára, hogy bemutassa az oroszoknak: a politikai mobilizáció és a politikai tüntetések véres tragédiába torkollnak. Ráadásul így megőrizhette a Szíriával ápolt jó kapcsolatait, és bebizonyíthatta, hogy az Egyesült Államokkal egyenrangú félként

tud fellépni a Közel-Keleten.[224] Barack Obama elnök két évvel korábban, ígérete ellenére, nem volt hajlandó beavatkozni, miután a szíriai kormány iráni segítséggel készült vegyi fegyvereket vetett be.[225] Putyin úgy ítélte meg, ez megfelelő alkalom, hogy túljárjon Obama eszén, és mindenkinek megmutassa, mit is ért a többpólusú és új világrend elvén. Az ezt követő néhány évben az orosz, a szíriai és az iráni katonai csapatok közösen szegtek meg minden elképzelhető normát és nemzetközi jogi szabályozást.

Az egyik ilyen tesztre Idlibben került sor. A terület akkoriban az egyik utolsó olyan része volt Szíriának, amelyet az ellenzék tartott ellenőrzése alatt. A „deeszkalációs" folyamat részeként az ENSZ megkérte az összes részt vevő felet, hogy kerülje el a kórházak és az egészségügyi létesítmények elleni támadásokat. Az ENSZ az intézmények pontos koordinátáit is az oroszok rendelkezésére bocsátotta, hogy megvédje az ilyen épületeket. Az orosz és szíriai pilóták viszont nem az épületek elkerülésére használták az adatokat, hanem pontosan *az ENSZ-től kapott koordináták alapján célozták meg a kórházakat.* Több közvetlen találat után a területen tevékenykedő egészségügyi csapatok úgy döntöttek, hogy nem osztanak meg több információt az ENSZ-szel.[226]

Az elképesztő esetnek sokkolnia kellett volna a világot. Az Orvosok Határok Nélkül elnöke, Joanne Liu így fogalmazott: „Szíriában az abnormális normalizálódott.[227] Az elfogadhatatlan elfogadhatóvá változott. Pedig az ilyen támadások normalizálása számunkra elfogadhatatlan." Még-

is pontosan ez következett be, semmiféle különleges lépés nem történt, mind Európa, mind Észak-Amerika elfogadta, hogy az oroszok mostantól kezdve kórházakat fognak célba venni. A világ azt is tétlenül nézte, hogy szíriai vadászrepülők megtámadnak egy ENSZ-konvojt. Az akciót egy ENSZ-jelentés a következőképpen írta le: „...alaposan megtervezett és könyörtelenül végrehajtott támadás, amely szándékosan akadályozta a humanitárius segítségnyújtást és a szervezet dolgozóinak a munkáját."[228] A Szíriában féktelenül dúló erőszak megalapozta a fanatikus dzsihádista szervezet, az ISIS, az Iszlám Állam felemelkedését; a Hamász 2023. október 7-én, Izrael ellen intézett brutális támadását, és azt, hogy a Hamász kórházakat használt katonai célokra Gázában; továbbá megalapozta azokat az izraeli támadásokat, amelyek kórházak és egyéb polgári célpontok ellen irányultak Gázában. Amikor kiderült, hogy az ENSZ Palesztin Menekülteket Segélyező és Munkaközvetítő Hivatala Hamász-katonákat rejteget, senki sem lepődött meg: az ENSZ képtelen elérni, hogy a Biztonsági Tanács tagjai betartsák a szabályokat, és már azt sem tudja megakadályozni, hogy a saját szerveinek alkalmazottai törvénytelen, erőszakos cselekményekhez aszszisztáljanak.

A szíriai háború másfajta precedenst is teremtett: először fordult elő, hogy egy konfliktusban az egyik fél szándékosan a nemzetközi intézményeket és a humanitárius segélyszervezetek dolgozóit állította háborús propagandája középpontjába. A Kreml által támogatott rengeteg álújságírót és a más

kampányokból már ismert több ezer közösségi médiafiókot többször is felhasználták a szaringáz és más vegyi anyagok szíriai használatát vizsgáló OPCW, a Vegyifegyver-tilalmi Szervezet lejáratására. Azt állították, hogy a vegyi támadásokat bemutató felvételek vagy egyéb bizonyítékok mind hamisak vagy megrendezettek.[229]

Ugyanez a hálózat, megerősítve brit, illetve amerikai szélsőbaloldali és alt-right kutatókkal, szakértőkkel, trollokkal és bloggerekkel, hasonló sikert ért el a fehér sisakosok esetében is. A 3300 fős, szíriai civil önkéntesekből verbuvált készenléti egység több ezer emberen segített a bombázások során, gyakran szó szerint a romok alól húzták ki a sérülteket. A fehér sisakosok csapata, hivatalos nevükön a szíriai polgári védelem, a szíriai kormány támadásait is dokumentálta; fényképeket, videókat és személyes beszámolókat készítettek. Miután a szíriai rezsim 2017-ben szaringázt vetett be, az egyik fehér sisakos önkéntes a következőről számolt be: „eszméletlen állapotban lévő emberek… remegő, görcsbe ránduló testek, a szájakból és a légutakból hab tajtékzott fel".[230] Az emberek hittek a tanúvallomásnak, hiszen a fehér sisakosok átlagemberek voltak, akik átlagembereken segítettek, és a munkájuk bizalmat szült másokban. Az oroszok pontosan látták ezt, ezért igyekeztek aláásni ezt a bizalmat, először azáltal, hogy a fehér sisakosokat hol Soros Györgyhöz, hol az al-Káidához próbálták kötni, majd azt állították, hogy a mentőakcióik „megrendezettek", és a támogatóikat

azzal akarták besározni, hogy valójában a terrorizmust segítik.

A fehér sisakosokat rágalmazó orosz kampány több millió emberhez elért, nem utolsósorban azért, mert addigra az orosz propagandagépezet már jól megtanult játszani az algoritmusokkal, hamarabb, mint a közösségimédia-vállalatok. 2018 áprilisában begépeltem a YouTube-csatorna keresőmotorjába, hogy „fehér sisakosok", és az első tíz találatból hét hivatkozás olyan videofelvételeket mutatott, amelyeket az RT gyártott.[231] Kétségeket ébresztettek azzal kapcsolatban, hogy egyáltalán használt-e bárki is vegyi fegyvereket, illetve, azt terjesztették, hogy ha valamelyik fél mégis bevetett ilyen fegyvereket, akkor az a szíriai ellenzék volt, nem pedig a kormányerők. Az egymásnak ellentmondó irdatlan mennyiségű információ hatására az emberek úgy érezték, az igazságot lehetetlen kideríteni. Ennél azonban több is kockán forgott. A fehér sisakosok a szolidaritás, az emberség és a remény érzését keltették másokban. Oroszországnak és Iránnak a háború megnyeréséhez szüksége volt rá, hogy a szíriai nép kétségbeesésbe és apátiába süllyedjen, a világ többi részét pedig lebénítsa a tehetetlenség. Sikerrel jártak.

Idővel az európaiak már nem is említették a háborút. Helyette a még soha nem látott számban érkező szíriai menekültekre fordult mindenki figyelme. A menekülthullám olyan nagymértékű volt, hogy kibillentette a kontinenst a politikai egyensúlyából, és hatással volt több európai

választás kimenetelére is, a 2015-ös lengyel választásoktól kezdve a 2016-os brit brexit népszavazáson át a 2024-es európai uniós parlamenti választásokig. A bevándorlókkal kapcsolatos aggodalmakat felnagyították a szélsőjobboldali troll online műveletsorozatok és az orosz információs kampányok, továbbá több látványos terroristatámadás, olyan csoportosulások részéről, amelyek kapcsolatban állnak az autokratákkal, vagy pénzügyi támogatást kapnak tőlük. Az arab világ is belenyugodott a szíriai vérontásba. Az Arab Liga 2011-ben megfosztotta Aszadot a tagságától, amiért az fegyvertelen tüntetők közé lövetett, ám 2023-ban újra körükbe fogadták. A diktátor, miután Oroszország és Irán megmentette a rezsimet az összeomlástól, rezzenéstelen arccal fogadta el az újbóli tagfelvételét, és kérte, hogy „...ne kerüljön sor beavatkozásra. A belügyeket az adott ország lakosaira kell bízni, hiszen ők képesek a legjobban saját ügyeik rendezésére."[232]

Hszi Csin-ping is örömmel fogadta a szíriai háború végeredményét, 2016-ban még Iránba is elutazott, hogy egy új partnerséget jelentsen be azzal a rezsimmel, amely segített elpusztítani Szíriát: „Elhatároztuk, hogy kapcsolatunkat... a stratégiai partnerség szintjére emeljük."[233] Irán közben új külpolitikai szlogent alkotott – „forduljunk kelet felé" –, és egy megegyezés keretében kedvezményesen kezdett szállítani Kínának olajat, továbbá hozzáférést adott az iráni petrolkémiai, infrastrukturális és telekommunikációs piacokhoz. Ez a megegyezés gyengítette a Trump-kormány által kivetett

szankciókat, és valószínűleg ez is volt részben a szerződés célja.[234]

Végül arról is szót kell ejteni, hogy a szíriai háború a katonai harcászat új formáit vezette be. A hagyományos orosz katonai erőkön és iráni tanácsadókon túl megjelentek a harctéren mindenféle zsoldosok és harcosok, akik gyakran különböző országokhoz voltak köthetőek, de gyakran saját finanszírozást (és saját motivációt) is hoztak magukkal. Az egyik ilyen csapat volt a Wagner-csoport, amely több zsoldoscsoportot fogott össze, amelyek eredetileg a 2014-es kelet-ukrajnai harcokban vettek részt, de később Líbiába és Szíriába küldték őket. A csoportot a kezdetektől az orosz állam pénzelte és támogatta, közvetlenül, illetve különböző állami szerződések révén is, amelyeket Jevgenyij Prigozsin, a Wagner-csoport de facto vezetője intézett.[235] Mivel a Wagner-csoport „magán"-haderőként hirdette magát, így az orosz állam elhatárolódhatott a csoport tagjaitól és azok tetteitől. Ha a harcok során életüket vesztették, akkor nem „orosz katonák" haltak meg, és az államnak nem kellett róluk tudomást vennie. A besorozott katonákkal ellentétben a Wagner-zsoldosok különböző üzleti tárgyalásokba is belefolyhattak azokon a helyeken, ahol harcba küldték őket, például bányászati koncessziókat vagy ásványi anyagokra vonatkozó kiviteli engedélyt szereztek, amiből fedezték a felszerelés és a lőszer költségeit.

Az Iránhoz köthető csoportok is hasonló szerepet töltenek be. A Hezbollahot és a Hamászt, csakúgy, mint a húti-

kat Jemenben, gyakran terroristaszervezetként írják le, nem pedig mint zsoldosokat, de a működési logikájuk gyakran hasonló. Ahogyan az Autokrácia Rt. tagjait nem köti össze semmiféle ideológiai meggyőződés, úgy az iráni csatlósok sem kötődnek ideológiailag a Wagner-csoporthoz vagy egymáshoz.[236] Más szempontból hasonlítanak az orosz megfelelőjükhöz. A Wagnerhez hasonlóan, az irániakhoz köthető csoportok is szerződéses katonákat toboroznak, kiterjedt üzleti kapcsolatokkal rendelkeznek és gyakran folytatnak propagandakampányokat, az iráni rezsim változó mértékű támogatásával. A Hezbollahnak politikai pártja van Libanonban, amely televíziós műsorokat és programokat gyárt.[237] A Hamász a 2023. októberi támadást megelőzően úgy vezette a gázai területet, mintha a saját hűbérbirtoka, miniatűr autokrata állama lenne. A hútik, akiket a Hezbollah képzett ki, ellenőrzésük alatt tartják Jemen egyik régióját, de a csoport globális babérokra tör, Izraelt és az Egyesült Államokat látva fő ellenségként. Mindegyikükben közös, hogy megvetik az összes nemzetközi szabályt, és olyan mértékű radikalizmus uralkodik a köreikben, ami még a síita–szunnita vallási megosztottságon is felül tud kerekedni.

Hasonló katonai-pénzügyi csomagokat, bennük fegyvereket, hivatalosan nem nyilvántartott katonákat, propagandistákat és tanácsadókat, másoknak is felajánlanak. A Wagner-zsoldosok 2021-ben Malira érkeztek: a katonai rezsim puccsal hatalomra került vezetői invitálták őket, hogy vált-

sák le a francia és egyéb csapatokat, amelyek egy iszlamista felkelés leverésében segédkeztek. Már a puccs előtt is megjelentek Malin az oroszpárti hírügynökségek, oroszpárti szervezetek és az orosz stílusú dezinformációs kampányok, amelyek Franciaországot és az ENSZ-t vették célba.[238] A puccsot követően az oroszok egyebek mellett három aranybányához jutottak Malin. Ugyanilyen történet bontakozott ki párhuzamosan a Közép-afrikai Köztársaságban, ahol az elnök megkérte a Wagner-csoportot, hogy segítsen leverni az országban dúló lázadást. Azóta Wagner-zsoldosok védik az elnököt, és brutálisan elnyomják minden ellenségét. Még egy rádióállomást is üzemeltetnek, amely orosz és kormánypárti propagandaanyagokat gyárt és hevesen kikel „a neokolonializmus modern gyakorlata ellen".[239] 2022 márciusában egy orosz diplomata alkotmánymódosítást javasolt a Közép-afrikai Köztársaság legfelsőbb szintű bíróságának, hogy az ország oroszpárti elnöke ne csak két cikluson át maradhasson hatalmon.[240] Amikor az egyik bíró ellenkezett, elmozdították a pozíciójából. Az ilyen szolgáltatásokért cserébe az oroszok bányászati engedélyeket kaptak – igaz, néha szükség volt az előző tulajdonos megfélemlítésére is, hogy feladja ezeket a jogokat –, továbbá adómentesen vihettek ki az országból gyémántot, aranyat és fát.[241]

Ahogy az a sikeres start-upoknál szokás, a Wagner-csoport afrikai missziót finanszírozó befektetők is elkezdtek franchise-ban gondolkodni. A brit Királyi Egyesült Szolgála-

tok Intézete az oroszok ajánlatát regnáló avagy jövőbeli diktátoroknak úgy írta le, hogy „rezsimtúlélő csomag",[242] amely többféle szolgáltatást magában foglalhat: a diktátor személyi védelmét; a politikai ellenfelek elleni erőszakos támadásokat; egy felkelés leverésének a segítését; a többpólusosság és a gyarmatellenesség témáira összpontosító kampányokat a televízióban vagy a közösségi média felületein; illetve kleptokrata kapcsolatok kiépítését az elit vagyonának elrejtése céljából (amiből valószínűleg az oroszok is profitálnak). Azok a helyi diktátorok, akik megvásárolják ezeket a csomagokat, rövid időn belül elveszítik a szövetségeseiket a demokratikus világban, mert a hatalomban maradáshoz szükséges erőszak és elnyomás miatt elszigetelődnek, vagy pedig az új orosz szövetségeseik fognak ragaszkodni hozzá, hogy mondjanak búcsút az amerikaiakhoz és európaiakhoz fűződő régi kapcsolataiknak.

Előfordulhat, hogy a jövőben más autokráciák is becsatlakoznak és felajánlják szolgáltatásaikat ezeknek a csomagoknak a keretén belül. A megfelelő rezsimek kínai pénzügyi segítséget kaphatnak, s így kikerülhetik a nemzetközi szankciókat. Irán közreműködhet egy iszlamista lázadás szításában, így idézve elő egy gyenge lábakon álló demokrácia összeomlását. A venezuelaiak a nemzetközi drogkereskedelemmel kapcsolatos szakértelmüket tudnák felajánlani, Zimbabwe pedig az aranycsempészetről szolgálhat jó tanácsokkal. Lehet, ez képtelenségnek tűnik, valójában nem az. Nem

valamiféle távoli disztópia az a világ, ahol az autokrata erők együtt munkálkodnak a hatalomban maradás érdekében, közösen népszerűsítik „elveiket", és kart karba öltve dolgoznak a demokráciák romba döntésén. Ez már a jelenlegi való világ, amely körbevesz bennünket.

5

A demokraták bemocskolása

„Az elmúlt időkben számos hazai és idegen eredetű diktatúra bukott meg vagy esett darabjaira, amikor szemben találta magát a mozgósított ellenállók tömegeivel."[243] Gene Sharp amerikai kutató ezekkel a szavakkal kezdi a *Diktatúrából demokráciába* című legendás könyvét. Sharp hosszú utat tett meg az 1950-es évek pacifista, polgárjogi és háborúellenes világától a kilencvenes évekig, amikor is már az erőszak nélküli forradalom gondolatát népszerűsítette. Gandhi, Martin Luther King és David Thoreau követője volt, és úgy gondolta, hogy a legtöbb diktatúra nem azért olyan hosszú életű, mert az élükön álló diktátoroknak különleges hatalmuk vagy karizmatikus személyiségük lenne, hanem azért, mert a legtöbb diktatúrában élő ember apatikussá válik és retteg. Ennek megfelelően Sharp hitt benne, hogyha az emberek képesek felülkerekedni a közönyükön és a félelmeiken, illetve, ha nem teljesítik a diktátor követeléseit, akkor a diktátor elveszítené hatalmát.

Sharp gyakorlatias ember volt, nem álmodozó idealista. Nemcsak morális okokból ellenezte az erőszak alkalmazását, hanem mert úgy gondolta, az erőszak nem hatékony módja a diktatúrák elleni harcnak: „Az, aki az erőszakos megoldásokba helyezi a bizalmát, pontosan azt a fajta harcot

választja, amelyben elnyomója nagy valószínűséggel sokkal erősebb." Sharp szerint azok a demokráciapárti aktivisták, akik erőszakkal próbálnak megdönteni egy autokrata rezsimet, általában elbuknak. Ugyanis kevesebb fegyverrel és erőforrással rendelkeznek, mint az állam. Nem túl valószínű, hogy képesek összeverbuválni egy hadsereget. Sharp szerint az ilyen társadalmi mozgalmaknak az „Achilles-pont felismerése" a feladata, vagyis meg kell találniuk azokat a területeket, ahol a diktátor gyenge és sebezhető. Emellett szükség van az ellenzék tervszerű megszilárdítására, az apátia és a félelmek elleni harcra, és meg kell győzni az embereket, hogy mutassák meg a rendszerrel szembeni ellenállásukat, fosszák meg a rezsim vezetőit legitimitásuktól. A cél a békés hatalomátvétel.

A *Diktatúrából demokráciába* című munkát eredetileg 1994-ben, Bangkokban adták ki, burmai demokráciapárti aktivisták voltak a fő célközönség. Sharp javaslatai azonban bárhol megállják a helyüket, és a művét azóta számos nyelven kiadták, legálisan és illegálisan is. A leggyakrabban idézett része a függelék, amely 198 erőszakmentes, autoriterellenes taktikát sorol fel. Ilyen taktikának számít például az ellenállást támogató irodalom és beszédek, a nyilatkozatok, a csoportos vagy tömeges petíciók; a protest songok és színházi előadások; égre vagy a földre rajzolt felhívások és a „gazdasági együttműködés megtagadása"; a földművelők és az elítéltek munkabeszüntetése, valamint a lassító, az azonnali, „villámcsapásszerű" munkabeszüntetések, a „beteg"-szabadság kivétele, és még sok más típusú munkabeszüntetés. Sharp felsorolt még mindenféle „fizikai fellépés"-t, például: beülés, beállás, behajtás, berontás, tömeges imádkozás és a közterek „erőszakmentes megszállása". És ott vannak még a „pénzügyi forrásokkal rendelkezők akciói": bankbetétek visszatartása, hitelek és kamatok törlesztésének megtagadása. És így tovább.

Idővel a lista saját életet kezdett élni. Sharp neve nélkül köröztették az arab változatát 2011-ben a Tahrír téri felkelésen Kairóban. Sharp ekkor nyolcvanhárom éves volt, de lehet, ezekben a napokban jutott a karrierje csúcsára. Az arab tavasz eseményeit követően a *The New York Times* kétszer is cikkezett róla. Befolyással bírt Szerbiában, Szíriában, Venezuelában, Fehéroroszországban és Iránban is. Támadások érték feltételezett (a valóságban nem létező) CIA-s kapcsolata miatt.

A tömegtüntetések vezetői tagadták, hogy Sharp hatással lett volna rájuk, és valószínűleg tényleg nehéz lenne közvetlen befolyásról beszélni. A tüntetők nem azért kezdték el alkalmazni ezeket a taktikákat, mert Sharp erre inspirálta őket, inkább az nyomott a latban, hogy ezek már kipróbált módszerek voltak, amelyek máshol hatékonynak tűntek. Sőt nemcsak annak tűntek, hanem *tényleg* hatékonyak voltak. Az aktivisták vágyakozva tekintettek a múlt történéseire, például az 1986-os Fülöp-szigeteki vagy az 1989-es kelet-németországi eseményekre, hiszen ugyanazt az eredményt szerették volna elérni.

A legtöbb mozgalom sokkal többet tanult egymástól, mint Gene Sharptól, ráadásul a „külföldi ügynökökhöz" vagy a CIA-hoz sem volt közük. Sok évvel Sharp munkájának megjelenése előtt, 1980-ban, a Szolidaritás mozgalom – Lengyelország független, antikommunista, és akkoriban még illegális szakszervezete – létrehozott egy logót, amelyet szerte az országban-világban felismertek: a logón a lengyel *solidarność* szó kacskaringós piros betűi láthatóak fehér háttér előtt, felidézve a lengyel zászló színeit. A logót poszterekre nyomtatták, feltűnt kabátok hajtókáján és underground magazinok lapjain, illetve mindenhol egyértelműen az ellenzék jelképének tekintették. Ismerve a lengyel szimbólum történetét, a szerb ifjúsági mozgalom, az Otpor (a szó jelentése: ellenállás) 1998-ban készített magának egy logót, amely a Slobodan Miloševićtyel szembeni ellenállást hivatott képviselni: egy körön belül fehér ökölbe szorított kéz fekete háttérrel, alatta az *Otpor* szó és egy felkiáltójel. Más formában, ám hasonló szimbólumrendszert használtak a demokráciapárti georgiai aktivisták, akiknek a vörös rózsa lett a jelképük, illetve azok az ukránok, akik 2004-ben narancssárgában tüntettek az utcán az elcsalt választások miatt.

Sharp ezeket „szimbolikus értékű tetteknek" nevezte, és úgy gondolta, hogy fontos funkciót töltenek be, amelyről az ellenzéki mozgalmak idősebb filozófusa, Václav Havel is írt már. Havel 1978-as *A kiszolgáltatottak hatalma* című esszéjében megkéri olvasóit, hogy képzeljék el, amint egy zöldséges, egy átlagember az akkori kommunista Csehszlo-

vákiában, „kitette kirakatába, a hagyma és a sárgarépa közé a »Világ proletárjai, egyesüljetek!« jelszót."[244] Havel ezután felteszi a kérdést: „Vajon mi késztette erre?"

A zöldséges valószínűleg nem lelkesedik őszintén a nemzetközi proletariátus iránt, folytatta eszmefuttatását Havel, és feltehetően az sem érdekli, hogy a dolgozók egyesülnek-e vagy sem. Inkább azért tette ki a jelmondatot a kirakatba, hogy a rezsimmel szembeni szimbolikus hűségét demonstrálja, tudván, hogy bajba kerülhet, ha ezt nem teszi. Nem fogják börtönbe vetni, és nem veszíti el az állását. De „felróhatnák neki, hogy a kirakatából hiányzik a 'dekoráció'; sőt akadhatna egynémely 'jóakarója', aki az illetékesek tudtára adhatná, hogy nem eléggé lojális". Havel úgy gondolja, hogy azért „tette ki, mert tudja: ha boldogulni akar, tudomásul kell vennie, hogy ez is hozzátartozik a dolgok rendjéhez".

Volt egy második cél is: ez a mondat segít a zöldségesnek becsapnia saját magát az állam iránt mutatott engedelmességét illetően. El tudja rejteni engedelmességének „alantas" indítékait – hogy szeretne boldogulni az életben – valami „magasabb rendű" kulisszája mögé: a világ proletárjai egyesüljenek. De amint valaki belép a képzeletbeli boltjába egy *solidarność* kitűzővel (1980-ban Varsóban) vagy egy Otpor feliratú pólóban (1998-ban Belgrádban), vagy vörös rózsát tart a kezében (2003-ban Grúziában), vagy narancssárga kabátot hord (2004–2005-ben Kijevben), a zöldséges ideológiája lelepleződik. A zöldséges ilyenkor szembekerül olyan emberekkel, akik nyíltan vállalják a gondolataikat, és hajlan-

dóak kiállni a saját eszméikért a rezsim elnyomása ellenére. Havel szavaival szólva, ezek kisemberek, akik szeretnének „igazságban élni".

Ezek az apró, szimbolikus bátor tettek rákényszerítik a zöldségest, hogy szembenézzen vele: az élete hazugság. Ennek hatására vagy megváltozik a viselkedése vagy nem. Még az is lehet, hogy végül úgy dönt, igaz támogatója lesz a kormánynak. De így legalább tudatos döntést hozott. Havel hitt benne, hogy ha mindenkit rákényszerítenek a választásra, ha minden propagandát szembesítenek a valósággal, akkor idővel a rezsim által terjesztett hazugságok lelepleződnek.

A huszadik század végén és a huszonegyedik század elején ezt a taktikát hamar eltanulta egyik mozgalom a másiktól, tehát a szimbólumok – kitűzők, virágok, logók és színek – használatát az emberek választásra kényszerítésében. Ugyanez figyelhető meg a Fülöp-szigeteken, Dél-Koreában, Tajvanon és a posztszovjet térségben is, továbbá a Közel-Keleten, mint például a libanoni Cédrus-forradalomban, az iráni Zöld Mozgalomban és az arab tavasz során is. Az is elterjedt taktika, hogy különböző társadalmi csoportok és osztályok között igyekeznek kiépíteni, erősíteni a kapcsolatokat. Az 1956-os antikommunista magyar forradalom azért volt lehetséges, mert a gyári munkások, majd végül a katonák és a rendőrség is csatlakozott a tüntető budapesti értelmiségi csoportokhoz. Az 1980–1981-es Szolidaritás mozgalomban szoros kapcsolatok alakultak ki a villanyszerelő Lech Wałęsa vezette gdański kikötői munkások és a szakszervezeti „ta-

nácsadók" között, akik nagyrészt varsói újságírók, ügyvédek és történészek voltak.

A különböző társadalmi osztályok vagy földrajzilag egymástól távol élő csoportok közötti szálak erősítése nem pusztán aktivizmus kérdése. Szükség van egy olyan eszmére vagy eszmékre, amelyek képesek áthidalni az osztálykülönbségeket. Egyesek számára a szabadság és a szabad véleménynyilvánítás egyetemes eszméi kerülnek az előtérbe. Másokat az igazságtalanság vagy az állami erőszak megtapasztalása hajt. Az alkotmányba foglalt elvek és a rezsimhez köthető valóság közötti szakadék gyakran önmagában elég ahhoz, hogy megszülessen a változás iránti vágy. Iránban 2009-ben például az elcsalt választásokról szóló beszámolók váltottak ki tömegtüntetéseket. Amikor 2011-ben egyértelművé vált, hogy Vlagyimir Putyin újra hatalomba szeretne kerülni – annak ellenére, hogy már lejárt az alkotmány által engedélyezett két elnöki ciklusa –, hónapokon keresztül tartó tüntetések robbantak ki Moszkvában és Szentpéterváron a tisztességtelen és alkotmányellenes választások ellen.

Miután az ellenzék 2016-ban megnyerte a parlamenti választásokat Venezuelában, de a képviselőket megakadályozták abban, hogy a munkájukat végezzék, több millió ember vonult az utcára, több ezer különböző tüntetés keretében. Fehéroroszországban 2020-ban, a nyilvánvalóan elcsalt választások után a belaruszok utcai demonstrációkat szerveztek, amelyekre az ország történelmében még nem volt korábban példa. Az emberek az alternatív és illegális fehér-

orosz zászló színeit megidézve vörös és fehér öltözetben, szó szerint táncoltak az utcákon, még a rendőrség és a katonák is csatlakoztak hozzájuk, majd letépték a rangjelzéseiket a ruhájukról, és nyilvánosan elégették.

Néha elegendő a vezető hírneve vagy hírhedtsége egy mozgalom egyesítéséhez. Aun Szan Szu Kji, az egykori függetlenségi vezető lánya, aki éveket töltött házi őrizetben, az első, nem maradéktalanul sikeres mianmari forradalom középpontjává vált. A vezető azonban lehet apolitikus is, kívülálló, aki felülemelkedik a csatározáson és nem a személyes hatalomszerzés a célja. Ilyen volt Szvjatlana Cihanovszkaja, akinek a férjét bebörtönözték politikai aktivizmus miatt. Cihanovszkaja először elnökjelölt lett, majd a 2020-as fehéroroszországi tüntetések vezetője, ugyanis az emberek érezték, hogy törődik a saját magához hasonló átlagemberek sorsával.

Az elmúlt években az aktivisták tovább haladtak a korral, és olyan új taktikákat sajátítottak el, amelyekre Sharp vagy Havel még csak nem is gondolt. Mióta széles körben elérhetővé vált a titkosított üzenetküldés, senkinek sem kell a határon átcsempésznie a *Diktatúrából demokráciába* című könyvet vagy Havel művét, *A kiszolgáltatottak hatalmá*-t. A virtuális magánhálózatok (VPN) és más eszközök segítségével hozzá lehet férni a blokkolt internetes tartalmakhoz; üzeneteket lehet váltani a közösségi média felületein vagy a sötét weben egyedi alkalmazásokon keresztül. Könnyebbé vált a mozgalmak pénzügyi támogatása is, hiszen az aktivisták használhatják a bitcoinrendszert, így ki tudják kerülni a hivatalos bankrendszert és a titkosrendőrséget.

Az elmúlt évtized során a hongkongi demokráciapárti mozgalom különösen magas fokú kreativitást és megfontoltságot mutatott, miközben azt követelte, hogy a kínai rezsim tartsa be az ígéretét. Amikor 1997-ben a britek, 156 évnyi gyarmati megszállást követően, visszaszolgáltatták a területet Kínának, a kínai vezetők megígérték, hogy Hongkong gazdasági és politikai szabadságjogai megmaradnak. Ennek az elvnek volt a megtestesítése az „egy ország, két rendszer" jelszó. A következő két évtized alatt Kína folyamatosan fokozta a nyílt és a kevésbé nyílt nyomást Hongkongra. Peking végül 2014-ben belenyúlt a hongkongi választási rendszerbe, és engedélyezte a kommunista pártnak, hogy előzetesen átvilágítsa a hongkongi kormányzójelölteket. A „reformot" az emberek úgy értelmezték, mint a hongkongi demokrácia és az egész városállam identitása elleni támadást, ezért a tüntetők egy sor ülősztrájkot szerveztek. Elfoglalták Hongkong különböző köztereit, ahol letáboroztak, és a mozgalmuknak az Occupy Central nevet adták. Esernyőt vittek magukkal a tüntetésekre, hogy védekezni tudjanak a könnygáz és a paprikaspray ellen – innen az esernyős forradalom elnevezés. A tüntetéssorozat nem érte el a céljait, többek között azért, mert lehetetlen volt köztereket ilyen hosszú ideig elfoglalni. A résztvevők mindenesetre tanultak a hibáikból, és felkészültek, hogy újra csatába álljanak.

2019-ben egy olyan törvény miatt, amely előírta volna, hogy a hongkongi bűnözőket ki kell adni Kínának – ami a kínai joghatóság kiterjesztését jelentette volna Hongkongra –, aktivisták széles köre ismét tüntetéseket szervezett. Ez alkalommal nem állt egy prominens vezető az élre, és nem működtek szervezőbizottságok, amelyeknek tagjait le lehetett volna tartóztatni. A tüntetők ahelyett, hogy hosszú távú területfoglalásra rendezkedtek volna be, inkább váratlanul és meglepetésszerűen jelentek meg különböző közterekeken, különböző időpontokban. Applikációk segítségével követték a rendőri egységek mozgását, befestették az arcukat, hogy becsapják a kamerás megfigyelőrendszereket, és mindenkit felszólítottak, hogy „kövesse a víz példáját", tehát legyen rugalmas, és folyamatosan változtasson a taktikáján, akár óráról órára, ha szükséges.

Tanultak mások tapasztalatából is. Például átvették az 1989-es baltikumi tüntetések ötletét, és egy hosszú emberláncot alkottak, illetve a 2014-es ukrajnai tüntetőkhöz hasonlóan védősisakot és gázmaszkot viseltek arra az esetre, ha összeütközésre kerülne sor a rendőrséggel. Kódok és álnevek segítségével el tudták fedni a személyazonosságukat. Mivel az állam ellenőrzés alatt tartja az internetet, zászlókkal és poszterekkel próbálták elérni a nyilvánosságot. „Non-kooperatív" taktikák segítségével pedig igyekeztek felforgatni a mindennapokat. Közösségi finanszírozásból vásároltak reklámfelületeket a nemzetközi sajtóban. Felhasználták a Sharp által ajánlott taktikákat, de sok más módszert is beépítettek

a stratégiájukba. Nemcsak a kormány politikáját szerették volna megváltoztatni, hanem az egész társadalmat: felhívni az emberek figyelmét a helyzet súlyosságára, és felkészíteni őket egy egyre inkább kegyetlenné váló autokrata rezsimmel szembeni ellenállásra. Végül sikerrel jártak. A hongkongi tüntetők minden idők leghosszabb és legkeményebb harcát folytatták a kínai hatóságok ellen. Kitartóbbak és módszeresebbek, szervezettebbek voltak, mint az 1989-es Tienanmen téri tüntetők, illetve okosabbak és rugalmasabbak, mint a néhány évvel korábbi esernyős forradalom aktivistái. A demonstrációkon több millióan vettek részt, ráadásul a társadalom minden rétegéből érkeztek emberek, gazdagok és szegények egyaránt.

Bár győzelmet győzelemre halmoztak, a háborút végül elvesztették. Miközben ezeket a sorokat írom, a hongkongi tüntetések minden egyes vezetője börtönben vagy száműzetésben van. Akik Hongkongban maradtak, nagyrészt alantas munkával keresik a kenyerüket.

Bár mindent jól csináltak, elbuktak, mert a kínai hatóságok is tanulmányozták a Sharp és Havel által javasolt taktikákat. Rengeteg energiát fektettek bele, hogy kigúnyolják és meggyengítsék a szimbolikus értékű tetteket; hogy bemocskolják a karizmatikus vezetőket, rossz hírüket keltsék; hogy hamis pletykákat és összeesküvés-elméleteket terjesszenek a közösségi médiában; hogy ellentétet szítsanak különböző társadalmi csoportok és osztályok között; hogy likvidálják a befolyásos száműzötteket; és mindenekfelett, hogy az em-

beri jogok, a szabadság és a demokrácia nyelvezetét összekössék az árulás fogalmával. Az Autokrácia Rt. többi tagja is megtanulta, amit kellett.

Evan Mawarire, a zimbabwei pünkösdi lelkész 2016 áprilisában leült a dolgozószobájában, a nyaka köré tekerte a nemzet lobogóját, belenézett a telefonja kamerájába és megnyomta a „felvétel" gombot. Ezt követően rövid és rögtönzött, ám lehengerlő erejű beszédet adott elő, amelyben egyenként beszélt a zimbabwei zászló színeinek jelentéséről is:

Azt mondják, hogy a zöld a növényzetet és a termést szimbolizálja... nem látok azonban sehol sem termést ebben az országban.[245]

A sárga az ásványkincseinkre utal, aranyra, gyémántra, platinára és krómra... nem tudom azonban, hogy még mennyi maradt ezekből a kincsekből, hogy kinek adták el, és hogy mennyi pénzt kaptak érte.

A vörös a vért jelképezi, amely a szabadságunkért hullott, és én végtelenül hálás vagyok ezért. Nem tudom azonban, hogy ha itt lennének azok, akik a vérüket adták a hazánkért, és látnák az ország jelenlegi állapotát, vajon nem követelnék-e vissza az életüket.

A fekete utal a többségre, az olyan emberekre, mint amilyen én is vagyok. Valahogy mégsem érzem azt, hogy én is része lennék ennek a többségnek.

Mawarire évekkel később elmesélte nekem, hogy ezt a videofelvételt a kétségbeesés szülte.[246] A férfi jó oktatásban részesült, és bízott benne, hogy a gyerekeinek is meg tudja majd ezt adni. Néhány évig az Egyesült Királyságban élt, 2008-ban azonban visszatért Zimbabwébe, amikor egy rövid pillanat erejéig úgy tűnt, hogy lehetséges a változás. A fordulat helyett azonban az ország tovább csúszott lefelé a politikai és a gazdasági válságba. Az infláció felfalta Mawarire szüleinek nyugdíját, saját maga is alig tudott kijönni a fizetéséből. Ez a reménytelen helyzet ösztönözte arra, hogy elkészítse a felvételt.

Mawarire nem állt kapcsolatban külföldiekkel, nem ismert demokráciapárti európaiakat vagy amerikaiakat, és nem volt politikai múltja. Ifjúsági lelkész volt, nem politikus vagy influenszer. És bár sosem vezetett korábban semmiféle mozgalmat, szavai a szívéből szóltak. A zimbabwei gazdaság összeomlásáról azt mondta nekem, hogy az „végül kopogtatott" az ajtaján, „ott volt a valóság: az üres vacsoraasztal".

A videofelvételt rengetegen megosztották, és elterjedt a hashtag: #ThisFlag, azaz #EzAZászló. Mawarire hirtelen híressé vált, az emberek odamentek hozzá az utcán, hogy megköszönjék, amit tett: „Maga kimondta azt, ami már évek óta nyomja a lelkem", hálálkodtak neki. Vagy: „A szavai kifejezték azt, amit már régóta érzek a szívemben, de egyedül nem tudtam megfogalmazni." Eleinte Mawarire arra számított, hogy „hamar elhalványul a figyelem, az izgalom alábbhagy, és nem lesz belőle semmi több". Ehelyett a lelkesedés

csak nőttön-nőtt, és egy mámorító pillanatra a #ThisFlag mozgalom az egész országra kiterjedt, tehát olyan, mindenkit egyesítő szimbólummá vált, mint amiről Gene Sharp is beszélt.

Az emberek kommenteket hagytak Mawarire videója alatt, idéztek a monológból, illetve egyre több embernél került elő a zimbabwei lobogó, így fejezték ki egyetértésüket a videóban megfogalmazott gondolatokkal. Az utcai árusok is elkezdtek zimbabwei zászlókat árulni, felismerve a növekvő keresletet. Egy hónappal a #ThisFlag-beszédet követően Mawarire úgy döntött, kihasználja a pillanatot, és huszonöt napon keresztül mindennap készít egy újabb videót, bízva benne, hogy így valódi párbeszéd kezdődhet az ország állapotáról és jövőjéről. Még a Zimbabwei Takarékbank elnöke is hajlandó volt leülni és Mawarirével vitázni az infláció témájáról és az árfolyamot érintő tervezett változtatásokról. A beszélgetésről készült felvételt több ezer #ThisFlag szimpatizáns hallgatta élőben, majd rengetegen meg is osztották. Mawarire júliusban országos sztrájkot hirdetett, és kérésére milliók maradtak otthon.

A rezsim vezetői először tudomást sem vettek Mawarirére, a videót „bűvésztrükknek" minősítették, a mozgalomról pedig csak annyit mondtak, hogy „egy lelkész lepkefing erejű ügyetlenkedése a hatalom folyosóin". Ám lassan mégis valódi fenyegetésként kezdték kezelni a férfit.[247] Jonathan Moyo, a zimbabwei kormány tájékoztatási minisztere, kormánytámogató mozgalmat indított, #OurFlag, azaz #AMi-

Zászlónk néven.[248] Ez azonban nem kapott nagy figyelmet, így a kormány más módszerekhez nyúlt. Egy huszadik századi rezsim még több propagandát gyártott volna és még hangosabban szajkózta volna a vezető nagyszerű kvalitásait.[249] Ehelyett a zimbabwei kormány magát Mawarirét vette célba: megkérdőjelezték a hitelességét, a spontaneitását, és legfőképpen a patriotizmusát – tehát pontosan azokat a tulajdonságait, amelyekkel tűzbe hozta a zimbabwei lakosságot. A valódi érzelmek elleni harcban, a rezsim megteremtett egy új Mawarirét: hamis, hiteltelen, kívülállók által manipulált ember képe rajzolódott ki, aki nem hazafi, hanem áruló.

A politikai ellenfelekkel szembeni, személyre szabott lejáratókampány nem új találmány. Cicero fivére, Quintus már időszámításunk előtt 64-ben azt javasolta a testvérének, ásson elő valami mocskot az ellenfeléről, így könnyebben megszerezheti a római konzuli címet.[250] Sztálin rezsimje sikeresen rágalmazta meg Trockijt hazaárulással és kémkedéssel, majd a harmincas és negyvenes években több tízezer embert tartóztattak le azzal a váddal, hogy Trockij-szimpatizánsok és árulók. A modern autokrata rezsimek azonban egy lépéssel továbbmennek, nemcsak az ellenfeleiket rágalmazzák, hanem azok eszméit is igyekeznek bemocskolni. Ezt úgy érik el, hogy a „demokrácia", „az igazság" és „a jogállamiság" szavakat nem használják a valódi, alulról induló és a változás iránti vágy összefüggésében, hanem összekötik „az árulás", „a külföldi kapcsolatok" és természetesen a külföldről jövő pénz fogalmával.

Amikor 2009-ben, az Iszlám Állam történetének legnagyobb tüntetésén több százezer ember tiltakozott a meghamisított választási eredmények ellen, az iráni hatóságok a tömegbe lövettek, letartóztatták a vezetőket, és kijelentették, hogy „fel fogják fedni az összeesküvők és a külföldi média közötti kapcsolatokat".[251] Hugo Chávez rendszeresen hivatkozik az ellenfeleire az amerikai imperializmus „jobboldali" ügynökeiként, jóllehet azok önmagukat szocialistaként határozzák meg. A vád, miszerint „Soros György" – a név „a nemzetközi zsidó összeesküvést" hivatott jelezni – tüntetéseket szervez, számtalan alkalommal elhangzik.[252] Először Magyarország autokrata kormánypártjától hallottuk, majd később Európa más részein és az Egyesült Államokban, sőt még Izraelben is. Vlagyimir Putyin is megemlítette az üzletember nevét egy sajtótájékoztatón, amelyet 2018-ban tartott Trumppal közösen Helsinkiben.

Putyin ennél merészebb dolgokat is állított. Például Hillary Clintont, az akkori amerikai külügyminisztert vádolta a 2011–2012-es moszkvai tüntetésekért, azt mondta róla, hogy „leadta a drótot néhány embernek az országban", majd több száz millió dollár „külföldi pénzt" irányított a tiltakozókhoz.[253] Egy hivatalos orosz honlap 2014-ben azt állította, hogy az ukránok azért tiltakoznak a korrupt elnökük ellen, mert „a háttérből irányítják őket, céljuk, hogy Ukrajna anti-Oroszországgá változzon".[254] Marci Shore történész beszámolt róla, hogy amikor 2013–2014 telén orosz újságírók látogatták meg a Majdant, folyamatosan azt kérdezgették

a tüntetőktől, hogy milyen segítséget nyújtanak az amerikaiak. „Egész egyszerűen nem tudták, hogy magunkat szerveztük meg" – magyarázta egy fiatal nő. Shore úgy véli, hogy „a Kreml propagandaanyaga, tehát az a meggyőződés, hogy az amerikai titkosszolgálatok vagy valamilyen más globális hatalom mozgatja a szálakat a háttérből, nemcsak rossz szándékról árulkodott, hanem arra is rámutatott, ezek az emberek képtelenek elképzelni, hogy az egyén képes az önálló gondolkodásra és dönteni a saját sorsáról".[255]

Ugyanezt a taktikát követve, a zimbabwei hatóságok azzal vádolták meg Mawarirét, hogy a nyugati kormányok pénzelik, bizonyítékként pedig annyit tudtak felmutatni, hogy Mawarire posztjait a közösségi médián külföldi nagykövetségek is megosztották. De pénzügyi visszaéléssel is gyanúsították. Mawarire átlagemberként mutatkozott be a nyilvánosság előtt, és a pénzügyi nehézségei kiváltották az emberek együttérzését. Moyo és csapata ezért csalónak festette le Mawarirét, aki „naiv embereket húzott le pénzzel az Egyesült Királyságban, és adót csalt". Az egyik kormányközeli újság biztos „forrásokra" hivatkozva állította, hogy a #ThisFlag kampány „a lelkész újabb pénzügyi machinációja".[256]

A nyilvános lejáratókampány mellett Mawarirét zaklatták a pénzügyei miatt, korlátozták a mozgásában, és fizikailag is bántalmazták, de életben hagyták. A cél a lelkész és követői megfélemlítése volt, nem akarták eltüntetni a föld színéről.

A Freedom House szervezet az ilyen kampányokat „polgári halálnak" nevezi. Aki ilyennek lesz az áldozata Zim-

babwében vagy máshol a világon, az képtelen eredményes, tartalmas életet élni.[257]

Mawarirét letartóztatták, bebörtönözték és megkínozták: „Mesélhetnék az órákon át tartó kihallgatásról, amely nem ért véget egészen hajnalig. A kínzásokról nem tudok beszélni, olyan dolgokat tettek velem, amelyeket képtelen vagyok nyilvánosan megosztani" – számolt be nekem Mawarire a borzalmas élményekről. A fenyegetések nemcsak ellene, hanem a felesége, a gyermekei és a szülei ellen is irányultak. Újra és újra ugyanazokat a kérdéseket tették fel: „Kitől kapod a pénzt? Ki áll mögötted? Hogyan sikerült elérned, hogy az egész ország sztrájkba lépjen, lefizetted az embereket?" Az orosz újságírókhoz hasonlóan a kihallgatói sem tudták elképzelni, hogy valaki annyira idealista vagy inkább naiv legyen, hogy veszélybe sodorja magát a „demokráciáért" vagy „hazafias érzelmekből". *Azért tetted, mert szereted ezt az országot? Lehetetlen.*

Mawarire végül kiszabadult. A családját külföldre menekítette, majd ő is átszökött a határon. A mocskolódó kampány azonban nemhogy alábbhagyott volna, hanem éppen ellenkezőleg – felerősödött. Mawarire arra számított, hogy az emberek majd megértik, miért hagyta el az országot, talán még örülnek is, hogy biztonságban van. Zimbabwe gyarmatosítás ellen küzdő legendás forradalmi vezetői, Mugabe és Mnangagwa is éltek száműzetésben. De Mawarire támogatói Jonathan Moyo és a gúnyolódó-csúfolódó kormánymédia

szavait kezdték visszhangozni. *Látjátok, mi megmondtuk, hogy ez egy áruló. Látjátok, külföldre menekült, hiszen onnan kapja a pénzt.* Mawarire úgy érezte, hogy „ugyanaz a közösségi média" buktatta meg őket, mint amelyik „egykoron a magasba" emelte.

Miután Mawarire elmenekült az országból, elmesélte nekem, hogy „ezek a negatív megjegyzések felőrölték" a mentális egészségét. „Valami hajtott a lelkemben, hogy bebizonyítsam nekik, tévednek. A szemükbe akartam mondani, hogy nem vagyok gyáva, és valóban mindent komolyan gondoltam." Ezért visszatért Zimbabwébe, ahol a reptéren rögtön letartóztatták, levetkőztették és megmotozták. A rendőrség egy maximális biztonságú börtönbe szállította, ahol újra megverték, megkínozták és magánzárkába vetették. Miután végül kiengedték, megpróbálta újraszervezni a mozgalmát. Mozgósította az embereket, újabb általános sztrájkot tervezett, miközben folyamatos támadások érték, amelyek megkérdőjelezték az integritását, a pénzügyi helyzetét és a szándékait. Idővel el kellett fogadnia, hogy az erőfeszítései zsákutcába vezetnek. A #ThisFlag mozgalomnak nem sikerült változást elérnie, csak figyelmeztetést küldött a rezsimnek, hogy a társadalomban egyre növekszik az elégedetlenség, ezért ideje módosítani a propagandán. 2017-ben le is cserélték Mugabét Mnangagwára. Mawarirének végül felajánlották, hogy visszakapja az útlevelét, és megértette, hogy ez mit jelent. Családjával azóta külföldön él.

„Természetesen szeretnék visszamenni Zimbabwébe, ki ne akarna otthon élni?" – mondta nekem egyszer, bár nem hisz benne, hogy ez valaha is lehetséges lesz. „Amikor az ember először folyik bele az ilyen dolgokba, még nagyon tapasztalatlan, csillog a szeme, és őszintén hisz benne, reménykedik, hogy a változás már akár holnap eljöhet. Hiszen már-már látom a szememmel, érzem a számban az ízét, bármelyik pillanatban bekövetkezhet. Aztán az egész szétmállik az ember kezében és nem marad utána semmi sem. Ez borzalmas érzés, ráadásul nemcsak egyszer történik meg, hanem újra és újra. Végül az ember megérti, hogy ez egy hosszú folyamat lesz."

Tehát megtanulja, mi az a türelem.

„Minél hamarabb el akartam végezni, amit kell, hogy aztán visszamehessek a gyermekeimhez. De, tudja, a szabadságért és demokráciáért vívott harc nem ilyen. Behúzza az embert, aztán pedig… átformál mindent, kifordítja a sarkából az egész világodat."

Mawarire a saját bőrén tapasztalta meg, amit számos autokrata kormány azóta felismert: a lejáratókampányok működnek. Amikor az állami apparátus összefogja az ügyészség, a bíróságok, a rendőrség, az állami és a közösségi média erőit, hogy gyanúba keverjen valakit – vagyis hogy valamiféle narratívát alkosson az életéről és hitéről, és hazaárulással, csalással vagy bűncselekménnyel vádolja meg, majd a hamis

vádak alapján akár letartóztassa vagy megkínozza –, akkor a gyűlölet egy része elkerülhetetlenül az áldozathoz tapad.

Hajdanán az autokrata rezsimek gyakran úgy oldották meg az ellenzékiek problémáját, hogy likvidálták a nemkívánatos személyeket, és van olyan rendszer, amely még mindig ezt teszi. Szaúd-Arábia 2018-ban így szabadult meg Dzsamál Hasogdzsitól: meggyilkoltatta az isztambuli szaúdi konzulátuson. Hasogdzsi száműzetésben élő, ismert kritikusa volt a rendszernek, a *The Washington Post* rendszeres tárcaírója. A kubai kormány 2012-ben egy autóbalesetnek álcázott akcióban meggyilkolta Oswaldo Payát, az ország legjelentősebb demokráciapárti aktivistáját.[258] A Putyin-rezsim számtalan bírálóját ölette már meg, köztük az újságíró Anna Politkovszkaját 2006-ban, a demokrata ellenzéki vezetőt, Borisz Nyemcovot 2015-ben, illetve Alekszej Navalnijt. Navalnijt korábban már kétszer megmérgezték, végül 2024-ben börtöntáborban halt meg. A kínai rendőrség 2023-ban úgy megverte Szun Lint, a szabadúszó kínai újságírót a nankingi otthonában, hogy a férfi néhány órával később belehalt a sérüléseibe.[259]

Ezeknek az alaposan megtervezett merényleteknek nem csak az a céljuk, hogy likvidálják a nehezen kezelhető ellenzékieket, így üzennek is a világnak. A szaúdi királyságnak, a kubai titkosszolgálatoknak, a Kremlnek és a kínai rendőrségnek nem kell minden egyes újságírót meggyilkolnia ahhoz, hogy az országukban élő összes újságíró rettegjen tőlük. A modern idők diktátorai megtanulták, hogy a huszadik szá-

zadban alkalmazott tömeges erőszakra már nincsen szükség, elegendő a célzott erőszak, hogy elriassza az átlagembereket a politikától, és meggyőzze őket, a győzelem esélytelen.

A modern autokráciák leginkább úgy hallgattatják el a bírálóikat, hogy nem hagynak holttesteket maguk után. Gene Sharp a temetéseket is az erőszakmentes taktikák közé sorolja. A halott hősök könnyen mártírrá válnak. Rajk László 1956-os temetése olyan erőket mozgatott meg, amelyek néhány hónappal később hozzájárultak a forradalom kitöréséhez. Az apartheid időszaka alatt a Dél-afrikai Köztársaságban is gyakran előfordult, hogy a temetésekből hatalmas kormányellenes tüntetések lettek.[260] Mianmarban is hasonló szerepet töltenek be a temetések.[261] Az orosz rezsim annyira kétségbeesetten próbálta megakadályozni, hogy Alekszej Navalnijnak nyilvános temetést szervezzenek a hozzátartozói, hogy megpróbálta megzsarolni az édesanyját: azzal fenyegették meg, hogy ha nem titokban temeti el a fiát, akkor sehogyan sem temetheti el. Később nem engedték meg a családnak, hogy halottaskocsit béreljen, és korlátozták a belépést a temetőbe. Az emberek, bár tudták, hogy a letartóztatást kockáztatják, megjelentek és virághegyeket hagytak maguk után. Ezért igyekeznek a modern autokráciák elkerülni a gyilkosságot: egy mártír megjelenése könnyen politikai mozgalmat inspirálhat, míg egy sikeres lejáratókampány éppen az ellenkező hatást fogja elérni, vagyis szétzilálja az ellenzéket.

Az igazán kifinomult autokráciák már előre előkészítik az ilyen kampányok jogi és propagandahátterét, csapdákat helyeznek el mindenfelé, hogy még azelőtt lekapcsolják a demokráciapárti aktivistákat, mielőtt hitelessé vagy népszerűvé válnának. A huszonegyedik század elején az autokráciák és számos illiberális demokrácia kísértetiesen hasonló törvényeket fogadott el, amelyek értelmében megfigyelhetik és ellenőrizhetik a társadalmi szervezeteket, beleértve az apolitikus és jótékonysági szervezeteket is, és terroristának, szélsőségesnek vagy árulónak bélyegezhetik őket. Az úgynevezett szélsőségellenes jogszabályokat Oroszországban arra használják, hogy mindenkit kiiktassanak, aki ellenzéki véleményt fogalmaz meg.[262] Jemen 2001-ben elfogadott egy, a külföldi civil szervezetek tevékenységét szabályozó törvényt, amelyet nyilvánvalóan egyiptomi törvényekről másolt. Később hasonló jogszabályok születtek Törökországban, Eritreában és Szudánban.[263]

Ugandában egy 2009-es törvény értelmében a kormánynak hatalmában áll bármilyen hazai szervezet szabályozása vagy akár feloszlatása. Az etiópiai törvényváltozat ugyanilyen jogokkal ruházza fel a kormányt, amennyiben egy szervezet „megsérti a közbékét, a közjót vagy a közrendet Eritreában".[264] A törvény nyelvezete szándékosan homályos és pontatlan, így igazából bármilyen szervezet felszámolása elrendelhető. Egy Kambodzsában elfogadott törvény betiltott minden olyan tevékenységet, amely „veszélyezteti a bé-

két, a stabilitást és a közrendet, vagy sérti a nemzetbiztonsági érdekeket, a nemzet egységét és kultúráját, a kambodzsai nép hagyományait".[265] Más szóval, mindenféle, a kormánynak nem tetsző tevékenység jogi eszközökkel beszüntethető. A venezuelai nemzetgyűlés 2024 januárjában törvénybe iktatta, hogy a kormány feloszlathatja a civil szervezeteket, és súlyos pénzbírságot vethet ki a tagjaira, amennyiben azok nem teljesítik az önkényesen előírt követelmények valamelyik pontját.[266] Kubában már 1985 óta nem jegyeztek be új független szervezetet, és nemrégiben az informális csoportosulások tagjainak százait tartóztatták le.[267]

A valódi külföldi kapcsolatokkal rendelkező szervezetekre még több figyelem irányul. Oroszország 2012-ben korlátozta a külföldi finanszírozású civil szervezetek és jótékonysági alapítványok működését, továbbá előírta, hogy nyilvánosan ismerjék el „külföldi ügynök" státuszukat, ami mind oroszul, mind angolul úgy hangzik, mintha „külföldi kémnek" hívnák magukat. Az illiberális georgiai kormányzat 2023-ban megpróbált hasonló törvénytervezetet elfogadtatni, ám a széles körű utcai tiltakozások hatására elállt a tervétől, bár 2024-ben újra elővette, nem törődve az ellenzék kritikájával.[268] Egyiptomban is folytattak már rendőrségi nyomozást a társadalmi szervezetek „külföldi finanszírozásával" kapcsolatban.[269] Szudán honvédelmi törvényekre hivatkozva letartóztatta több civil szervezet vezetőjét és „terrorizmussal" vádolta meg őket.[270] A fehérorosz rezsim őrizetbe vette egy fogyatékkal élőknek segítő szervezet vezetőjét, majd

házkutatást is tartottak nála, „külföldi finanszírozás" nyomait keresve. Kínában 2016-ban fogadták el azt a törvényt, amely előírta, hogy a biztonsági szervek feladata bejegyezni és nyilvántartani a tengerentúli kínai diaszpórához köthető szervezeteket, beleértve az egészségügyi, jóléti és kulturális jótékonysági alapítványokat.[271]

Az ilyen lépések igazából csak színlelik a jogállamiság tiszteletben tartását, az a valódi szerepük, hogy előkészítsék a terepet a következő lépéshez, amely többnyire nem politikai vád megfogalmazása, hanem korrupcióval összefüggő. A rezsimek, amelyek maguk is korruptak, az ellenfeleik ellen fordítják a vádat, megpróbálják homályossá tenni a köztük és az ellenzék között húzódó határt. Alekszej Navalnijt és testvérét 2014-ben azzal vádolták, hogy korrupt ügyleteket bonyolítottak le a francia kozmetikai céggel, az Yves Rocherral. Az ügy nehezen kibogozható volt, de végül a testvérpár mindkét tagja börtönbe került. 2022-ben pedig kilencéves börtönbüntetésre ítélték Navalnijt „csalás" miatt. Leopoldo Lópezt, akkoriban a venezuelai demokráciapárti ellenzék legnépszerűbb vezetőjét, pénzügyi bűncselekményekkel gyanúsították, és így megakadályozták, hogy elfoglalja a hivatalát. Egy évtizeddel később, 2017-ben Henrique Capriles hasonló vádak miatt nem indulhatott az elnökválasztáson.[272]

Hiába tudja mindenki, hogy az ilyen vádak hamisak, a hatásuk mégis érezhető. Ha valakit állandóan pocskondiáznak, akkor még a legközelebbi barátaik fejében is átfuthat a kósza gondolat, hogy talán van *valami* igazság a vádakban. Amikor

„titkot" fednek fel egy aktivistáról vagy politikai szereplőről, például nyilvánosságra hoznak egy felvett beszélgetést vagy egy feltört e-mailt, akkor ez azt a benyomást kelti az emberekben, hogy az adott személy nem becsületes, rejtegetnivalója van, még akkor is, ha a felvételben vagy az e-mailben nincs bűncselekményre utaló bizonyíték. Ez a taktika már az 1990-es évektől kezdve megjelent Oroszországban, de feltűnt 2014-ben Lengyelországban, majd 2016-ban az Amerikai Egyesült Államokban is, amikor meghekkelték a Demokrata Nemzeti Bizottság szervereit.

Amikor a másként gondolkodókat korrupcióval vádolják, az a kormányzó párt korrupciós ügyeiről is eltereli a figyelmet. Amikor a drogkartellekkel és szervezett bűnözői csoportokkal kapcsolatban álló venezuelai rezsim Lópezt vádolta korrupcióval, vagy a hírhedten korrupt mianmari katonai vezetők úgyszintén korrupcióval Aun Szan Szu Kjit, akkor a cél részben a népszerű korrupcióellenes kampányok hitelességének kikezdése volt.[273] Bármennyire is képtelenek vagy álságosak ezek a valótlan korrupciós vádak, hatásuk nem elhanyagolható, hiszen az autokráciában élő állampolgárokat egyre csak mételyezi a cinizmus, és megerősíti őket abban, hogy minden politika mocskos, még az ellenzéki is, és minden politikust fenntartásokkal kell kezelni, még az ellenzékieket is. Zimbabwe lakosai például választhatták volna a reményt, és változást követelhettek volna, Mawarire tapasztalataiból a többség mégis azt tanulta meg, hogy el kell fordulni a politikától, és minden politikust, közszereplőt és potenciális vezetőt egyformán veszélyesnek, gyanúsnak és megbízhatatlannak kell tartani. Sőt a Mawarire elleni korrupciós vádak valószínűleg megnyugtatták azoknak a zimbabweieknek a lelkiismeretét, akik mentséget kerestek kétes döntéseikre. Mindenki, akinek valaha is megvásárolták a lojalitását, valószínűleg valamiféle megnyugvást érzett: *Látjátok, ők is csak a pénz miatt mentek bele, mint én.*

A kifinomult modern lejáratókampányoknak további célja, hogy ösztönözzék a tömeges részvétel új formáit. Mao vezetése alatt, a kínai kulturális forradalom csúcspontján arra biztatták az embereket, hogy a munkahelyeken és az iskolákban találják meg soraikban az osztályellenségeket, majd szervezzenek harci gyűléseket, amelyeken a kollégák és iskolatársak vélt vagy valós gondolatbűnökkel vádolhatták és megalázhatták az ellenséget, néha meg is verhették és meg is kínozhatták őket. De a maoista harci gyűlések egyetlen helyiségben zajlottak. Az internetnek köszönhetően ma már bárki becsatlakozhat mások ócsárolásába, akár névtelenül is. A résztvevők új mémeket vagy szlogeneket találhatnak ki, jót szórakozva az idegen- vagy nőgyűlölő témákon, amelyek egyébként tabunak számítanak.

Néha az állam szervez ilyen kampányokat, majd mások önkéntesen csatlakoznak hozzá, de az is előfordul, hogy a résztvevőket lefizetik. A venezuelai kormány létrehozott egy rendszert, melynek segítségével kis pénzösszeg átutalásával tudja jutalmazni azokat, akik megosztják az online állami propaganda posztjait.[274] A szaúdi kormány több ezer való-

di és hamis Twitter-fiókot használ az ellenségei zaklatására. A „legyek hada" néven ismert társaság egyrészt állami közösségi médiafiókokból, másrészt önkéntesekből áll. Hasogdzsi meggyilkolását követően, ennek az együttműködésnek köszönhetően, több mint egymillió alkalommal jelent meg az a hashtag arabul, hogy „Mi mindannyian bízunk Mohamed bin Szalmánban".[275] Az összetartozás érzését, amelyet egykor a tömegeseményeken lehetett átélni, ma már megtapasztalhatjuk otthon zárt ajtók mögött, a laptopunk mellett vagy a telefonunkat nyomkodva.

A fájdalom, a szorongás és a paranoia, amelyet ez az újfajta tömegkampány okozhat – különösen, ha a rendőrséget és a biztonsági szolgálatokat is irányító állam szervezi –, nyomasztó hatású lehet. Amikor valaki egy online trollkodási kampány áldozatává válik, főleg, ha az állam célpontjaként, akkor annak a személynek a jelenléte könnyen mérgezővé válhat, még a családja és a barátai számára is. López, a venezuelai demokráciapárti vezető ma már Mawariréhez hasonlóan száműzetésben él, miután hét évet töltött börtönben, illetve házi őrizetben. López egyszer elmesélte nekem, hogy mikor meglátogatta az egyik legrégebbi és legközelebbi barátját, néhány percnyi beszélgetést követően a nő zokogni kezdett. Ezután bocsánatot kért Lópeztől: „Ne haragudj, de kétkedtünk benned. Elhittük, amit rólad mondtak." Más barátai arról számoltak be, hogy amikor igyekeztek megvédeni őt az online térben, brutális volt a reakció: „Egészen elképesztő, amikor egyszer csak nekilódul a trollgépezet."

Ráadásul nem csak az online trollok keltenek rettegést és félelmet az ismerősök körében. Venezuelában – ahogy Zimbabwében, Oroszországban, Iránban és Kínában is – a rezsim pénzügyi nyomozást rendelhet el, nyomás alá helyezheti a házastársakat és a munkáltatókat. Érkezhetnek nem is komolytalan fenyegetések, sőt valódi erőszakos tettekre is sor kerülhet, nemcsak magukkal az ellenfelekkel szemben, hanem a támogatók, a családtagok és a barátok ellen is.

López elmondta nekem, hogy miután átélte mindezt, ma már arra figyelmezteti venezuelai és más országbéli kollégáit, hogy ha ellenzéki mozgalom élére állnak, „készüljenek fel arra az időszakra, amikor alábbhagy a tiltakozás", és ne vegyék személyes sértésnek az emberek elfordulását, mert ez kiszámítható és ismétlődő minta az ilyen eseményeknél. Egy ellenzéki mozgalom elfojtását gyakran követi általános kétségbeesés, főleg, ha az állam erőszakot is alkalmazott. Az emberek meggyászolják a halottakat, és együttéreznek a sebesültekkel. Szívüket elönti a keserűség, hiszen elvesztették a reményt. És azután dühösek lesznek. Dühösek, mert a helyzet még rosszabbra fordult, mert megfosztották őket a reménytől, mert a vezetőik csalódást okoztak.

A demokráciában élő emberek elszörnyednek López és Mawarire történetének hallatán. Másrészt a történetek egyes részei, például az online zaklatás, a célzott lejáratő kampányok, a hamis vádak és a megalkotott narratívák ismerősen

hangzanak. A Szilícium-völgy technológiai innovációi és a Madison Avenue-n kitalált PR-taktikák már régen összefonódtak a diktátorok módszereivel, hogy koordinált online zaklatási kampányok szülessenek, amelyeket nemcsak amatőr online aktivisták vagy az eltörléskultúra hívei vetnek be, hanem demokratikus úton megválasztott kormányok és vezetők is. Valójában ez a jelenség gyakran utal a demokrácia hanyatlásának a kezdetére.

Például amikor 2020-ban Lengyelországban az egyik helyettes igazságügyi miniszter, aki az akkori kormánypárt, a nemzeti-populista Jog és Igazságosság tagja volt, felbérelt egy trollt, hogy olyan bírókat zaklasson, akiknek az ítéletei és nyilatkozatai kritizálták a kormány politikáját.[276] Egy másik esetben a lengyel legfelsőbb bíróság elnöke trágár stílusú képeslapot kapott, egy másik bíró és kollégái pedig rágalmazó, gyalázkodó levelet. A trollkodásra felbérelt nő posztolt is bírókról („Húzzatok a picsába, szégyent hoztok a becsületes bírókra és Lengyelországra" – írta az egyik posztjában.)[277] A nő tevékenysége egy kis szelete volt a kormány széles körű kampányának, amelynek a célja az igazságügyi intézmények hírnevének és végső soron a jogállamiság aláásása volt. Az ügyre csak azért derült fény, mert a felbérelt nő egy honlapon beszámolt munkájának részleteiről.

Kísértetiesen hasonlóan nézett ki az a kampány, amelyet Denise Dresse mexikói politológus, újságíró, feminista és aktivista ellen terveltek ki.[278] A 2020-as évektől kezdve Andrés Manuel López Obrador, Mexikó elnöke, rendszeres

támadásokat intézett Dresser ellen a reggeli szokásos sajtótájékoztatóján. Dresser baloldali bírálója az elnöknek, és mivel López Obrador is baloldaliként tekint magára, valószínűleg különösképpen fenyegetve érezte magát, amikor az újságírónő azzal vádolta, hogy a kormány megpróbálja átpolitizálni Mexikó igazságügyi rendszerét és a választási bizottságot. Az elnök úgy vágott vissza, hogy azt mondta Dresserről, az „elit" része, „konzervatív" értelmiségi, aki „szemben áll az emberekkel" és természetesen hazaáruló.

Idővel az elnök online trolljai, felbérelt, illetve spontán önkéntesek egyaránt, még élesebben kezdték támadni Dressert. Elhordták mindennek: öregnek, rondának, jelentéktelennek, őrültnek, és még azt is felhánytorgatták neki, hogy változó korba lépett. Fiktív történeteket találtak ki Dresser válásáról és személyes életéről, valamint olyan mémeket készítettek, amelyeken kényszerzubbonyban látható. Amikor Dresser Ukrajnát támogató cikket írt, háborús uszítóként ábrázolták. Az emberek nyilvános helyeken titokban fényképeket készítettek Dresserről, az egyik ilyen képen a nő a Starbucksban ül, és olyan, mintha a ruháján felül le lenne húzva a cipzár. A fényképet nagyon sokan megosztották, és az emberek megjegyzéseket tettek, hogy Dresser egyedül él és demens.

Egyesek még ennél is továbbmentek, és fenyegetéseket küldtek, amelyeket mindenképpen komolyan kellett venni. Mexikó 2022-ben, a háborús övezeteket nem számítva, az egyik legveszélyesebb hely volt a világon az újságírók szá-

mára. Tehát nagyon is valós a veszélye, hogy erőszakos cselekedet áldozatává váljon egy riporter, akár a drogbandák, más bűnözők, vagy az elnök feldühödött rajongói keze által. Putyin egyszerűen kiadhatja parancsba egy ember meggyilkolását. Az olyan illiberális vezetők, mint López Obrador vagy Jarosław Kaczyński, a lengyel Jog és Igazságosság Párt vezetője, gyűlöletkampányokat terelnek a kiszemelt áldozat irányába, és várják, hogy az meghozza gyümölcsét. Lengyelországban Paweł Adamowicz, a gdański polgármester ellen folytatott rágalmazási kampány tragikus véget ért, miután 2019-ben az állami televízió egyik lelkes nézője egy nyilvános eseményen felrohant a színpadra, és leszúrta a politikust. Adamowicz néhány órával később belehalt a sérüléseibe.

Az amerikai kormány is használt ilyen eszközöket a múltban különböző egyének semlegesítésére. Az FBI sikeresen lehallgatta, zaklatta és manipulálta dr. Martin Luther Kinget.[279] Richard Nixon elnök pedig az adóhatóságot szerette volna felhasználni, hogy megnehezítse az ellenségei életét, bár ő nem járt sikerrel.[280] Ezen szöveg írása pillanatában nincs arra kortárs példa, hogy az amerikai szövetségi kormány kombinálná az állami – tehát a jogi, a bírósági és a pénzügyi – eszközöket és az online gyűlöletkampányokat az elnök személyes ellenségeinek félreállítása céljából. De nem nehéz elképzelni, hogyan játszódna le ilyen.

Donald Trump az elnöksége alatt és után is gyakran szít haragot vagy akár erőszakot olyan emberek ellen, akiket nem kedvel, ideértve a szövetségi bírókat is. Trump és követői az országban mindenfelé zaklatták a választásokat lebonyolító dolgozókat, akik nem voltak hajlandók támogatni az elcsalt szavazásról szóló vádjait. Nyilvánossá tették a michigani szenátus többségi vezetőjének a telefonszámát, a férfi ezt követően négyezer fenyegető üzenetet kapott.[281] A pennsylvaniai képviselőház elnökének személyes információi is nyilvánosságra kerültek, ezután tüntetők jelentek meg a politikus otthonánál. Trump és csapata hamisan vádolt meg két Georgia állambeli szavazatszámlálót, Shaye Mosst és az édesanyját, Ruby Freemant, akik állítólag teletömtek egy bőröndöt hamis szavazólapokkal. A koholt vádak hónapokon át tartó, rasszista felhangoktól sem mentes zaklatáshoz vezettek. 2023-ban Trump arról kezdett beszélni, hogy ha újra hatalomra kerülne, akkor felhasználná az Igazságügyi Minisztériumot, hogy letartóztassa az ellenségeit. Nem azért, mert bármi rosszat tettek volna, pusztán azért, mert Trump „megtorlást" akart. Ha Trumpnak egyszer sikerülne a szövetségi bíróságokat és a bűnüldöző szerveket az ellenségei ellen fordítania, majd tömeges trollkodó kampányokat indítania, akkor az autokrata és a demokrata világok teljességgel egybeolvadnának.

Epilógus

Egyesült demokraták

Vlagyimir Putyin fekete-tengeri palotájában van egy jégkorongpálya és egy vízipipabár is. Hszi Csin-ping az egykori Császári kert területén él és dolgozik. A világ diktátorai aranyozott csillárok alatt, márványkandallók mellett beszélik meg ügyes-bajos dolgaikat.

A demokraták egy Vilnius közelében lévő zegzugos szállodában találkoznak, amelynek folyosói sötétek, az ablakokból egy erdő látszik. Itt rendezték meg először 2022-ben a World Liberty Congresst, amelyre a világ minden tájáról jöttek a résztvevők, akik az autokrácia térnyerése ellen küzdenek a hazájukban. Számos országból érkeztek a politikusok és aktivisták: Oroszországból, Zimbabwéből, Iránból, Dél-Szudánból, Észak-Koreából, Nicaraguából, Ruandából, Kubából és Kínából. Rosszul megvilágított szobákban, hosszú asztaloknál ülve beszélgettek a venezuelai, szíriai, kambodzsai, fehérorosz és ugandai kollégáikkal.

A szerény környezet mit sem árult el a meghívottak gazdag tapasztalatairól. Szóba elegyedtem egy tweedzakós fiatalemberrel. „Gondolom, azt hiszi, hogy Hongkongból érkeztem", mondta. Drótkeretes szemüveget viselt, és a brit gyarmatok lakóira jellemző akcentussal beszélte az angol nyelvet. Nem tagadtam, hogy valóban azt hittem, Hong-

kongból jött. Kiderült, hogy Timothy Cho Észak-Koreából. A szülei kilencéves korában elhagyták, Cho az utcán nőtt fel, kétszer menekült el Észak-Koreából, négyszer pedig bebörtönözték. Találkozásunk idején, éppen a konzervatív párt jelöltlistájára próbált felkerülni az Egyesült Királyságban.

Aznap Bobi Wine, egy ugandai zenész és majdnem megválasztott elnökjelölt (vagy ha a szavazatokat tisztességesen számolták volna, valószínűleg a választások győztese) fejtette ki a véleményét. Az „ellenzék" szó használata ellen érvelt; nem, magyarázta, nem *ellenzék* vagyunk, hanem *alternatíva*, egy jobb alternatíva: „Használjunk pozitív kifejezéseket. Nem vagyunk áldozatok." Az este folyamán beszéltem két orosszal, akik szerettek volna névtelenek maradni. Titokban kampányt szerveztek a katonai mozgósítás ellen, ügyvédeket kerítettek, és jogi tanácsadást szolgáltattak azoknak, akik szerették volna elkerülni a sorozást. Nem hagyták el Oroszországot, mert úgy gondolták, azzal tehetnek a legtöbbet az ukrán háború lezárásáért, ha megpróbálják meggyőzni az embereket, hogy ne harcoljanak.

A résztvevők nagy része most találkozott egymással először. Még azok sem feltétlenül ismerték egymást, akik egy kontinensen éltek, legfeljebb hallottak egymásról. Az egyik afrikai országból érkező résztvevő azt mesélte, hogy gyakran egyszerűbb a kereskedelem és a kommunikáció a több ezer kilométerre élő európaiakkal, mint a határon túl lakó afrikai sorstársaikkal. Ha mégis sikerül felvenni a kapcsolatot, akkor általában kiderül, hogy nagyon hasonlóak az élményeik,

ugyanolyan lejáratú kampányok zajlanak ott is, a rezsimek is hasonlítanak egymásra, hiszen a vezetők pénzmosással foglalkoznak és a „többpólusú világot" népszerűsítik. Számukra az Autokrácia Rt. nem csupán egy könyv címe, nekik ez maga a valóság, amellyel nap mint nap meg kell küzdeniük. A tapasztalatcsere révén a résztvevők jobb helyzetfelismerő képességet szerezhetnek, és könnyebben felkészülhetnek az ellenük irányuló támadásokra, kitanulva a lehetséges taktikákat. Végső soron tehát felkészültebben tudják megszervezni az ellenállást.

Kilenc hónappal korábban egy New York-i étterem emeleti helyiségében ültem, ahol egy kis csoport száműzött politikus még csak tervezgette ezt a vilniusi eseményt. López, a venezuelai ellenzéki vezető azzal kezdte, hogy míg az autokraták együttműködve és egymást támogatva maradnak hatalomban, „a szabadságért harcolóknak, nincs ilyen szövetségük". Garri Kaszparov, a sakkbajnok, aki politikai változásért kampányolt Oroszországban, azt hangsúlyozta, hogy fontos megmutatni a világnak, „egyesült frontot alkotunk, egy tömegmozgalmat képviselünk, és élvezzük a szabad világ támogatását". Maszih Alinezsád, az iráni aktivista, akinek a közösségi médiakampánya több ezer iráni nőt győzött meg a kendőviselés elutasításáról, bízott benne, hogy ha „sikerülne kikényszeríteni, hogy meghallgassanak és megértsenek", akkor a demokráciapárti aktivisták egyesített erői képesek lennének befolyást elérni Washingtonban és a Szilícium-völgyben is: „Nem csak a saját népünkért harcolunk,

hanem magáért a demokrácia fennmaradásáért, mindenhol, beleértve a Nyugatot is." Mindegyikük hatással akart lenni nemcsak a saját országára, hanem magára a demokratikus világra is. Ők már megértették, hogy egy nemzet szabadsága a többi nemzet szabadságától is függ.

Olyan nyelvezetet használtak, amely Gene Sharp könyvének globális változatához illeszkedhetne. Mi többen vagyunk, mint ők, tehát mi, a szabadságpártiak, elüldözhetjük a diktatúra támogatóit. De a résztvevők azzal is tisztában voltak, hogy már nem Gene Sharp korában élünk. Nincs olyan globális nyilvános tér, ahol López, Kaszparov és Alinezsád együtt tiltakozhatna a zimbabwei Evan Mawarirével, a fehérorosz Szvjatlana Cihanovszkajával és a kubai Rosa María Payával, Oswaldo Payá lányával, nehogy tizenkilenc különböző munkabeszüntetést és tizennégy másfajta tüntetést szervezzen. A mondandójuk akkor válhat hasznossá, ha alapjaiban másként gondolkodunk a politikáról. López szavaival: „Először új kontextusba kell helyeznünk a problémát." Igaza van.

A nemzetközi tanulmányok nyugati és különösképpen amerikai hallgatói gyakran tekintik a világot ügyek egymástól elkülönülő sorozatának – Kelet-Európa, Közel-Kelet, a Dél-kínai-tenger –, amelynek jobb megértéséhez különböző szakértőkre és specialistákra van szükség. Az autokráciák azonban nem így látják a világot. Putyin szélsőséges, például

szélsőjobboldali mozgalmakat segít Európában, továbbá zsoldosokkal és fegyverekkel támogatja az afrikai diktatúrákat. Az Ukrajna elleni háborújának következménye a világon mindenhol érezhető élelmiszerhiány és az emelkedő energiaárak. Irán különböző csoportokat támogat Libanonban, Palesztinában, Jemenben és Irakban. Iráni ügynökök állnak egy Buenos Aires-i zsidó közösségi ház felrobbantása mögött, követtek már el gyilkosságokat Isztambulban és Párizsban. Ezenkívül a számlájukra írható több merényletkísérlet az Egyesült Államokban, továbbá hírügynökségeket támogatnak az arab és a spanyol ajkú országokban. A fehérorosz diktátor úgy próbálta destabilizálni a szomszédos országokat, hogy odacsalogatta a Közel-Keletről érkező menekülteket, majd segített nekik illegálisan átjutni az európai határon. Kubai csapatok harcoltak az oroszok oldalán Ukrajna ellen, a kubai titkosszolgálat emberei pedig Maduro rezsimét védték Venezuelában.[282] Kína az évek során szoros gazdasági és politikai érdekeltségeket szerzett Afrikában és Latin-Amerikában, így már régen nem úgy gondol magára, mint pusztán „ázsiai" nagyhatalom.

Az autokráciák figyelemmel kísérik egymás vereségeit és győzelmeit, és ennek megfelelően időzítik saját lépéseiket, igyekeznek a lehető legnagyobb káoszt okozni. 2023 őszén az Európai Unió és az amerikai kongresszus képtelen volt segélyt küldeni Ukrajnának, mert kisebbségben lévő, erősen orosz kötődésű képviselők blokkolták a többségi akaratot, és késleltették a segély jóváhagyását. Ezt a kisebbséget az Unió-

ban Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke vezette, az amerikai kongresszusban pedig néhány MAGA-republikánus képviselő; utóbbiak közül sokan Donald Trump utasításait követték. Az internetet ekkor ellepte az „ukrán kimerültség" narratívája, amelyet orosz és kínai médiaügynökségek terjesztettek különböző nyelveken.

Pontosan ugyanekkor az Irán által támogatott Hamász katonái végrehajtották brutális támadásukat Izrael ellen. Néhány héten belül a szintén Irán által támogatott húti milicisták olajszállító tartály- és kereskedelmi hajókra nyitottak tüzet a Vörös-tengeren, káoszt idézve elő az egyik legfontosabb globális kereskedelmi útvonalon, ezáltal ráadásul elterelték az USA és Európa figyelmét az ukrajnai háborúról. Az azeri diktátor, Ilham Alijev pedig kihasználta, hogy a világ figyelme másfelé irányul, és elfoglalta a vitatott Nagorno-Karabah területet, néhány nap alatt földönfutóvá téve százezer örményt, tehát a terület egész lakosságát.[283] 2024 tavaszán kiderült, hogy kínai hekkerek bejutottak a brit parlament és a képviselők információs rendszereibe és adatbázisába.[284] Brüsszelben, Varsóban és Prágában pedig egy határokon átívelő nyomozás fényt derített egy széles körű orosz kampányra, amelynek keretében különböző európai parlamenti képviselőket fizettek le, így igyekeztek befolyásolni az európai választások eredményét.[285]

Mindeközben a nyugati féltekén Maduro elnök bejelentette, hogy a szomszédos Guyana egyik megyéjének inváziójára és elcsatolására tervezgeti. Ezzel egy időben az Egyesült

Államok határa felé menetelt több százezer venezuelai állampolgár, aki Maduro politikájának köszönhetően mélyszegénységbe süllyedt. Az emberáradat tüzelte a populista és idegengyűlölő érzelmeket az Egyesült Államokban, és segítette a republikánus párt MAGA-szárnyának térnyerését. Ez a politikai irányvonal nyíltan Putyin mellé állt az ukrajnai háborúban.

Ez a többoldalú, egymással összefüggő és egymást erősítő válsághullám nem egy briliáns elme agyszüleménye, és nem is titkos összeesküvés-elméletek eredménye. Ezek a történetek azt jelzik, hogy a különböző autokráciák befolyása eléri a politikai, gazdasági, katonai és információs szférát is. Az esetek arra is rámutatnak, hogy ezek a rezsimek mekkora károkat képesek okozni, ha együtt dolgoznak a közös cél elérése érdekében, amely maga a demokrácia és a demokratikus értékek szétzilálása országhatáraikon belül és túl. Olvassuk el még egyszer Hszi Csin-ping és Vlagyimir Putyin közös nyilatkozatát, amelyet 2022. február 4-én, az Ukrajna elleni orosz invázió előestéjén tettek. Elítélték, hogy „egy ország beleavatkozzon egy másik szuverén ország belügyeibe azzal az ürüggyel, hogy a demokrácia és az emberi jogok védelmében lép fel". Felszólították a világot, hogy „tisztelettel kezeljék a kulturális és civilizációs sokféleséget és a nemzetek jogát az önrendelkezésre". Dühödten figyelmeztettek, hogy a demokratikus normák bármiféle megvitatása – a szóhasználatukban a „hegemóniára való törekvés" – véleményük szerint „komoly veszélyt jelentene a globális, valamint a re-

gionális békére és stabilitásra nézve, továbbá felborítaná a fennálló világrendet".[286]

Mások még ennél is kegyetlenebb és szélsőségesebb nyelvezetet használtak, nyíltan háborúra vagy kegyetlenségek elkövetésére uszítottak másokat. Ezt a nyelvet egyelőre nem vette komolyan és nem is támadta a demokratikus világ. Egy 2023. szeptemberi találkozón Kim Dzsongun, észak-koreai diktátor teljes és feltétel nélküli támogatásáról biztosította Putyint, segítve Oroszország „szent küzdelmét, amely majd leszámol a már gyülekező és hegemóniára törekvő gonosz erőkkel".[287] Néhány hónappal később, 2024 januárjában úgy tűnt, Kim feladja a békülésre tett korábbi kísérleteit, és olyan alkotmánymódosító javaslatot nyújtott be, amelynek értelmében a demokratikus Dél-Korea Észak-Korea első számú ellenségévé lép elő. A módosítás részeként felszámolnának minden intézményt, amely a Korea újraegyesítését elősegítő tervekkel és a határon túli együttműködéssel foglalkozott, továbbá figyelmeztettek, hogy olyan háború törhet ki, amely „elpusztítja a Dél-Koreának nevezett entitást, tehát az ország megszűnik létezni".[288] Ugyanazon a héten, Dmitrij Medvegyev, Oroszország korábbi elnöke és miniszterelnöke, Ukrajnát „rákos tumornak" nevezte, és nemcsak a mostani ukrán kormány elpusztítására uszított, hanem úgy általánosságban „Ukrajna elpusztítására, minden lehetséges formájában".[289] Nem sokkal később bemutatott egy térképet, amelyen Ukrajna nagy részét beolvasztották Oroszországba, a maradék területeket pedig Lengyelországnak és Magyarországnak adták.[290]

Mindezek ellenére szeretném megismételni és kiemelni, hogy nem tértünk vissza a hidegháborús időkbe, ez a korszak nem a hidegháború újabb fejezete. A modern harc az autokratikus és a demokratikus eszmék, gyakorlatok között nem egy másolata annak, amivel a huszadik században kellett megküzdenünk. Nincsenek „blokkok", ahova csatlakozni lehetne, és nincsen berlini fal, amely kijelölné az ideológiai alapú földrajzi határokat. Sok országot nehéz lenne egyértelműen demokráciának vagy autokráciának nevezni. Néhány autokrácia – például az Egyesült Arab Emírségek, Szaúd-Arábia, Szingapúr vagy Vietnám – keresi az együttműködési lehetőségeket a demokratikus világgal, nem kívánja megváltoztatni az ENSZ alapító okiratát, és látja a nemzetközi jog betartásának előnyeit. Egyes demokráciákban olyan vezetőket választottak, akik megsértik és nem védik az emberi jogokat; ilyen például Törökország, Izrael, Magyarország, India vagy a Fülöp-szigetek. Az autokrata szövetségek nagyrészt pillanatnyi egyezségeken alapulnak, így könnyen változnak, módosulnak.

A megosztottság megjelenik az országhatárokon belül is. Venezuelában és Iránban erős és fontos demokráciapárti mozgalmak működnek, míg jelentős autokrata politikai mozgalmakat és politikusokat találunk az Egyesült Államokban, Németországban, Lengyelországban, Hollandiában,

Olaszországban és Franciaországban. Ráadásul a világgazdaság jóval összetettebb a huszadik századi állapotához képest, és felesleges lenne úgy tenni, mintha nem lennének érdekellentétek. A klímaválság és az egyéb környezetvédelmi kihívások megoldására világszintű összefogásra van szükség. Az Egyesült Államoknak és Európának kiterjedt kereskedelmi kapcsolatai vannak Kínával, és ezeknek a beszüntetése egyik napról a másikra se nem könnyű, se nem kívánatos.

Éppen ezen okok miatt az észak-amerikai, latin-amerikai, európai, ázsiai és afrikai demokráciáknak, összefogva az Oroszországban, Kínában, Iránban, Venezuelában, Kubában, Fehéroroszországban, Zimbabwében, Mianmarban és egyéb autokrata országokban működő demokráciapárti mozgalmak vezetőivel, a szabadságért folytatott harcra nem adott autokrata országokkal való versengésként kell gondolniuk, határozottan nem úgy, mint a „Kínával vívott háború", hanem olyan küzdelemként, ami az autokrata *viselkedés* ellen zajlik, bárhol is jelenjen az meg: Oroszországban, Kínában, Európában vagy az Egyesült Államokban. Tehát olyan ügyvédek és köztisztviselők hálózatát kell kiépítenünk, akik képesek felvenni a harcot a korrupcióval a határokon belül és túl, és képesek együttműködni a kleptokráciák működését jól ismerő demokráciapárti aktivistákkal. Katonai és hírszerzői szövetségekre van szükségünk, amelyek képesek előre látni és megakadályozni a törvénytelen erőszakot. Olyan gazdasági harcosokra van szükségünk, akik több országban is követni tudják a szankciók hatását, felismerik, ha valaki

megszegi a szabályokat, és közbe tudnak lépni. Találnunk kell olyan embereket, akik hajlandóak a dehumanizáló propagandát leleplező kampányokat szervezni és koordinálni online felületeken. Az autokráciák olyan globális rendszert szeretnének kiépíteni, amely jutalmazza a tolvajokat, bűnözőket, diktátorokat és tömeggyilkosokat. Meg tudjuk állítani őket.

Számoljuk fel a határokon átívelő kleptokráciát

Egy orosz, angolai vagy kínai oligarchának könnyen lehet háza Londonban, birtoka a Mediterrán térségben, cége Delaware államban, és vagyonkezelői alapja Dél-Dakotában anélkül, hogy bármilyen adóhivatal előtt fel kéne fednie a személyazonosságát. Ezt pedig amerikai és európai közvetítők teszik lehetővé: ügyvédek, bankárok, könyvelők, ingatlanosok, PR-ügynökök és „hírnévmenedzserek". A munkájuk törvényes keretek között zajlik, mert így alakítottuk ki a jogrendszereinket. Azonban könnyen lehetne olyan változtatásokat javasolni, amelyek törvénytelenné tennék az ilyen gyakorlatot. Nincs rá szükség, hogy bármilyen szintű korrupciót is toleráljunk. Egyszerűen felszámolhatjuk az egész rendszert.

Kötelezővé tehetnénk például, hogy minden ingatlanvásárlási tranzakció az Egyesült Államokban és Európában teljesen átlátható legyen. Kötelezhetnénk a cégeket, hogy

az igazi tulajdonosuk nevével jegyezzék be magukat, illetve a vagyonkezelői alapokat, hogy fedjék fel a kedvezményezettek kilétét. Megtilthatnánk az állampolgárainknak, hogy olyan országokban tartsák a pénzüket, amelyek támogatják a titoktartást; az ügyvédektől és könyvelőktől pedig elvárhatnánk, hogy kerüljék az ilyen kétes ügyleteket. Nyilván ettől még nem tűnne el teljesen az ilyen gyakorlat, de sokkal nehezebb lenne megvalósítani. Bezárhatnánk a kiskapukat, amelyek megengedik a névtelenséget a magántőke- és a fedezeti alapok esetében. Hatékonyan működő csapatokat hozhatnánk létre, amelyek felügyelik a szabályok betartását, és segíthetnénk őket, hogy megteremtsék az országok, sőt a kontinensek közötti együttműködést. Mindezt összehangoltan tehetnék más társakkal közösen szerte a világban.

Óriási lesz az ellenállás – amennyiben a rendszer megszüntetése könnyű lenne, már megtörtént volna. A pénzmosási műveleteket nehéz átlátni, és még nehezebb a rendőrségnek felgöngyölítenie az ilyen ügyeket. A névtelen tranzakciók során a pénz néhány pillanat alatt az egyik ország bankjából egy másikba kerülhet, míg azoknak, akik próbálják kinyomozni a pénz útját, akár évekre is szüksége lehet, mire eredményre jutnak. A kormányok ráadásul gyakran ódzkodnak a nagy hatalmú emberek vád alá helyezésétől. A közszolgáknak több milliárd dolláros ügyeket kell felderíteniük, miközben alacsony fizetést kapnak; lehet, szeretnék elkerülni, hogy befolyásos és vagyonos emberekkel konfrontálódjanak. A rendszer a hatalommal bíró em-

bereknek kedvez, így ők nem szeretnének rajta változtatni, ráadásul szoros kapcsolatokkal is rendelkeznek a politikai spektrum minden szegletében. Sheldon Whitehouse, amerikai szenátor egyszer elmesélte, hogy részben azért érvelt a nagyobb pénzügyi átláthatóság mellett, mert „az offshore bűnözői körök által használt álcázó technikákat ugyanúgy használják a határokon belüli csoportok politikai érdekeinek a támogatására is". Az olyan emberek, akik hasznot húznak a pénzügyi titoktartás gyakorlatából, gyakran igyekeznek politikai kapcsolatokra szert tenni, így nehezebben lehet őket megállítani. Ihor Kolomojszkij, az ukrán oligarcha, aki ingatlantulajdonokba rejtette a vagyonát az amerikai Közép-Nyugaton, állítólag úgy szerette volna megtartani a birodalmát, hogy befolyást szerez a Trump-kormányzaton belül. Ezt pedig úgy érte volna el, hogy Joe és Hunter Bidenhez köthető „piszkos ügyeket" ajánl fel, és az információ egy része el is jutott Donald Trump személyes ügyvédjéhez, Rudy Giulianihoz. Kolomojszkij az ellenkezőjét állította – hogy ő csak felfedte ezt a történetet, szerepe nem volt benne –, de ez a Biden-adminisztrációban való befolyásszerzés eszköze is lehetett.[291]

A rendszer megreformálásához tehát nem lesz elegendő egy politikus, egy párt vagy egy ország. Nemzetközi koalícióra van szükségünk, amely képes lehet megváltoztatni a törvényeket, beszüntetni a titoktartási gyakorlatokat, és vissza-

állítani a nemzetközi pénzügyi rendszer átláthatóságát. Egy kleptokráciaellenes hálózatban helyük lenne a különböző európai, ázsiai és észak-amerikai államkincstári és pénzügyminisztériumi tisztviselőknek, akik már kezdik megérteni, mekkora károkat okoz a gazdaságukban a pénzmosás és a piszkos pénz. Együtt tudnának működni a közösségi vezetőkkel Londonban, Vancouverben, Miamiban és más városokban, amelyeknek tájképe, ingatlanpiaca és gazdasága eltorzult az oroszok, angolaiak, venezuelaiak és kínaiak miatt, akik a vagyonuk tárolására ingatlanokat vásárolnak.

A koalícióhoz csatlakozhatnának olyan aktivisták is, akik pontosan tudják, hogyan lopják el a pénzt az országukon belül, valamint van gyakorlatuk abban is, hogyan érdemes ezeket az információkat nyilvánosságra hozni. Alekszej Navalnijt pontosan azért gyilkolta meg az orosz állam, mert tehetséges volt mindkettőben. Az utolsó letartóztatását megelőző években több közösségi finanszírozású dokumentumfilmet készített, amelyeket egy YouTube-csatornán hozott nyilvánosságra, és amelyek kiterjedt pénzügyi csalásokhoz és hálózatokhoz kötötték Oroszország vezetőit. A videók azért voltak sikeresek, mert profi módon készültek, illetve azért, mert megdöbbentő részleteket mutattak be – vízipipabár, jégkorongpálya, szőlőskert, helikopter-leszállópálya és az osztrigafarm Putyin otrombán fényűző fekete-tengeri palotájában –, és ahogyan ezeket az átlag orosz ember, a tanárok, az orvosok és a köztisztviselők szegénységének kontextusába helyezték. *Rosszak az utak és az egészségügy, mert*

nekik szőlőskertjük és osztrigafarmjuk van – ez volt Navalnij üzenete.

A filmek oknyomozó újságírás eredményeként születtek, de úgy csinálták meg őket, hogy motiválják az embereket, és hogy elmagyarázzák nekik a kapcsolatot a messzi uralkodók által épített paloták és az átlagember között, és ez a taktika valóban működött. Egyes videókat több száz millióan láttak. Képzeljünk el egy hasonló projektet, amely mögött demokratikus kormányok, a média és az aktivisták állnak a világ minden tájáról. Nemcsak nyomozásokról és ügyészségi eljárásokról beszélek, hanem olyan kampányokról is, amelyek ezeket a történeteket eljuttatnák az emberekhez, és összekapcsolnák a mindennapi élet problémáival. Ahogyan egykor a demokratikus világ kiépített egy nemzetközi antikommunista szövetséget, úgy ma az Egyesült Államok és szövetségesei létrehozhatnának egy nemzetközi korrupcióellenes szövetséget, amely az átláthatóság, az elszámoltathatóság és az igazságosság elvein alapulna, illetve felhasználná az autokráciákban élő diaszpórák és a demokráciák kreatív tudását.

Ne küzdj az információs háborúban
– helyette gyöngítsd a rendszert!

A modern autokráciák komolyan veszik az információt és az eszméket. Pontosan tudják, hogy nemcsak a határaikon belül szükséges ellenőrzés alatt tartani a közvéleményt, ha-

nem hatással kell lenni a világ minden pontján folyó vitákra. Ennek megfelelően költik a pénzt is: hatalmas összegeket fektetnek tévécsatornákba, helyi és országos újságokba és trollhálózatokba. Megkörnyékezik a demokratikus országok politikusait és üzleti vezetőit, hogy helyi szószólókat és támogatókat szerezzenek. Együtt dolgoznak azon, hogy egyes összeesküvés-elméletek és témák minél több platformon terjedjenek el.

A hidegháború vége óta eltelt három évtizedben az Egyesült Államok és szövetségesei úgy képzelték, hogy ezen a területen nem kell versenyezniük, mert a jó információ elég a győzelemhez az „eszmék piacán". De nincs piacuk az eszméknek, legalábbis szabadpiacuk határozottan nincs. Bizonyos eszmék dezinformációs kampányok révén terjednek el, vagy közösségi médiacégek nagy költségvetésű műveleteinek köszönhetően, amelyeknek az algoritmusa a megosztó és érzelmileg megterhelő tartalmakat támogatja. És talán vannak olyan algoritmusok is, amelyek közvetlenül az orosz vagy kínai narratívát terjesztik. Mikor először találkoztunk orosz dezinformációval a saját társadalmunkon belül, azt képzeltük, hogy a meglévő kommunikációs formáink képesek lesznek megbirkózni vele különösebb probléma nélkül. Aki azonban már tanulmányozott autokrata propagandát, az tudja, hogy a tényellenőrzés és a gyors reakcióidő nem elég. Mire a helyesbítés megtörténik, a hamis információ már körbeutazta a földet. A régi modelljeink nem vették

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 1.

figyelembe, hogy az emberek *vágynak* a dezinformációra. Vonzódnak az összeesküvés-elméletekhez, és nem feltétlenül fogják keresni a megbízható hírforrásokat.

Sokat segítene a küzdelmünkben, ha felismernénk, hogy a hírmosás járványos elterjedésével kell szembenéznünk, és igyekeznénk leleplezni az ilyen műveleteket, amilyen gyakran csak lehet. Az USA kormánya 2023-ban pontosan ezzel kezdett el foglalkozni. A külügyminisztérium Globális Elkötelezettségi Központja összegyűjtötte a különböző forrásokból származó titkos és nyilvános információkat, és ezek alapján nekilátott egy sor orosz kampány leleplezésének, *mielőtt* azok elindultak volna; ezt a taktikát hívja a központot 2022 óta irányító James Rubin „pre-bunking"-nak, megelőző leleplezésnek. A művelet keretében felfedték, hogy az egyik kampány egészséggel kapcsolatos dezinformációt terjesztett volna Afrikában; azonosították a részt vevő oroszokat, majd tájékoztatták a legerősebben érintett afrikai országok médiáját.[292] A központ leleplezte egy Latin-Amerikában, a Pressenzán keresztül szervezett dezinformációs kampány orosz tervét is, és értesítette a spanyol nyelvű médiumokat. A francia kormánynak sikerült, más EU-s intézményekkel együtt, lelepleznie azt az RRN-csoportot, amely az elgépelt domainnevekkel foglalkozó hálózat francia és német ágát tartotta fenn. A német kormány nyilvánosságra hozta egy olyan művelet részleteit, amellyel német ajkú lakosokat terveztek megcélozni.[293] Ötvenezer hamis Twitter-fiókot re-

gisztráltak, és több mint egymillió üzenetet küldtek ki egy hónap alatt a 2023-as év vége felé. Az üzenetekben arra utaltak, hogy a német kormány elhanyagolja a német embereket, mert fegyvert és segélyt nyújt Ukrajnának. Az amerikai, a francia és a német kormány abban bízik, hogy a kampányok előzetes leleplezésével sikerül néhány embert legalább arra figyelmeztetni, hogy ilyen kampányok léteznek.

Természetesen a probléma gyökere mélyebbre nyúlik: ezek a kampányok egyáltalán nem lennének sikeresek, ha nem volna annyira egyszerű kijátszani a közösségi média algoritmusait. Ezeknek a platformoknak a reformja bonyolult téma, jóval túlmutat a külpolitika kérdésein, és egészen félelmetes az ellenállás, amellyel akkor találjuk szemben magunkat, ha felmerül a közösségi média szabályozásának a gondolata. Ezek az online platformok a világ leggazdagabb és legbefolyásosabb cégei közé tartoznak, és – a pénzmosásból profitáló cégekhez hasonlóan – nem szeretnének változást. Egy követ fúj velük számos politikus, elsősorban a szélsőjobboldalon, akik szerint a jelenlegi rendszer irányítható. Együttes erővel akadályozzák a téma megvitatását, annak ellenére, hogy az online beszélgetések színvonala folyamatosan romlik. Miután Elon Musk megvásárolta a Twittert, a platformon hirtelen felerősödtek a szélsőséges, antiszemita és oroszpárti üzenetek. A TikTok, a kínai tulajdonú platform továbbra is jelentős forrása a félrevezető információknak, nem utolsósorban azért, mert maga a platform is nélkülözi

az átláthatóságot. Ha valóban arra használják, hogy befolyásolják vele az amerikai politikát, vagy hogy adatot gyűjtsenek a felhasználóikról, nem tudjuk, hogyan teszik. Az amerikai szélsőjobboldal közben átformálta az online platformokról szóló szükséges diskurzust a „tiltás" és a „szabad véleménynyilvánítás" fogalmáról szóló vitává, és azokat az egyetemi oktatókat, kutatókat támadja, akik az online világ jelenségeit elemzik, illetve arról fogalmaznak meg javaslatokat, hogyan lehetne ezeket a tereket átláthatóbbá tenni.

A pénzügyi rendszerhez hasonlóan azonban az információs rendszer is törvényeken, szabályokon és előírásokon alapul, amelyeket könnyen meg lehet változtatni, ha megvan hozzá a politikai akarat. Az átláthatóság felválthatja a zavaros homályt. A közösségi média felhasználóinak igenis joguk van hozzá, hogy megőrizzék az adataikat, és eldönthessék, mire lehet ezeket az adatokat felhasználni. Továbbá meg kellene nekik adni a lehetőséget, hogy közvetlenül befolyásolják az algoritmusokat, amelyek meghatározzák, hogy mi jelenik meg az oldalukon. A demokratikus országok jogalkotói létrehozhatnának olyan technikai és jogi kereteket, amelyek nagyobb hatalmat és több választási lehetőséget adnak az embereknek, illetve amelyek alapján felelősségre vonhatnák a vállalatokat, amennyiben terrorizmussal kapcsolatos tartalmat népszerűsít az algoritmus. A közösségi tudomány művelőinek lehetőséget kellene adni, hogy együtt dolgozzanak az online platformokkal, így jobban meg tudnák érteni

a hatását; ilyen együttműködés a múltban is volt: például az ételgyártó cégek és a higiéniai előírások vagy az olajcégek és a környezetvédelem kapcsán.

Hasonlóan a kleptokrácia elleni harchoz, a tényekre alapozott kommunikáció megteremtéséért folytatott küzdelemhez is nemzetközi koalícióra van szükség. Az Egyesült Államoknak és a szövetségeseinek egyesíteniük kellene erőiket, hogy a Hszinhua és az RT helyett a Reuters vagy az Associated Press és más megbízható hírügynökségek váljanak a globális hírek alapvető forrásává. Kormányok és magánvállalatok közös fellépésére lehet szükség, hogy ne a kínai hírforrások kínálják a legolcsóbban fogyasztható tartalmakat Afrikában és Latin-Amerikában. A demokráciapárti kormányoknak nem szabad azzal áltatni magukat, hogy a demokrácia és jogállamiság magától értetődő fogalmak. A demokráciapárti médiának, a civil szervezeteknek és a politikusoknak érveket kell felsorakoztatniuk az átláthatóság, az elszámoltathatóság és a szabadság mellett – otthon és a nagyvilágban.

A közös fellépés abban is segítheti az autokráciákban élő állampolgárokat, hogy jobban megértsék az egyetemleges kiterjedtségét annak a rezsimnek, amelyben élnek. Ha az orosz, a hongkongi, a venezuelai és az iráni diaszpóra fel tudná erősíteni egymás üzeneteit és eszméit, akkor sokkal nagyobb hatást tudnának elérni, mint egyenként, külön-külön. Létezik sikeres példa az ilyen együttműködésre. A ma már betiltott kirgiz hírügynökség, a Kloop éveken keresztül

sikerrel építette a kapcsolatokat a közép-ázsiai független újságírók között. Azért dolgoztak, hogy a nagyon zárt országok lakói is jobban megérthessék, mi zajlik a régióban, például milyen orosz próbálkozások történnek az információs tér kisajátítására. Több orosz független honlap, mint például a Meduza vagy az Insider, lefordítja a legjobb oknyomozó riportjait angolra, hogy szélesebb közönséghez is eljussanak a világ más pontjain. Nyílt vagy zárt körű találkozókon – ilyen volt a vilniusi esemény is, amelyen én is részt vettem – az autokrata világ demokráciapárti aktivistái már elkezdték a tapasztalatcserét, együtt megbeszélik a különböző stratégiákat, vagy például megtanítják egymásnak, milyen eszközökkel lehet elérni blokkolt honlapok tartalmát. Ha támogatjuk őket, akkor segíthetnek egymásnak jobb információkat meggyőzőbben közölni, és azután mi is tanulhatunk tőlük.

A huszadik századi elődjeikkel szemben a mai világ autokratái nem tudnak könnyen vagy hatásosan cenzúrát bevezetni. Helyette arra összpontosítanak, hogy közönséget és támogatókat szerezzenek az üzeneteiknek azáltal, hogy a megvetésre, a gyűlöletre és felsőbbrendűségi vágyakra apellálnak. Meg kell tanulnunk úgy harcolni, hogy közben erősítjük és népszerűsítjük az értékeinket. Ehhez szükség lesz felvenni a versenyt az autokratákkal az erős érzelmek mobilizálásában; meg kell tanulnunk kapcsolódni a hallgatósághoz az őket érdeklő témákban, és mindenekelőtt meg kell mutatnunk az embereknek, hogy az igazságért folytatott harc el-

hozhatja a várva várt változást. A korrupciós ügyeket feltáró újságíróknak együtt kellene működniük az ügyvédekkel és a szankciókat támogatókkal, hogy biztosak legyünk benne, a nyomozások büntetéshez vezetnek. A megfelelő információnak segítenie kell a pozitív változás eljövetelét. Meg kell látnunk az igazságot, csak így juthatunk el az igazságossághoz.

Leválasztani, kockázatmentesíteni és újraépíteni

2022. szeptember 26-án, ötvenöt évvel a Habsburg-vadászlakban lezajlott találkozót követően, az európai kísérlet egy autokrata–demokrata kölcsönös függőségi viszony kialakítására megbukott. Először egy hatalmas víz alatti robbanás, majd több másik kisebb erejű átszakította az Északi Áramlat–2 vezetéket. A négy gázvezetékből három megsemmisült, és a 20 milliárd dolláros projekt használhatatlanná vált. A fizikai csővezetékkel együtt a szabotázsakció azt az elképzelést is megsemmisítette, hogy a németek, európaiak és amerikaiak kereskedelmi kapcsolatok segítségével előmozdíthatják a demokrácia ügyét.

Az oroszoknak a kezdetektől fogva ellentétes céljaik voltak az Északi Áramlat–2 projekttel: azt szerették volna elérni, hogy Németországban felerősödjön a kleptokrácia, illetve szerették volna előkészíteni az ukrán területek feletti uralmukat. A vezeték révén Oroszország közvetlenül tudott gázt szállítani Németországnak, kikerülve Lengyelországot és

Ukrajnát, így lehetősége volt ez utóbbi országokat kihagyni a jövedelmező szerződésekből, vagy akár teljesen leválasztani az ukrajnai vezetékrendszert.[294]

Oroszország már a szerződés megkötése előtt is politikai befolyásszerzésre használta a gáz árazását és szállítását, például 2005–2006-ban, majd 2014-ben beszüntette a gázszállítást Ukrajnába, illetve különböző politikai játszmákba kezdett a közép- és kelet-európai régióban.[295]

A gázvezeték új és különleges alapokra helyezte az orosz–német kapcsolatokat. Az Északi Áramlat–2 projektben részt vevő orosz cégek bekapcsolódtak a német politikába és kultúrába.[296] A Gazprom pénzügyileg támogatott egy olyan kiállítást a berlini Német Történelmi Múzeumban, amely a német–orosz kapcsolatok egy idealizált történelmét mutatta be, továbbá a cég a német elnök és korábbi külügyminiszter, Frank-Walter Steinmeier kedvenc labdarúgócsapatának, a Schalkénak lett az egyik szponzora.[297] Az orosz cégek szoros kapcsolatot alakítottak ki német és orosz politikusokkal is. Matthias Warnigot nevezték ki az Északi Áramlat-projekt vezetőjének, aki egykor Stasi-ügynökként ugyanabban az időben szolgált Drezdában, mint Putyin. Gerhard Schröder pedig, az a német kancellár, aki jóváhagyta az Északi Áramlat építését, elfogadta Putyin javaslatát, hogy álljon az Északi Áramlat részvényesi bizottságának élére, pusztán néhány nappal azt követően, hogy lejárt a mandátuma. Az ukrajnai orosz invázió kezdetének évében, 2022-ben Schröder hozzávetőleg egymillió dollárt keresett évente a gázvezetékhez és

az orosz gázhoz kapcsolódó cégeknél, például a Rosznyeftynél.[298] Nem csak korrupt kapcsolatok alakultak ki a gázvezeték körül (Schröder hevesen tagadott minden vádat). Azonban ezek a kapcsolatok hosszú távon összeegyeztethetetlenné váltak Németország nemzeti érdekeivel és Európa stratégiai stabilitásával. Miután az első, 2014-es ukrajnai inváziót követően Angela Merkel kancellár, Schröder utódja, nem szüntette be az Északi Áramlat-projektet, Putyin minden bizonnyal úgy gondolta, hogy ez egyenlő az invázió jóváhagyásával.[299]

Akkoriban sokan próbálták megfejteni a kancellár asszony döntése mögött húzódó logikát, bár a motivációja valószínűleg ugyanaz volt, mint minden demokratikus vezetőnek akkoriban. Arra számított, hogy némi jó szándékú befektetés és egy kis türelem segítségével Oroszország integrálódni tud majd Európába, ahogyan a többi európai ország integrálódott a második világháború után. Merkel azonban nem vette figyelembe, hogy az orosz cégek állami vállalatok, tehát a Kreml érdekeket képviselik. A kínai cégekkel való kereskedelemben rejlő veszélyeket sem értette meg, pedig ezeket gyakran támogatja vagy irányítja a Kínai Kommunista Párt, továbbá arra sem fordított figyelmet, hogy kockázatos mindenben a kínaiakra támaszkodni a nyersanyagoktól kezdve a gyógyászati eszközökig.

Az Oroszországgal, Kínával és egyéb autokráciákkal fennálló kereskedelmi kapcsolatokban rejlő kockázat nemcsak gazdasági, hanem egzisztenciális. Az ukrajnai inváziót követően az európaiak a saját bőrükön érezhették, hogy milyen magas árat fizettek az orosz gázfüggőség miatt. A drágább energiaforrásokra való átállás inflációhoz vezetett, a magasabb infláció pedig társadalmi elégedetlenséghez. Az orosz dezinformációs kampány súlyosbította ezt az elégedetlenséget, mindez pedig hozzájárult a német szélsőjobboldal előretöréséhez, amely politikai erő alapjaiban átformálná a háború utáni Németország képét, ha valaha is hatalomra kerülne.

Jake Sullivan, Biden elnök nemzetbiztonsági tanácsadója 2023 áprilisában, egy washingtoni előadásában hasonló veszélyre figyelmeztetett Kínával kapcsolatban.[300] Nem a kínai gazdaság teljes leválasztása mellett érvelt, hanem a kockázatok csökkentését javasolta: biztosítani kell, hogy az Egyesült Államok és a többi demokrácia ne kerüljön függőségi viszonyba Kínával. Így lehet megelőzni, hogy egy válság alatt a függőség fegyverré válhasson az ellenfél kezében. Példaként említette az elektromos járművekhez szükséges nyersanyagokat: „...az Egyesült Államok csupán négy százalékát termeli ki a szükséges lítiumnak, ugyanez a szám a kobalt esetében tizenhárom százalék, nikkelből és grafitból pedig nulla. Mindeközben a kritikus nyersanyagok nyolcvan százaléka egy országból származik, Kínából." Beszédében egy „tiszta energiát előállító ökoszisztéma kiépítését" sürgette, amelynek „a központja Észak-Amerika lenne, de kiterjedne Európára, Japánra és egyéb országokra is".

Ennek a problémának még több figyelmet kéne szentelnünk, hiszen a demokratikus világ függősége Kínától, Oroszországtól és más autokrata rendszerektől nyersanyag, félvezetők vagy egyéb energiaforrások tekintetében nem csak gazdasági kockázatot jelent. Ezek az üzleti kapcsolatok bomlasztják a társadalmunkat. Willy Brandt német kancellár várakozásaival ellentétben Oroszország nem arra használja a gázvezetékeket, hogy erősítse a kereskedelmi kapcsolatokat és megszilárdítsa a békét Európában, hanem zsarolja velük az európai országokat, és politikai befolyást igyekszik szerezni. A kínai cégek kihasználják globális jelenlétüket, hogy információkat gyűjtsenek, amelyeket felhasználnak Kína kibertámadásai során. Az orosz, kínai és más oligarchikus körök vagyona, amelyet az amerikai és brit ingatlanokba fektettek, a nagyobb városokban eltorzította a piacot, és nem kevés politikust korrumpált. Már annak a ténynek is riasztónak kellett volna lennie, hogy Trump elnöksége alatt névtelen, fiktív cégek Trumphoz kötődő ingatlanokban vásároltak lakásokat.[301] Azonban a szeme sem rebbent senkinek, ami jól mutatja, mennyire hozzászoktunk már a minket körbeölelő kleptokráciához és korrupcióhoz.

Az Autokrácia Rt. tagjaival fennálló kereskedelmi kapcsolatokban más kockázatok is rejlenek. Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke 2023 tavaszán tartott beszédében kiemelte, hogy a Kína és Európa között fennálló gazdasági kapcsolat „egyenlőtlen és egyre inkább ki van téve a kínai államkapitalizmus torzító hatásának".[302] Azaz

a kínai állam támogatást nyújt a legnagyobb cégeknek, hogy versenyképesebbé váljanak. Az elnök asszony hangsúlyozta „az átláthatóság, a kiszámíthatóság és a kölcsönösség" elvét, hogy visszabillentsük az egyensúlyt, amely valójában udvarias megfogalmazása annak, hogy vámtarifára, tilalomra és exportellenőrzésre van szükség, hogy Kína ne tudja állami támogatással meggyöngíteni az iparunkat.

Ez a figyelmeztetés többet jelent, nem csak a Kínával való versenyre és nem csak a kereskedelemre vonatkozik. Vízválasztóhoz érkeztünk, ahhoz a pillanathoz, amikor el kell döntenünk, milyen irányba formáljuk a megfigyelési technológiák, a mesterséges intelligencia, a dolgok internete, a hang- és arcfelismerő rendszerek és egyéb újonnan megjelenő technológiák jövőjét, azaz hogyan tudjuk garantálni, hogy ezek a technológiák és feltalálóik elszámoltathatóak maradnak a demokrácia törvényei, továbbá az emberi jogok elvei és az átláthatóság szempontjai alapján. A közösségi média ellenőrzéséről és irányításáról már lekéstünk, aminek negatív politikai következményei mindenhol érződnek a világban. Ezt továbbgondolva, ha például nem sikerül szabályozni a mesterséges intelligencia használatát, mielőtt az torzítani kezdi a politikai párbeszédet, annak idővel beláthatatlan, végzetes következményei lehetnek. A demokráciapárti országoknak koalíciókat kell kialakítaniuk az átláthatóság elvének népszerűsítésére és nemzetközi szabványok teremtésére, hogy ne az autokráciák fektessék le a szabályokat és formálják a termékeket, szolgáltatásokat.

Sajnos mindezt meglehetősen későn ismertük fel. A demokráciapárti aktivisták, Moszkvától Hongkongon át Caracasig, már régóta figyelmeztettek, hogy az ipari berendezkedésünk, a gazdaságpolitikánk és a kutatási projektjeink hozzájárulnak a világban előretörő gazdasági és katonai agresszióhoz, és igazuk volt. A leggazdagabb és legbefolyásosabb amerikaiak és európaiak közül néhányan maguk is ambivalens szerepet játszanak ezekben az üzletekben.

Az a világ már elmúlt, amikor gazdag emberek autokrata rezsimekkel üzletelhettek, vagy akár népszerűsíthették azok külpolitikai céljait is, miközben ugyanúgy üzleteltek az amerikai vagy európai kormányokkal, és élvezték az állampolgárságukkal járó privilégiumokat, és a demokratikus világ szabadpiacának jogbiztonságát. Ideje arra kényszeríteni őket, hogy válasszanak.

Egyesült demokraták

„Egyesült demokraták" – óvatosan használom ezt a kifejezést. Nem sértésnek szánom, és nem arra utalok, hogy a demokratikus világnak tükröznie kellene az autokrata világ felépítését. Éppen ellenkezőleg, azért használom ezt a kifejezést, mert hiszem, hogy az Egyesült Államok polgárainak, és az európai, ázsiai, afrikai, latin-amerikai demokráciák polgárainak fel kell ismerniük az egymással, illetve az autokráciákban élő, hasonló értékrendet képviselő emberekkel való

kapcsolódási pontokat. Szükségük van egymásra, jobban, mint valaha, mert a demokráciák nincsenek biztonságban. Senki demokráciája nincs biztonságban.

Mi, amerikaiak, akik jó ideje kivételesnek képzeljük magunkat, jól tennénk, ha észben tartanánk, hogy belpolitikánk mindig is összefonódott és kölcsönhatásban állt a szabadságért és jogállamiságért folytatott nagyszabásúbb harccal szerte a világban. Az Európai Erőd építését ambicionáló európaiaknak fel kell ismerniük, hogy az orosz befolyásolási kampányok és a kínai kereskedelmi érdekek már most is alakítják a politikájukat, és korlátozzák a választási lehetőségeiket. Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a „Nyugat" van hatással a világra, de manapság ez inkább fordítva van. Még ha nem hisszük is el, vagy nem vesszük tudomásul, ez a jelenség nem fog eltűnni.

A legtöbb párizsi, madridi, New York-i vagy londoni nincs erős érzelmekkel Oroszország, Kína, Irán vagy Venezuela politikai vezetői iránt. De ezek a vezetők nagyon is figyelemmel kísérik, mi történik Párizsban, Madridban, New Yorkban, Londonban. Pontosan tudják, hogy a demokrácia, a korrupcióellenesség és az igazságosság nyelvezete, amelyet gyakran öntudatlanul használunk, veszélyt jelent a hatalmukra nézve. Ezért továbbra is igyekeznek majd a politikánkat és a gazdaságunkat az ő előnyükre formálni, függetlenül attól, hogy mi félrenézünk, befogjuk a fülünket, vagy csak egyszerűen nem vagyunk hajlandóak erről tudomást venni, ahogyan ezt sokan teszik.

Az izolacionizmus ösztönös, sőt végső soron érthető reakció a modern, összekapcsolt világ rútságára. A demokráciákban vannak olyan politikusok, akiknek ez továbbra is sikeres út lehet a hatalomba. A brit brexitkampány egyik jelmondata a „szerezzük vissza az irányítást" volt, nem csoda, hogy az embereknek vonzó az irányítás gondolata, hiszen tehetetlennek érezzük magunkat, amikor a világ egy távoli pontján történő esemény hatással van a munkánkra vagy a bolti árakra. A kérdés, hogy vajon tényleg több irányítást és beleszólást adott-e a briteknek az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból? Vajon sikerült-e ily módon kizárni a külföldi pénz befolyását a brit politikai életből? Vajon megállította-e a közel-keleti háborús zónákból érkező menekültek áradatát? Nem, valójában nem.

A kísértés, amelyet olykor reálpolitikának neveznek – az a meggyőződés, hogy a nemzeteket kizárólag a hatalomért folytatott harc motiválja, hogy örök érdekeik és állandó geopolitikai orientációik vannak –, ugyanolyan erős, mint az izolacionizmusé, és ugyanolyan félrevezető lehet, nem utolsósorban azért, mert a közömbösök számára csábító. Ha a nemzetek nem változnak, akkor nincs értelme arra pazarolni az energiánkat, hogy megpróbáljuk megváltoztatni őket. Ha a nemzetek orientációja állandó, akkor csak azonosítani kell azt és megszokni. Az ukrajnai háború, ha mást nem is, azt bizonyosan megmutatta, hogy a nemzetek nem pusztán bábuk a Rizikó társasjáték tábláján. A nemzetek viselkedését ugyanúgy befolyásolhatják gyáva vagy bátor tettek, bölcs vagy kegyetlen vezetők, és mindenekelőtt jó vagy rossz döntések. Az egymás közötti kapcsolatok nem szükségszerűek, a szövetséges és ellenséges viszonyok nincsenek kőbe vésve, mindig van esély a változásra. 2022 februárjáig nem létezett Ukrajnát támogató koalíció, azóta viszont létrejött, és megakadályozta azt, ami korábban elkerülhetetlennek tűnt: az ország gyors elfoglalását. Ezt a logikát követve elképzelhető, hogy egy más eszméket követő orosz vezető hamar véget tudna vetni ennek a háborúnak.

A liberális világrend már nem létezik, és nincs is értelme a létrehozásába fektetni az energiánkat. Vannak azonban liberális társadalmak, nyílt és szabad országok, amelyekben nagyobb esélye van az embernek hasznos életet élni, mint a zárt autokráciákban. Aligha tökéletesek. Alapvető hibákkal küszködnek, mélyen megosztottak, és borzalmas történelmi traumákat hordoznak. Annál több okunk van rá, hogy védjük és oltalmazzuk ezeket a rendszereket. Az emberiség történelme során kevés ilyen létezett; sok csak rövid ideig, aztán elbukott. A megosztottság és a demagógia kívülről és belülről is felbomlaszthatja az ilyen társadalmakat, azonban meg is lehet menteni őket. De csak akkor, ha mi, akik bennük élünk, hajlandóak vagyunk erőfeszítéseket tenni a megmentésükért.

Köszönetnyilvánítás

A könyv címét – *Autokrácia Rt.* – annak köszönhetem, hogy sokat beszélgettem Szrgya Popoviccsal, a demokráciapárti aktivistával és komoly gondolkodóval, akinek a munkássága erős inspirációt jelent nekem és még sokaknak. A könyvben szereplő gondolatok megformálásában nagy segítséget jelentettek azok a beszélgetések is, amelyeket az évek során a következőkkel folytattam: Jevgenyija Albac, Ladan Boroumand, James Bosworth, Thomas Carothers, Nick Donovan, Denise Dresser, Steven Feldstein, Garri Kaszparov, Joshua Kurlantzick, Leopoldo López, Evan Mawarire, Rosa María Payá, Peter Pomarantsev, Alexander Sikorski, Radek Sikorski, Tadeusz Sikorski, Szvjatlana Cihanovszkaja, Christopher Walker, Jack Watling, Damon Wilson és Tammy Wittes.

Cullen Murphy az egyik első fontos olvasóm volt, illetve szerkesztőm; Francisco Toro később hasonlóan fontos tanácsadó és szintén szerkesztő. Abigail Skalkától a kutatásban kaptam segítséget. Reuel Marc Gerecht, Christopher Walker, Peter Pomarantsev és Andrea Kendall-Taylor a kézirat részleteit olvasták. Jeffrey Goldberg és Scott Stossel rendelte meg, majd szerkesztette a *The Bad Guys Are Winning* (A rosszfiúk állnak nyerésre) című *Atlantic*-cikket, ami a könyv előszava

lett. Dante Ramos szerkesztette annak a szintén az *Atlantic*-ban megjelent tíz-egynéhány cikkemnek a zömét, amelyek alapul szolgáltak a könyv megírásához.

Külön köszönetet szeretnék mondani egy furcsa triónak: Stuart Proffitnak, a brit szerkesztőmnek, Kris Puopolónak, az amerikai szerkesztőmnek, és Georges Borchardtnak, az irodalmi ügynökömnek; ők már több mint két évtizede rendületlenül támogatják a munkámat. Ugyanolyan hálás vagyok nekik ma is, mint 2003-ban voltam, amikor megjelent *A GULAG története* című könyvem. Köszönettel tartozom Nora Reichardnak, aki nagyjából azóta a műszaki szerkesztőm; Meredith Drosnak és Vimi Santokhinek, vezető szerkesztőknek; Bob Wojciechowskinak, a kiadó gyártási vezetőjének, Michael Collica tervezőnek, illetve a Doubleday and Penguin kiváló sajtósainak, akik Sara Hayet és Annabelle Huxley irányítása alatt dolgoznak.

Jegyzetek

1 Gyakran személyközpontú diktátoroknak is hívják őket. Lásd Erica Frantz, Andrea Kendall-Taylor és Joe Wright: *The Origins of Elected Strongmen: How Personalist Parties Destroy Democracy from Within* (Oxford, Oxford University Press, 2024).

2 A Freedom House szervezet ötvenhat országot sorol a „nem szabad" kategóriába, *Freedom in the World*, 2024. Letöltve 2024. február 20., freedomhouse.org.

3 „Belarus: Statement by he High Representative on Behalf of the European Union on the Third Anniversary of the Fraudulent Presidential Elections." European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). Letöltve 2023. augusztus 8. neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu; OSCE, „OSCE Monitors Condemn Flawed Belarus Vote, Crackdown", press release. Letöltve 2010. december 20., www.oscepa.org.

4 Suzhou: Ma Li Wenbo and Yekaterina Radionova: „The Great Stone China-Belarus Industrial Park". Dreams Come True, 2019, www.mofcom.gov.cn. Letöltve 2024. február 16.

5 Claudia Chiappa: „Lukashenko to Iran: Let's Be BFFs". *Politico*, 2023. október 17.

6 „Belarus TV Staffs Up with Kremlin-Funded Journalists–RBC". *Moscow Times*, 2020. szeptember 1.

7 „Venezuela Assembles Tractors with Support from Belarus", *Kawsachun News*, 2022. március 15.

8 „How Venezuela's Stolen Gold Ended Up in Turkey, Uganda, and Beyond". *InSight Crime*, 2019. március 21.

9 „Venezuela Defends Purchase of Chinese Riot-Control Gear After More Than 70 Deaths in Street Protests", *South China Morning Post,* 2017. június 19.

10 Alessandra Soler és Giovana Fleck: „Is China Exporting Its Surveillance State to Venezuela?". Global Voices, 2021. szeptember 28. globalvoices.org.

11 2020 közepén a venezuelaiak mindössze 13 százaléka volt pozitív véleménnyel Maduro elnökről. Egy 2020-as független közvélemény-kutatás szerint pedig csupán 29,5 százalék volt Lukasenka támogatottsága a lakosság körében.

12 Cynthia J. Arnson, ed.: *Venezuela's Authoritarian Allies: The Ties That Bind?* (Washington, D. C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2021), 9. www.wilsoncenter.org.

13 William Taubman: *Khrushchev: The Man and His Era* (New York, W. W. Norton, 2004), 553.

14 Sergei Guriev és Daniel Treisman írt erről a ravasz autokráciatípusról könyvében: *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2022).

15 Raz Zimmt: „As President Raisi Visits China: Renewed Debate on Iran's Policy Regarding Uyghur Muslims", Lester and Sally Entin Faculty of Humanities, Tel-Aviv University, 2023. március, en-humanities.tau.ac.il.

16 Interjú Szrgya Popoviccsal, aug. 6., 2020.

17 A Kínai Népköztársaság például harcban állt a szocialista Vietnámi Demokratikus Köztársasággal.

18 *Lenin válogatott művei,* II. kötet. Szikra kiadás. 1954, 424.

19 Lenin: „Üdvözlet az olasz, francia és német kommunistáknak". In *A revizionizmus ellen*, Kossuth Kiadó, 1958. 482.

20 Jill Lepore: „The Last Time Democracy Almost Died". *The New Yorker*, 2020. január 27.

21 Rainer Zitelmann: *Hitler's National Socialism* (Oxford, Management Books, 2000, 2022).

22 Mao Zedong: „On Correcting Mistaken Ideas in the Party". Dec. 1929, www.marxists.org.

23 Revolutionary Council of the Union of Burma, „The Burmese Way to Socialism". 1962. április, www.scribd.com.

24 Ladan Boroumand és Roya Boroumand: „Terror, Islam, and Democracy". *Journal of Democracy* 13, no. 2 (2002. április).

25 Chris Buckley: „China Takes Aim at Western Ideas". *New York Times,* 2013. augusztus 19.

26 Interfax-Ukraine, „Putin Calls 'Color Revolutions' an Instrument of Destabilization". *Kyiv Post,* 2011. december 15.

27 Anne Applebaum és Nataliya Gumenyuk: „Incompetence and Torture in Occupied Ukraine". *Atlantic,* 2023. február 14. www.theatlantic.com.

28 „Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children". Conflict Observatory, 2023. február 14. hub.conflictobservatory.org.

29 Rikard Jozwiak, „Ukraine Accuses Russia of Targeting Rescue Workers in Deadly Strike". RFE/RL, 2023. augusztus 8. www.rferl.org.

30 Maria Domanska, Iwona Wisniewska, and Piotr Zochowski: „Caught in the Jaws of the 'Russkiy Mir': Ukraine's Occupied Regions a Year After Their Annexation". *Odrodeh Studiów Wschodnich* (Warsaw), 2023. október 11., www.osw.waw.pl.

31 Sergei Lavrov. „Lavrov Said That There Is Hope for a Compromise in Negotiations with Ukraine". TASZSZ, 2022. március 16. tass.ru.

32 Joe Biden: „Remarks by President Biden Ahead of the One-Year Anniversary of Russia's Brutal and Unprovoked Invasion of Ukraine". White House, 2023. február 21., www.whitehouse.gov.

33 „Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New Era and the Global Sustainable Development." President of Russia, 2022. február 4., www.en.krernlin.ru.

34 Dan De Luce: „China Helps Russia Evade Sanctions, Likely Supplies Moscow with War Tech Used in Ukraine". NBC News, 2023. július 27., www.nbcnews.com.

35 Armani Syed: „Iranian 'Kamikaze' Drones: Why Russia Uses Them in Ukraine". *Time*, október 20., time.com.

36 Mike Eckel: „Report: North Korea Shipping Ammunition, Weaponry at Scale' to Russia". RFE/RL, 2023. október 17., www.rferl.org.

37 Oleksiy Pavlysh, *Ukrainska Pravda,* 2022. július 18.

38 Alexander Kupatadze és Erica Marat: *Under the Radar: How Russia Outmanoeuvres Western Sanctions with Help from Its Neighbours,* Serious Organised Crime & Anti-Corruption Evidence Research Programme, 2023. augusztus.

39 Catherine Belton: „Russia Oozes Confidence as It Promotes Anti-Western Global Alliances". *Washington Post,* 2024. január 27.

40 Thane Gustafson: *The Bridge: Natural Gas in a Redivided Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2020), 40.

41 „Bonn and Moscow Sign Pact Trading Pipes for Gas". *New York Times,* 1970. február 2.

42 Per Högselius: *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence* (New York, Palgrave Macmillan, 2013), 118–19.

43 Egon Bahr: „Wandel durch Annäherung", beszéd az Evangélikus Akadémián Tutzingban, 1963. július 15-én. 100(0) Schlüsseldokumente zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert, too(o) Schlüsseldokumente zur russischen und sowjetischen Geschichte (1917–1991), Bayerische Staatsbibliothek, Munich, www.iooodokumente.de.

44 Monica Raymunt: „West Germanys Cold War Ransoming of Prisoners Encouraged Fraud: Research". Reuters, 2014. április 10.

45 Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (New York, Vintage Press, 1994).

46 Charles W. Carter: „The Evolution of US Policy Toward West German–Soviet Trade Relations, 1969–89". *International History Review* 34, no. 2 (2012. június), 223.

47 Uo. 229.

48 Uo. 221–244.

49 Julian Gewirtz: *Unlikely Partners: Chinese Reformers, Western Economists, and the Making of Global China* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2017).

50 Ronald Reagan: „Remarks upon Returning from China". 1984. május 1. Ronald Reagan Presidential Library, www.reaganlibrary.gov.

51 Bill Clinton: "President Clinton's Remarks on China". Clinton White House, 1997. október 24. clintonwhitehouse4.archives.gov.

52 Bill Clinton: „Full Text of Clinton's Speech on China Trade Bill". Institute for Agriculture and Trade Policy, 2000. március 8. www.iatp.org.

53 Gerhard Schröder: „China: Warum wir Peking brauchen". *Die Zeit,* 2008. július 17. www.zeit.de.

54 Rhyannon Bartlett, Pak Yiu, and staff writers: „Britain 'Delusional' over Chinese Democracy: Ex-Gov. Patten". *Nikkei Asia,* 2022. július 1. asia.nikkei.com.

55 Leon Aron: *Roads to the Temple: Truth, Memory, Ideas and Ideals in the Making of the Russian Revolution, 1987–1991* (New Haven, Conn., Yale University Press, 2012), 37. és 49.

56 Uo. 30.

57 Yegor Gaidar: „Conversations with History: Yegor Gaidar". YouTube, 2008.

58 Catherine Belton: *Putin's People: How the KGB Took Back, Russia and Then Took On the West* (New York, Farrar, Straus and Giroux, 2020), 21–23.

59 Karen Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* (New York, Simon & Schuster, 2015), 8.

60 Belton: *Putin's People,* 19–49.

61 Dawisha: *Putin's Kleptocracy,* 106–32; Belton: *Putin's People,* 87–91.

62 Dawisha: *Putin's Kleptocracy,* 132–45.

63 Uo., 140.

64 Vlagyimir Putyin: „Poszlanyije Prezigyenta Rosszijszkoj Fegyeracij ot 08.07.2000 g. b/n". Prezigyent Rosszij, 2000. július 7. www.kremlin.ru.

65 Vlagyimir Putyin: „Poszlanyije Prezigyenta Rosszijszkoj Fegyeracij ot 18.04.2002". Kremlin, ru, 2002. április 18. www.kremlin.ru.

66 Anne Applebaum: „Should Putin Host the G–8?". *The Spectator,* 2006. július 8.

67 „G–8 Leaders Issue Statement on Energy". Voice of America, 2006. július 13. voanews.com.

68 Casey Michel: *American Kleptocracy* (New York: St. Martin's Press, 2021), 206.

69 „United States Files Civil Forfeiture Complaint for Proceeds of Alleged Fraud and Theft from PrivatBank in Ukraine". Department of Justice, 2022. január 20. www.justice.gov.

70 Craig Unger: „Trump's Businesses Are Full of Dirty Russian Money. The Scandal Is That It's Legal". *Washington Post,* 2019. március 29.

71 Dan Alexander: „Mysterious Buyer Pumps $2.9 Million into President Trump's Coffers". *Forbes,* 2019. március 19. *www.forbes.com.*

72 Gabriel Gavin: „Ukraine Launches Criminal Case Against Oligarch Kolomoisky". *Politico,* 2023. szeptember 2. www.politico.eu.

73 Agustín Blanco Muñoz: *Habla Jesús Urdaneta Hernández, el comandante irreductible* (Caracas, Universidad Central de Venezuela, 2003), 28.

74 „Los billonarios recursos que Pdvsa logró . . . y perdió". Transparencia Venezuela, 2020. május, transparenciave.org.

A Transparency International szervezethez tartozó Transparencia Venezuela számításai szerint az összes kitermelt olaj értéke 1,2 trillió dollár volt, de ebből 400 milliárdot rendkívül alacsony áron, belső fogyasztásra értékesítettek.

75 Banco Espírito Santo: „Portugal Investigating Fraud Linked to Venezuela PDVSA Funds, PDVSA Says". Reuters, 2017. június 24.

76 Sylvain Besson and Christian Brönnimann, „Une nouvelle enquête vise les milliards de la corruption vénézuélienne". *Tribune de Genève,* 2021. június 16., www.tdg.ch.

77 Valentina Lares and Nathan Jaccard: „Los dineros negros de Andorra se lavan en el Caribe". Armando Info, 2021. december 1., armando.info.

78 „Los billonarios recursos que Pdvsa logró… y perdió."

79 Beszélgetés Francisco Toróval, 2023. ősz.

80 Lucas Goyret: „Corrupción chavista: cuál es el destino de los miles de millones de dólares robados por la dictadura venezolana que son decomisados por Estados Unidos". *Infobae,* 2021. június 5., www.infobae.com.

81 Federico Parra: „Venezuelan Officials, Others Charged with Laundering $1.2 Billion in Oil Funds". *Miami Herald,* 2018. július 25.

82 Jay Weaver és Antonio M. Delgado: „Venezuela's Elite Face Scrutiny in $1.2 Billion Laundering Probe". *Miami Herald,* 2019. november 3.

83 „British Opposition Leader Corbyn Declines to Condemn Venezuela's Maduro". Reuters, 2017. augusztus 7.

84 Robert Rapier: „How Venezuela Ruined Its Oil Industry". *Forbes,* 2017. május 7., www.forbes.com.

85 Alfredo Meza: „Corrupt Military Officials Helping Venezuela Drug Trade Flourish". *El País,* 2013. szeptember 26. english.elpais.com.

86 José Guarnizo: „On the Border of Colombia and Venezuela, Illegal Gold Mining Unites Armed Forces". *Mongabay,* 2023. május 12. news.mongabay.com.

87 Imdat Oner: *Turkey and Venezuela: An Alliance of Convenience* (Washington, D. C., Wilson Center, 2020), www.wilsoncenter.org.

88 Joseph M. Humire, „The Maduro–Hezbollah Nexus: How Iran-Backed Networks Prop Up the Venezuelan Regime". The Atlantic Council, 2020. október 7., atlanticcouncil.org.

89 „22–CR–434", Department of Justice, 2022. október 19., www.justice.gov.

90 Uebert Angel: The Millionaire Academy, 2023, themillionaireacademy.org.

91 Al Jazeera Investigations, *Gold Mafia,* youtube.com.

92 „Uebert Angel's Office Responds to Al-Jazeera Documentary". *The Zimbabwean,* 2023. március 25., www.thezimbabwean.co.

93 Rikki Doolan (©realrikkidoolan), X.com, 2023, twitter.com/realrikkidoolan.

94 „Pastor Rikki Doolan Responds on Gold Mafia Aljazeera Documentary". www.youtube.com/watch?v=hblbCh8xi4S.

95 MacDonald Dzirutwe: „Ghosts of Past Massacres Haunt Zimbabwe's Mnangagwa Before Election". 2018. július 6. Reuters. Mnangagwa tagadja a vádakat.

96 Lily Sabol: „Kleptocratic Adaptation: Anticipating the Next Stage in the Battle Against Transnational Kleptocracy". National Endowment for Democracy, 2023. január 17., www.ned.org.

97 Mark Lowen: „Turkey Warned over Venezuela Gold Trade". BBC, 2019. február 2., www.bbc.com/news.

98 Rikard Jozwiak, Kubatbek Aibashov és Chris Rickleton: „Reexports to Russia: How the Ukraine War Made Trade Boom in Kyrgyzstan". RFE/RL, 2023. február 18., www.rfcrl.org.

99 „Joint Statement After Kyrgyz's Recent Crackdowns on Independent Media". Civil Rights Defenders, 2024. január 16., crd.org.

100 Bektour Iskender: „The Crime-Fighting Power of Cross-Border Investigative Journalism". TED, 2022. április, ted.com.

101 RFE/RL's Kyrgyz Service: „Kyrgyzstan Blocks Independent Kloop Website's Kyrgyz Segment". RFE/RL, 2023. november 10., www.rferl.org.

102 Zimbabwe Human Rights Forum: „Political Violence Report 2008". 2009. február 13., ntjwg.uwazi.io.

103 Kitsepile Nyathi: „Zimbabwe's Mnangagwa Entrenching His Power with Constitution Changes". *Citizen,* 2021. április 10., *www.thecitizen.co.tz.*; és Albert Mpofu: „Controversy Erupts over Housing Loans to Judges Before Elections in Zimbabwe". Change Radio Zimbabwe, 2023. június 9., changeradiozimbabwe.com.

104 „Zimbabwe: Parliament's Passing of 'Patriotic Bill' Is a Grave Assault on the Human Rights". Amnesty International, 2023. június 9., www.amnesty.org.

105 „Treasury lakes Additional Actions in Zimbabwe". U.S. Treasury Department, 2022. december 12., home.treasury.gov.

106 Olayiwola Abegunrin and Charity Manyeruke, *China's Power in Africa: A New Global Order* (London, Palgrave Macmillan, 2020).

107 Guo Shaochun: „Promoting China-Zimbabwe Ties to a New Height". Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Zimbabwe, 2022. október 2., zw.china-embassy.gov.cn.

108 Columbus Mavhunga: „Zimbabwe, Chinese Investors Sign $2.8B Metals Park Deal". VOA News, 2022. szeptember 22., www.voanews.com.

109 „Zimbabwe Turns to Chinese Technology to Expand Surveillance of Citizens," *Africa Defense Forum,* 2023. január 17., adf-magazine.com.

110 Allen Munoriyarwa: „Video Surveillance in Southern Africa". Media Policy and Democracy Project, 2020. május 7., www.mediaanddemocracy.com.

111 Henry Foy, Nastassia Astrasheuskaya és David Pilling: „Russia: Vladimir Putin's Pivot to Africa". *Financial Times,* 2019. január 21., www.ft.com.

112 Brian Latham et al.: „Mnangagwa Seeks Cash in Russia as Zimbabwe Slides into Chaos". Bloomberg.com, 2019. január 15.

113 Bloomberg: „Russian Diamond Giant Alrosa Is Returning to Zimbabwe". *Moscow Times,* 2019. január 15.

114 Nick Mangwana (@nickmangwana), Twitter, 2023. július 27. 10:23, x.com /nickmangwana.

115 Max Frankel, review of *Iron Curtain,* by Anne Applebaum, *New York Times,* 2012. november 21., www.nytimes.com. Frankel arra alapozta negatív kritikáját, hogy a könyvben leírt szovjet taktikák szerinte már elavultak, és nem fognak visszatérni. Azonban két évvel később 2014-ben, a Krím félsziget és a kelet-ukrajnai területek elfoglalása pontosan ugyanazt a forgatókönyvet követte, amelyet a Vörös Hadsereg és az NKVD alkalmazott 1945-ben.

116 Jason P. Abbott: „Of Grass Mud Horses and Rice Bunnies: Chinese Internet Users Challenge Beijing's Censorship and Internet Controls". *Asian Politics and Policy* 11, no. 1 (2019): 162–77; Peng Li: „Provisional Management Regulations for the International Connection of Computer Information Networks of the People's Republic of China". 1996. február 1., DigiChina, digichina.stanford.edu.

117 Jim Hu: „Yahoo Yields to Chinese Web Laws". CNET, 2002. augusztus 14. cnet.com.

118 Anne Applebaum: „Let a Thousand Filters Bloom". *Washington Post,* 2005. július 19.

119 Kaveh Waddell: „Why Google Quit China—and Why It's Heading Back". *Atlantic,* 2016. január 19. www.theatlantic.com.

120 Ryan Gallagher: „Google Plans to Launch Censored Search Engine in China, Leaked Documents Reveal". *Intercept,* 2018. augsztus 1., theintercept.com; Google's Project Dragonfly 'Terminated' in China". BBC, 2019. július 19., www.bbc.com.

121 Ross Andersen: „China's Artificial Intelligence Surveillance State Goes Global". *Atlantic,* 2020. szeptember 15., www.theatlantic.com.

122 Uo.

123 Sheena Chestnut Greitens: „Dealing with Demand for China's Global Surveillance Exports". Brookings Institution, 2020. április, www.brookings.edu.

124 Steven Feldstein: „How Artificial Intelligence Is Reshaping Repression". *Journal of Democracy* 30, no. 1 (2019. január).

125 Problem Masau: „Smart Anti-Crime Solutions". ChinAfrica, 2024. május 3. chinafrica.cn.

126 Uo.

127 Lun Tian Yew: „Protests Erupt in Xinjiang and Beijing After Deadly Fire". Reuters, 2022. november 26.

128 Josh Smith: „Inside the Spectacle and Symbolism of North Korea's Mass Games". Reuters, 2018. szeptember 6.

129 Julie Nolke: „Covid–19 – Once upon a Virus". YouTube, 2020, www.youtube.com.

130 „Chinese Netizens Jeer Riot in US Capitol as 'Karma', Say Bubbles of 'Democracy and Freedom' Have Burst". *Global Times,* 2021. január 7., globaltimes.cn.

131 Brett McKeehan: „China's Propaganda Machine Is Intensifying Its 'People's War' to Catch American Spies". CNN, 2021. október 18., www.cnn.com.

132 Nataliya Popovych et al.: „Image of European Countries on Russian TV". Ukraine Crisis Media Center, 2018. május, uacrisis.org.

133 Pjotr Sauer: „Russia Outlaws 'International LGBT Public Movement' as Extremist". *Guardian*, 2023. november 30.

134 Documentation in Kristina Stoeckl and Dmitry Uzlaner, *The Moralist International: Russia in the Global Cultural Wars* (New York, Fordham University Press, 2022).

135 Anne Applebaum: „Conservatives and the False Romance of Russia". *Atlantic*, 2019. december 12., *www.the* atlantic.com.

136 Kate Shellnutt: „Russian Evangelicals Penalized Most Under Anti-Evangelism Law". *Christianity Today*, 2019. május 7., www.christianitytoday.com.

137 Davit Neiwert: „When White Nationalists Chant Their Weird Slogans, What Do They Mean?". Southern Poverty Law Center, 2017. október, www.splcenter.org.

138 Elizabeth G. Arsenault és Joseph Stabile: „Confronting Russia's Role in Transnational White Supremacist Extremism". Just Security, 2020. február 6., www.justsecurity.org.

139 Sauer: „Russia Outlaws 'International LGBT Public Movement' as Extremist"; Darya Tarasova, Gul Tuysuz és Jen Deaton: „Police Raid Gay Venues in Russia After Top Court Bans 'International LGBTQ Movement'". CNN, 2023. december 4., edition.cnn.com.

140 Sabiti Makara és Vibeke Wang: „Uganda: A Story of Persistent Autocratic Rule" in *Democratic Backsliding in Africa?: Autocratization. Resilience, and Contention*, ed. Leonardo R. Arriola, Lise Rakner és Nicolas Van de Walle (Oxford, Oxford University Press, 2022).

141 Anne Applebaum: „Tucker Carlson, the American Face of Authoritarian Propaganda". *Atlantic*, 2023. szeptember 21., www.theatlantic.com.

142 Peter Pomerantsev: „Beyond Propaganda". *Foreign Policy*, 2015. június 23., foreignpolicy.com.

143 Annia Ciezadlo: „Analysis: Why Assad's Propaganda Isn't as Crazy as It Seems". Atlantic Council, 2016. október 7. www.atlanticcouncil.org.

144 Christopher Walker: „What Is 'Sharp Power'?". *Journal of Democracy* 29, no. 3 (2018. július), www.journalofdemocracy.org.

145 Didi Kirsten Tatlow: „China's Influence Efforts in Germany Involve Students". *Atlantic*, 2019. július 12., www.theatlantic.com.

146 „Confucius Institute". Confucius Institute, 2024, accessed Feb. 18, 2024, ci.cn; Wagdy Sawahel: „Confucius Institutes Increase as Another Opens in Djibouti". *University World News*, 2023. április 6.

147 Joshua Kurlantzick, *Beijing's Global Media Offensive: China's Uneven Campaign to Influence Asia and the World* (Oxford, Oxford University Press, 2023), 181–99.

148 Joshua Kurlantzick: „Can China's State Media Become as Trusted as the BBC?". *Foreign Policy*, 2022. december 5., foreignpolicy.com.

149 Joshua Eisenman: „China's Media Propaganda in Africa: A Strategic Assessment". United States Institute of Peace, 2023. március 16., www.usip.org.

150 Ryan Fedasiuk: „How China's United Front System Works Overseas". *Strategist*, 2022. április 13. www.aspistrategist.org.au.

151 Eisenman: „China's Media Propaganda in Africa".

152 „Russia Has No Expansionist Plans in Europe: Lavrov". Telesur English, 2023. november 27., www.telesurenglish.net.

153 „Informe: El nuevo coronavirus es resultado de un complot sionista". HispanTV, 2020. március 19. www.hispantv.com.

154 Martina Schwikowski: „Russia Targets Africa with Propaganda Machine". DW, 2022. november 29. www.dw.com.

155 „RT Moves Its Pawns in Africa, Opening a Bureau in Algéria"; Reporters Without Borders, 2023. április 4., rsf.org.

156 Thinus Ferreira: „Russia's RT Channel Eyes African Expansion with SA Headquarters". News24, 2022. július 26., www.news24.com.

157 Katie Zabadski. „Putin's Propaganda TV Lies About Its Popularity". *Daily Beast,* 2017. április 14. Egy elégedetlen RIA Novosti alkalmazott által 2015-ben a *The Daily Beast* újságnak átadott dokumentumok alapján az Egyesült Államokban az RT csatornáját kevesebb mint harmincezer háztartás követte; a legsikeresebb piac az Egyesült Királyság volt, ahol az összes nézőszám 0,17 százalékát érték el műsoraikkal.

158 Mobashra Tazamal: „How Russian Bots Instrumentalized Islamophobia (but Don't Just Blame the Bots)". Bridge Initiative, 2018. február 2., bridge.georgetown.edu.; és NBC News, „How Russia Sent a Small Idaho Town into a Fake News Tailspin: NBC Left Field | After Truth". YouTube, www.youtube.com.

159 Adan Salazar: „Russian Strikes Targeting US-Run Bio-Labs in Ukraine?". Infowars, 2022. február 24., www.infowars.com.

160 Justin Ling: „How a QAnon Conspiracy Theory About Ukraine Bioweapons Became Mainstream Disinformation". CBC, 2022. április 13., www.cbc.ca.

161 „Tucker: The Pentagon Is Lying About Bio Labs in Ukraine". Fox News, 2022. március 9., www.foxnews.com.

162 „Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian's Regular Press Conference on March 8, 2022". Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2022. március 9., fmprc.gov.cn.

163 „U.S.-Led Biolabs Pose Potential Threats to People of Ukraine and Beyond: Ukrainian Ex-officer". Xinhua, 2022. április 14.; „Russia Urges U.S. to Explain Purpose of Biological Labs in Ukraine". Xinhua, 2022. március, english.news.cn.

164 Edward Wong: „U.S. Fights Bioweapons Disinformation Pushed by Russia and China". *New York Times,* 2022. március 10.

165 „US Resumes Biolab Program in Ukraine". Telesur English, 2023. április 7., *www.telesurenglish.net.*, és „Russia Says Has Documents Showing US Biolab Activities in Ukraine". PressTV, 2023. január 31., www.presstv.ir.

166 Ling: „How a QAnon Conspiracy Theory About Ukraine Bioweapons Became Mainstream Disinformation".

167 U.S. Department of State: „The Kremlin's Efforts to Covertly Spread Disinformation in Latin America", press release, 2023. november 7.; Maria Zakharova „BioBiden". Pressenza International Press Agency, 2022. március 29., www.state.gov.

168 Julian Borger, Jennifer Rankin és Martin Farrer: „Russia Makes Claims of US-Backed Biological Weapon Plot at UN". *Guardian,* 2022. március.

169 Hannah Gelbart: „The UK Company Spreading Russian Fake News to Millions". BBC, 2023. április 4., www.bbc.com/news.

170 Michael R. Gordon et al.: „Russian Intelligence Is Pushing False Claims of U.S. Biological Testing in Africa, U.S. Says". *Wall Street Journal,* 2024. február 8.

171 Viginum: „RRN: A Complex and Persistent Information Manipulation Campaign". General Secretariat for Defense and National Security, République Française, 2023. július 19., *www.sgdsn.gouv.fr.*

172 Uo.

173 Catherine Belton és Joseph Menn: „Russian Trolls Target U.S. Support for Ukraine, Kremlin Documents Show". *Washington Post,* 2024. április 8.

174 Avery Lotz: „House Intelligence Committee Chair Says Russian Propaganda Has Spread Through Parts of GOP". CNN, 2024. április 7., cnn.com.

175 Oiwan Lam: „Amidst Typhoon Rescue Efforts in Japan, a Taiwanese Diplomat Dies. Did Misinformation Play a Role?" Global Voices, 2018. szeptember 22., globalvoices.org.

176 Steven L. Myers: „China Sows Disinformation About Hawaii Fires Using New Techniques". *New York Times,* 2023. szeptember 11.

177 Tiffany Hsu és Steven L. Myers: „China's Advancing Efforts to Influence the U.S. Election Raise Alarms". *New York Times,* 2024. április; Elise Thomas: „Pro-CCP Sparnouflage Campaign Experiments with New Tactics Targeting the US". *Digital Dispatches,* Institute for Strategic Dialogue, 2024. április 1., www.isdglobal.org/.

178 López Obrador, aki erősen autokratikus hajlamú baloldali vezető, mesterien kombinálta az erősen elfogult médiát és a közösségi médiaplatformokat, ez utóbbiakat használva arra, hogy követőit az előbbi üzeneteivel bombázza. A venezuelai fiókok ugyanezt tették, de a Telesur, a HispanTV és az RT Actualidad anyagait felhasználva. A Mexikóban az RT Actualidad híreit gyakran megosztó fiókok közel kétharmada valószínűleg López Obradort támogató anyagokat is megosztott.

179 Venezuela-based and pro-Russian trolls: Javier Lesaca: „Russian Network Used Venezuelan Accounts to Deepen Catalan Crisis". *El País,* 2017. november 11., english.elpais.com.

180 Ryan C. Berg és Emiliano Polo: „The Political Implications of Mexico's New Militarism," *CSIS,* 2023. szeptember 5., www.csis.org.

181 Juan A. Quintanilla: „Letter to the Secretary of Foreign Affairs Marcelo Ebrard". Human Rights Watch, 2023. március 3., *www.hrw.org.*

182 José Bautista és Michael Schwirtz: „Married Kremlin Spies, a Shadowy Mission to Moscow, and Unrest in Catalonia". *New York Times,* 2021. szeptember 23.

183 Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata. *https://www.coe.int/hu/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-*

184 Helsinki záróokmány, 1975. augusztus 1., www.osce.org.

185 „Charter of the Organization of American States", cidh.oas.org.

186 Ken Moritsugu és Jamey Keaten: „To China's Fury, UN Accuses Beijing of Uyghur Rights Abuses". AR News, 2022. szeptember 1., apnews.com.

187 „Situation in Ukraine: ICC Judges Issue Arrest Warrants Against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova". International Criminal Court, 2023. március 17., www.icc-cpi.int.

188 „Full Text of Xi Jinping's Report at 19th CPC National Congress". *China Daily,* 2017. november 4., chinadaily.com.cn.

189 Andréa Worden: „China at the UN Human Rights Council: Conjuring a 'Community of Shared Future for Humankind'?", in *An Emerging China-Centric Order: China's Vision for a New World Order in Practice,* ed. Nadége Rolland, National Bureau of Asian Research, NBR Special Report 87, Aug. 2020, www.nbr.org.

190 „O csom rasszkazal Vlagyimir Putyin na plenarnom zaszedanyij PMEF". Rosszijszkaja Gazeta, 2017. június 2., rg.ru.

191 António Guterres, Instagram, 2023. augusztus 31., www.instagram.com.

192 Fareed Zakaria: *The Post-American World and the Rise of the Rest* (London, Penguin Books, 2008).

193 Ivan U. Kjyszcz: „Messianic Multipolarity: Russia's Resurrected Africa Doctrine". Riddle, 2023. április 6., ridl.io.

194 Mark Trevelyan: „As He Seizes Ukrainian Lands, Putin Is Silent on War Failings". Reuters, 2022. szeptember 30.

195 „Putyin zajavil, csto Rosszija nahogyitszja v avangarde szozdanyija szpravedlivogo mirousztrojsztva." TASZSZ, 2023. november 28., tass.ru.

196 „Mali: New Atrocities by Malian Army, Apparent Wagner Fighters". Human Rights Watch, 2023. július 24., www.hrw.org.

197 Mamadou Makadji: „L'Afrique revendique un monde multipolaire lors de la Semaine Russe de l'Énergie". Mali Actu, 2023. október 15., maliactu.net.

198 „Xinhua Commentary: This Time for Africa and a Multipolar World". Xinhua, 2023. szeptember 11., english.news.cn.

199 Danny Haiphong: „China's Diplomacy Injects Vitality into the Multipolar World". CGTN, 2023. szeptember 27., news.cgtn.com.

200 Ben Norton: „Venezuela at UN: We Must Build Multipolar 'World Without Imperialism'". Geopolitical Economy Report, 2021. szeptember 22., geopoliticaleconomy.com.

201 Nicolás Maduro, Twitter, 2023. augusztus 8., x.com/NicolasMaduro.

202 Kim Tong: „North Korea Stresses Alignment with Russia Against US and Says Putin Could Visit at an Early Date". AP News, 2024. január 21., apnews.com.

203 Maziar Motamedi: „Iran's Raisi After 'Strategic' Ties in South America Tour" Al Jazeera, 2023. június 12., www.aljazeera.com.

204 Anne Applebaum: „The 22-Year-Old Blogger Behind Protests in Belarus". *Atlantic,* 2020. augusztus 21., www.theatlantic.com.

205 Ivan Nechepurenko és Neil Vigdor: „Who Is Roman Protasevich, the Captive Journalist in Belarus?". *New York Times,* 2021. június 14.

206 Chas Danner, Matt Stieb és Eve Peyser: „European Union Bans Its Airlines from Flying over Belarus". *New York,* 2021. május 24., nymag.com.

207 Michelle Bachelet: „Belarus: 'You Are Not Human Beings'". Amnesty International, 2021. január 18., eurasia.amnesty.org.

208 Andrew Higgins: „With Pardon of Roman Protasevich, Belarus Fuels a Tale of Betrayal". *New York Times,* 2023. május 23.

209 Alexey Kovalev (@Alexey__Kovalev), Twitter, 2021. május 23. 9:56, twitter.com/Alexey__Kovalev.

210 „Russia Defends Belarus over Plane Diversion". *Moscow Times,* 2021. május 24.

211 „Transnational Repression: Understanding and Responding to Global Authoritarian Reach". Freedom House, 2024, letöltve 2024. február 18., freedomhouse.org/report/transnational-repression.

212 Vanessa Guinan: „Russian Vadim Krasikov Convicted of Assassinating Chechen Tomiké Khangoshvili in Tiergarten". *Washington Post,* 2021. december 15.

213 Paul Kirby: „Russian Sausage Tycoon Pavel Antov Dies in Indian Hotel Fall". BBC, 2022. december 27., *www.blrc.com/news.*; Amit Chaturvedi: „Russian Businessman Dmitry Zelenov Dies Under Mysterious Circumstances". NDTV, 2022. december 19., www.ndtv.com.; Michael Schaffer: „A Putin Critic Fell from a Building in Washington. Was It Really a Suicide?". *Politico,* 2022. augusztus 26.

214 Matthew Levitt: „Trends in Iranian External Assassination, Surveillance, and Abduction Plots". Combating Terrorism Center at West Point, 2022. február 8., ctc.westpoint.edu.

215 „U.S. Attorney Announces Charges and New Arrest in Connection with Assassination Plot Directed from Iran". Department of Justice, 2023. február 27., *www.justice.gov.*

216 Joanna Kakissis: „Uighurs in Turkey Fear China's Long Arm Has Reached Their Place of Refuge". NPR, 2020. március 13., www.npr.org.

217 Ronn Blitzer: „FBI, DOJ Announce Indictment Against 8 Chinese Operatives". Fox News, 2020. október 28., *www.foxnews.com.*; Teng Biao: „No Escape: The Fearful Life of

China's Exiled Dissidents". Al Jazeera, 2018. április 9., www.aljazeera.com.

218 Two Arrested for Operating Illegal Overseas Police Station of the Chinese Government". Department of Justice, 2023. április 19., www.justice.gov.

219 Anna Holligan: „China Accused of Illegal Police Stations in the Netherlands". BBC, 2022. október 26. ,www.hbc.com/news.

220 „Venezuelan Military Refugee in Chile Is Abducted from His Home in an Apparent Commando Operation". MercoPress, 2024. február 22., en.mercopress.com; Catalina Batarce és Gianluca Parrini: „El inédito diario de torturas del teniente Ojeda". 2024. március 3. La Tercera, www.latercera.com.

221 Ruth Maclean: „How a Savior of Rwanda, Paul Rusesabagina, Became Its Captive". *New York Times,* 2021. szeptember 20.

222 Nadine Yousif és Neal Razzell: „Who Was Canadian Sikh Leader Hardeep Singh Nijjar?". BBC, 2023. október 2., www.bbc.com/news.

223 Will Fulton, Joseph Holliday és Sam Wyer: „Iranian Strategy in Syria". Institute for the Study of War, 2013, letöltve 2024. február 20., www.understandingwar.org.

224 Anna Borshchevskaya: „Russia's Strategic Success in Syria and the Future of Moscow's Middle East Policy". Lawfare, 2022. január 23., www.lawfaremedia.org.

225 James Ball: „Syria Has Expanded Chemical Weapons Supply with Iran's Help, Documents Show". *Washington Post,* 2012. július 27.

226 Kareem Shaheen: „MSF Stops Sharing Syria Hospital Locations After 'Deliberate' Attacks". *Guardian,* 2016. február 18.

227 Don Melvin: „Syria Hospital Bombings Destroy Health Care, MSF Says". CNN, 2016. febr. 18., www.cnn.com; Pamela Engel: „Russia Attacking Hospitals in Syria". *Business Insider,* 2016. február 21., www.businessinsider.com.

228 Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic: „13th report of the Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic". 2017. február 2. OHCHR, www.ohchr.org.

229 „The Kremlin's Chemical Weapons Disinformation Campaigns". U.S. Department of State, 2022. május 1., www.state.gov.

230 Scott Pelley: „What a Chemical Attack in Syria Looks Like". CBS News, 2018. február 25., www.cbsnews.com.

231 Anne Applebaum: „Opinion: Russia Is Lying About Syria. But Trump Has No Credibility to Counter It". *Washington Post,* 2018. április 13.

232 „Assad Gets Warm Reception as Syria Welcomed Back into Arab League". Al Jazeera, 2023. május 19., www.aljazeera.com.

233 Nike Ching: „Khamenei: Iran Never Trusted West, Seeks Closer Ties with China". Voice of America, 2016. január 23., voanews.com.

234 Reuel M. Gerecht és Ray Takeyh: „The Mullahs and the Dragon". *National Review,* 2023. december 21., www.nationalreview.com.

235 Jack Watling, Oleksandr V. Danylyuk és Nick Reynolds: „The Threat from Russia's Unconventional Warfare Beyond Ukraine, 2022–24". Royal United Services Institute, 2024. február 20., static.rusi.org.

236 Bruce Riedel: „Hezbollah and the Axis of Resistance in 2024". Brookings Institution, 2024. január 16., *www.brookings.edu.*

237 Nicholas Frakes: „How Hezbollah Uses Ramadan TV Shows to Bolster Its Image". New Arab, 2023. április 19., www.newarab.com.

238 Kirsten Anna és Mohamed Keita: „Russia's Influence in Mali". Human Rights Foundation, 2023. augusztus 11., hrf.org.

239 Auric J. Ouakara, Radio Lengo Songo, 2024. február 13. lengosongo.cf.

240 Roger Cohen: „Putin Wants Fealty, and He's Found It in Africa". *New York Times,* 2022. december 27.
241 „Wagner Group Uses Mafia-Style Tactics to Dominate CAR's Diamond Sector". *Africa Defense Forum,* 2023. augusztus 1., adf-magazine.com.
242 Watling, Danylyuk és Reynolds: „Threat from Russia's Unconventional Warfare Beyond Ukraine".
243 Gene Sharp: *Diktatúrából demokráciába: elvi útmutatás a felszabaduláshoz,* Kossuth, Budapest, 2020. Fordította: Dettre Gábor.
244 Václav Havel: *A kiszolgáltatottak hatalma* (esszé) I. rész. *Irodalmi Szemle,* 1991, 1991/1. Kováts Piroska fordítása.
245 Evan Mawarire: „#ThisFlag. The 1st Video That Started It All", video, YouTube, *www.youtube.com.*
246 Interjú Evan Mawarirével, 2023. május.
247 Jonathan Moyo (@ProfJNMoyo), Twitter, 2016. május 9. 11:41, twitter.com/ProfJNMoyo.
248 Farai Mutsaka: „Zimbabwe's Flag Center of Social Media War over Frustrations". AP News, 2016. június 11., apnews.com.
249 Interjú Evan Mawarirével, 2023. május 23. also, „Supporters in Zimbabwe Fume After Protest Pastor Leaves for US". Voice of America, 2016. augusztus 21., www.voanews.com.
250 Philip Freeman: „Cicero, Dirty Tricks, and the American Way of Campaigning". *Wall Street Journal,* 2012. március 16.
251 Bill Keller: „Innocent Googling? No Such Thing in Tehran". *New York Times,* 2009. június 16.
252 „Joint News Conference by Trump and Putin: Full Video and Transcript". *New York Times,* 2018. július 16.
253 David M. Herszenhorn és Ellen Barry: „Putin Contends Clinton Incited Unrest over Vote". *New York Times,* 2011. december 8.
254 Russian Ministry of Foreign Affairs: „'Euromaidan': to Years of Disappointment". 2023. november 21., russianembassyza.mid.ru/en.

255 Timothy Snyder: „Ukraine's Maidan Revolution". *Thinking About...* Substack, 2023. november 21., snyder.substack .com.
256 „Mawarire Is No Saint". *The Herald,* 2016. július 23., www.herald.co.zw.
257 Amy Slipowitz és Mina Loldj: „Visible and Invisible Bars". Freedom House, 2023, freedomhouse.org, accessed, 2024. február 16.
258 David E. Hoffman: *Give Me Liberty: The True Story of Oswaldo Payd and His Daring Quest for a Free Cuba* (New York, Simon & Schuster, 2022).
259 „Beaten to Death by State Security: RSF Shocked by Gruesome Murder of Independent Journalist in China". Reporters sans Frontières, 2023. november 21., rsf.org.
260 Michael Parks: „South Africa Bans Public Protest at Funerals". *Los Angeles Times,* 1985. augusztus 1.
261 „Funerals Become Scenes of Myanmar Resistance, More Violence". AP News, 2021. március 28., apnews.com.
262 Mike Eckel: „'Extremism' as a Blunt Tool: Behind the Russian Law Being Used to Shut Navalny Up". RFE/RL, 2021. április 29., *www.rferl.org.*
263 Marites Glasius, Jelmer Schalk, és Meta De Lange: „Illiberal Norm Diffusion: How Do Governments Learn to Restrict Nongovernmental Organizations?". *International Studies Quarterly* 64, no. 2 (2020. június), 453–68.
264 „Analysis of Ethiopia's Draft Civil Society Law". Human Rights Watch, 2008. október 13., hrw.org.
265 Harriet Sherwood: „Human Rights Groups Face Global Crackdown 'Not Seen in a Generation'". *Guardian,* 2015. augusztus 26.
266 „Venezuela: ONGsen Venezuela bajo grave riesgo". Amnesty International, 2024. január 11., www.amnesty.org.
267 „Cuba: Freedom in the World 2023 Country Report". Freedom House, 2023, freedomhouse.org.

268 Tina Dolbaia és Maria Snegovaya: „In Georgia, Civil Society Wins Against Russia-Style 'Foreign Agents' Bill". *CSIS*, 2023. március 15., www.csis.org.

269 „Egypt: Crackdown on Human Rights Defenders Continues amid Ongoing 'Foreign Funding' Investigation". Amnesty International, 2021. július 30.. www.amnesty.org.

270 Godfrey Musila: „The Spread of Anti-NGO Measures in Africa: Freedoms Under Threat". Freedom House, 2019, letöltve 2024. február18. freedomhouse.org.

271 Tom Phillips and Christy Yao: „China Passes Law Imposing Security Controls on Foreign NGOs". *Guardian*, 2016. április 28.

272 Reuters: „Key Venezuela Opposition Figure Barred from Office for 15 Years". Voice of America, 2017. április 7., www.voanews.com.

273 Paw Htun: „Myanmar Military's Attempts to Smear Suu Kyi as Corrupt Have Failed". *Irrawaddy*, 2022. május 17., wwwjrrawaddy.com.

274 Digital Forensic Research Lab: „#InfluenceForSale: Venezuela's Twitter Propaganda Mill". Medium, 2019. február 3., medium.com.

275 Brandtley Vickery: „Mohammed hin Salman's 'Army of Flies': Saudi Arabia's Creative Spread of Disinformation and Attack on Political Dissidence". Democratic Erosion, 2021. november 30., www.democratic-erosion.com.

276 Zosia Wanat: „Senior Polish Official Quits in the Wake of Internet Trolling Allegations". *Politico*, 2019. augusztus 20., www.politico.eu.

277 Magdalena Gałczyńska: „Troll Farm at the Ministry of Justice". Onet Investigation, Themis Stowarzyszenie Sędziów, 2019. augusztus 19., themis-sedziowie.eu.

278 Interview with Denise Dresser, 2023. február.

279 Jonathan Eig: *King: A Life* (New York, Farrar, Straus and Giroux, 2023), 392–400.

280 Michael E. Miller: „Nixon Had an Enemies List. Now So Does Trump". *Washington Post*, 2018. augusztus 19.

281 Mary Clare Jalonick: „Jan. 6 Takeaways: Trump's State Playbook: 'Hateful' Threats". AP News, 2022. június 21., apnews.com.

282 Dave Sherwood: „Special Report: How Cubans Were Recruited to Fight for Russia". Reuters, 2023. október 3.

283 Wendell Steavenson: „Nagorno-Karabakh, the Republic That Disappeared Overnight". *1843 Magazine*, 2024. január 1., www.economist.com.

284 837 Parl. Deb. H.C. (6th ser.) (2024) col. 668.

285 Pieter Haeck: „Russian Propaganda Network Paid MPs, Belgian PM Says". *Politico*, 2024. március 28.

286 „Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New' Era and the Global Sustainable Development."

287 Full Text Transcript of Putin & Kim Jong-un Meeting, *Mirage News*, 2023. szeptember 13., www.miragenews.com.

288 Johnny Harris: „Kim Jong Un Warns US Would Be Crushed in War with North Korea". YouTube, 2024, www.youtube.com.

289 „Dmitry Medvedev Says Ukraine Should Not Exist in Any Form, Calling It a 'Cancerous Growth'". *Medúza*, 2024. január 17., meduza.io.

290 Andrew Osborn: „Putin Ally Says 'Ukraine Is Russia' and Historical Territory Needs to 'Come Home'". Reuters, 2024. március 4.

291 Josh Rogin: „Opinion: In May, Ukrainian Oligarch Said Giuliani Was Orchestrating a 'Clear Conspiracy Against Biden'". *Washington Post*, 2019. október 3.; Ben Schreckinger: "Ukraine Scandal Ropes in Clinton-Era GOP Operatives". *Politico*, 2019. október 3.

292 „Tire Kremlins Efforts to Spread Deadly Disinformation in Africa". U.S. Department of State, 2024. február 12., www.state.gov.
293 Kate Connolly: „Germany Unearths Pro-Russia Disinformation Campaign on X". *Guardian,* 2024. január 26.
294 Andrew E. Kramer: „Russia Cuts Off Gas to Ukraine in Cost Dispute". *New York Times,* 2006. január 2.
295 Jack Farchy et al.: „Russia Cuts Off Gas Supplies to Ukraine". *Financial Times,* 2014. június 16., www.ft.com.
296 Erika Solomon és Katrin Bennhold: „Flow a German State Helped Russia Complete Nord Stream 2". *New York Times,* 2022. december 2.
297 Judy Dempsey: „Exhibition Traces Ties Between Germany and Russia". *New York Times,* 2012. december 20.; Tassilo Hummel et al.: „The Meat Magnate Who Pushed Putin's Agenda in Germany". Reuters, 2023. május 31. „Designierter Bundespräsident Steinmeier liebt den FC Schalke". Del Westen, 2016. november 15., www.derwesten.de.
298 Katrin Bennhold: „How the Ex-chancellor Gerhard Schröder Became Putin's Man in Germany". *New York Times,* 2022. április 23.
299 Melissa Eddy: „German Government Nationalizes Gas Unit Seized from Gazprom". *New York, Times,* 2022. november 14.
300 „Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on Renewing American Economic Leadership at the Brookings Institution." White House, 2023. április 27., whitehouse.gov.
301 Craig Unger: „Trumps Businesses Are Full of Dirty Russian Money. The Scandal Is That It's Legal". *Washington Post,* 2019. március 29.
302 „Speech by President von der Leyen on EU-China Relations to the Mercator Institute for China Studies and the European Policy Centre." European Commission, 2023. március 27., ec.europa.eu.

SZEGED X381456

„Mindannyian látjuk magunk előtt az autokrata állam karikatúráját. A képen az állam élén egy gazember a markában tartja a katonaságot és a rendőrséget, amely erőszakkal fenyegeti a lakosságot. Mindenfelé ádáz kollaboránsok, esetleg feltűnik a kép szélén néhány bátor másként gondolkodó.

A huszonegyedik században azonban ennek a képnek már vajmi kevés köze van a valósághoz. Manapság az autokráciákat nem egy gonosz ember vezeti. A hatalmat bonyolult hálózatok gyakorolják, amelyek kleptokratikus rendszerekre, katonai, félkatonai, rendőri erőszakszervekre és propagandát, dezinformációt terjesztő, megfigyelést végző szakértői csoportokra épülnek."

X 381456

www.europakiado.hu
www.facebook.com/europakiado

ISBN 978 615 106 068 1